PRAKRIT TEXT SERIES NO. 23

General Editors
D. D. Malvania
H. C. Bhayani

Apabhraṁśa of Hemacandra

(आचार्यश्री हेमचन्द्रविरचिते सिद्धहेमचन्द्राभिधशब्दानुशासने
अपभ्रंशप्रकरणम्
अ०-८, पाद-४, सूत्र-३२९-४४८)

Edited with an exhaustive Introduction and critical and grammatical Notes

by

Dr. Kantilal Baldevram Vyas, M.A., D. Litt.,
Fellow of the Royal Asiatic Society of Great Britain

PRAKRIT TEXT SOCIETY,
AHMEDABAD.

Published by .

D D Malvania, Secretary,
Prakrit Text Society, Ahmedabad-9.

1st Edition · 1982
Price Rs. 8-00

Printed by :
Saraswati Compose,
Khanpur,
Ahmedabad-1.

General Editor's Foreword

In accordance with its plan to publish various Prakrit grammars, the Prakrit Text Society is now glad to bring out the original text, alongwith English translation and notes, of the Apabhramśa section of Hemacandra's Prakrit grammar, which forms the eighth chapter of his *Siddhahema-Śabdānuśāsana* Dr. Vays has used for the first time some important old manuscripts to edit the text. In the introduction he has dealt at length with the character, importance, history and evolution of the Apabhramśa language and several problems connected with these. In this connection he has duly considered the views of different scholars who have discussed some of these problems earlier.

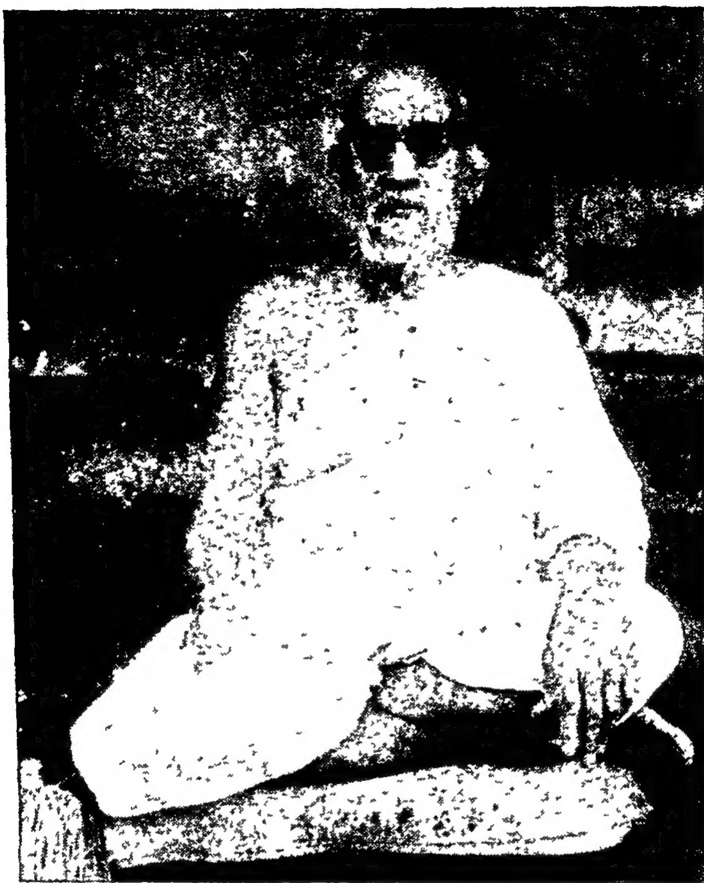
Dr. Vyas had also provided for in the introduction a detailed linguistic dicussion of Apabhramśa, but it is regretted that due to limitations of space it had to be omitted.

We are thankful to Dr. Vyas for this scholarly edition of the almost one and only available classical grammar of Apabhramśa. We hope it will be useful to those who are insterested in the history and development of Middle Indo-Aryan and New Indo-Aryan languages.

15th September, 1982. H. C. Bhayani
Ahmedabad.

CONTENTS

Introduction
Text
Notes
परिशिष्टम् (दीपकवृत्तिः)
शब्दसूचिः

प्राक्तनैतिह्यसाहित्यग्रन्थरत्नपरीक्षणे ।
तत्समुद्धारकरणे वयो येनात्र यापितम् ॥ १
मेधया यस्य दीप्तास्ते जैनागमाः सुशोधिताः ।
यतो देशान्तरेष्वासीद् यदीया कीर्तिरुत्तमा ॥ २
मूर्तिमान् जिनधर्मो यः सर्वधर्मसमन्वयी ।
अध्येतृणां च विदुषा सर्वसाहाय्यतत्परः ॥ ३
त गुरु **पुण्यविजयं** 'जैनागमप्रभाकरम्' ।
प्रणम्य परया भक्त्या ग्रन्थोऽयमर्प्यते मया ॥ ४

A folio of the palm-leaf ms. of Apabhraṁśa Grammar

A folio of the paper-ms. of Apabhraṁśa Grammar

INTRODUCTION

I

The importance of the Apabhramśa language—to be virtuistic, the western Apabhramśa as outlined in the concluding portion of the celebrated Siddha Hemacandra grammar—in the history of the evolution of Western Indian New Indo-Aryan languages, particularly Gujarātī, Rājasthānī and Western Hindī, is immense. It is in fact the fountain-head from which these languages have emerged in course of time. Or, to be more precise, the Apabhramśa itself has gradually developed into these languages by the usual linguistic processes, as we shall see later on.

The late Mr Madhusudan Modi compares its relationship with Gujarātī, Rājasthānī and Hindī to the one subsisting between Anglo-Saxon and English [1]

Early or Proto-Gujarātī is indeed indebted to Apabhramśa, while the morphology of Gujarātī, Rājasthānī and Hindī—their nominal and verbal terminations and postpositions, etc.—are directly descended from Apabhramśa And so is the vast flood of words of unknown origin—Deśya onomatopoetic, rhyming—which abound in New Indo-Aryan languages.[2]

Hence it is that Dr. L P Tessitori, the celebrated Italian philologist based his analysis of Old Western Rājasthānī, which is almost synonymous with Old Gujarātī, mainly on Western Apabhramśa [3]

---

1. Vide Madhusudan Cimanlal Modi, 'Apabhramśa Pāṭhāvalī', pub. Gujarat Vernacular Society, Ahmedabad, 1935, p. 9. : "अंग्रेजीनो मूलगत संबंध एंग्लो-सेक्सन साथे छे; ...तेवी ज रीते गूजराती, राजस्थानी अने पश्चिम हिंदुस्तानीनो मूलगत संबंध अपभ्रंश साथे छे."
2. Cf Dr. H C Bhayani, 'Vāgvyāpāra', pub. Bhāratīya Vidyā Bhavan, Bombay, 1954, p 136 "ગુજરાતી, પશ્ચિમી હિંદી વગેરે ભાષાઓના કેટલાક નામિક અને આખ્યાતિક પ્રત્યયોનું મૂળ આપણને સીધે-સીધું અપભ્રંશ પ્રત્યયોમાં મળે છે. શબ્દભંડોળના વિષયમાં પણ અનેકાનેક દેશ્ય અને અજ્ઞાત મૂળના શબ્દોની, તથા પ્રાસરંગી અને રવાનુકારી તત્ત્વની પ્રચંડ ભરતી અપભ્રંશમાં રહેલા વલણનું ઉત્કટ સ્વરૂપ જ છે."
3. Cf Bhāyāni, op. cit., p 135.

The legacy of Apabhramśa is not confined to the linguistic structures of these languages alone; their literature–literary forms, metrical forms, stylistic and rhetorical nuances are also drawn freely from Apabhramśa.[4]

It is for this reason that the early scholars of Gujarati philology like the late DB. K. H. Dhruva and N. B. Divatia were inclined to consider the Early or Proto-Gujarati of 11th century as just a form of later Apabhramśa.[5]

II

Apabhramśa is basically a Middle Indo-Aryan or Prakrit speech, but it has imbibed, due perhaps to some extraneous influence, several novel phonetic features like the occasional retention of OIA ऋ, shortening of ए and ओ into ऍ and ऑ, reduction of the labial nasal म to the nasalized semi-vowel वँ, and the reduction of the sibilant or spirant स् sound of words and terminations to mere aspiration – ह. This has, in turn, resulted in a massive upheaval in

---

4. Cf Bhāyāni, op cit , p. 137 "આપણા પ્રાચીન છંદો. કાવ્યરીતિ અને સાહિત્યસ્વરૂપનાં મૂળ અપભ્રંશ સાહિત્યમાં છે. અપભ્રંશ રાસાબંધ કાવ્ય અને સંધિબંધ મહાકાવ્ય આપણા પ્રાચીન રાસાઓ અને આખ્યાન જેવા સાહિત્યસ્વરૂપોનાં પૂર્વજ છે. એટલે ખાસ કરીને ગુજરાતી, રાજસ્થાની અને હિંદી માટે તો અપભ્રંશ ભાષા તેમજ સાહિત્ય અભ્યાસની અણમોલ સામગ્રી પૂરી પાડે છે."

Also cf. Modi, op cit., p 21 · "....अर्वाचीन गुजराती अने बीजी पश्चिम हिन्दुस्ताननी देश्य भाषाओनो आत्मा तो अपभ्रंशनो ज रह्यो. अपभ्रंशे गुजरातीने कडवाबद्ध काव्यशैली आपी; छप्पा, दोहा, चोपाई इत्यादि छंदो आप्या; आख्यानशैलीना बंधप्रकार आप्या; पोताना अलंकार आप्या; गद्यनो एक प्रकार आप्यो. गुजरातीनी भाषाबांधणीए पण अपभ्रंश भाषानुं स्तन्यपान कर्युं छे. गुजरातीनो अने अपभ्रंश भाषानो दीकरी अने मानो संबंध छे."

Dr. T. N Dave too has considered Apabhramśa as the earlier form of Gujarati

5 Dhruva calls it 'Apabhramśa', while Divatia names it as 'Gurjara Apabhramśa' (11th to 14th century), which later evolved into Old Gujarati. Cf Bhāyāni, op. cit. (Vāgvyāpāra), p. 137.

the MIA morphological structure,[6] leading to the introduction of numerous postpositions to replace Prakrit terminations, which had turned to just aspirates and had thereby almost effaced themselves. Add to this the unprecedented influx of innumerable vocables–some borrowed from contemporary Deśya speeches, others of some unknown origin–most of them onomatopoetic, with a rare adaptability to rhyming in poetical compositions[7]

III

The Apabhraṁśa we find in the literary works of poets like Svayambhū and Puspadanta is literary Apabhraṁśa, highly cultured and stylized in form. It could hardly be expected to represent Apabhraṁśa as a spoken language, used by common people in their day-to-day life. Fortunately, for the linguistic study of Apabhraṁśa as a popular speech we have सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासन, or Hemacandra's Prākrit Grammar, which is very valuable indeed in this respeet It is written in the traditional Pāninian style and has eight 'adhyāyas' the first seven of which are devoted to Sanskrit Grammar, while the eighth 'adhyāya' deals with Prakrit Grammar and bears a commentary named प्रकाशिका, composed by the author himself to elucidate the sūtras. The first three 'pādas' or sections are devoted to general Prakrit, with occasional references to आर्ष or Āgamic Prakrits of the Jaina suttagranthas, while the concluding portion (sūtra 260 upto the end) of the fourth and last 'pāda' deals with the five Prakrit dialects–Śauraseni, Māgadhi, Paiśāci, Cūlikapaiśāci and Apabhraṁśa. Of these Apabhraṁśa is treated at

6. Cf. Bhāyāni, op. cit., p. 168 · ‘‘અપભ્રંશનો લાક્ષણિક ગણી શકાય તેવો અંશ તે તેનું વ્યાકરણ છે. અપભ્રંશમા નામ અને આખ્યાતના પ્રત્યયો પ્રાકૃત પ્રત્યયોથી જુદા છે; કેટલાક નવતર છે, તો કેટલાક પ્રાકૃત પ્રત્યયોથી ધ્વનિદષ્ટિએ વધારે વિકસિત ભૂમિકા રજૂ કરે છે. અને એ પ્રત્યયો ગુજરાતી, પશ્ચિમી હિંદી વગેરે જેવી અર્વાચીન ભૂમિકાની ભાષાઓના જે પ્રત્યયો છે, તેમના પૂર્વજ જેવા જણાય છે. ભાષાબંધારણની દૃષ્ટિએ જોઈએ તોપણ અપભ્રંશ પ્રાકૃતોથી ઠીક ઠીક ભિન્ન જણાય છે.”

7. Cf. Bhāyani, op. cit., p. 136 : “શબ્દભંડોળના વિષયમાં પણ અનેકાનેક દેશ્ય અને અજ્ઞાત મૂળના શબ્દોની, તથા પ્રાસરંગી અને રવાનુકારી તત્ત્વની પ્રચંડ ભરતી અપભ્રંશમાં રહેલા વલણનું ઉત્કટ સ્વરૂપ જ છે.”

length (sūtras 329–446), with profuse illustrations bearing on the 'sutras'. Most of these illustrations–179 in all, as analysed by Dr. Ludwig Alsdorf, are drawn from current Apabhramśa literature and some of the earlier Prakrit grammars. Some of the illustrations belong to an earlier period, while a few are drawn from contemporary literature. Rarely some have been framed by Hemacandra himself to illustrate a sutra for which no known literary work could offer on appropriate illustration. There are occasional illustrations drawn from Brahmanical works, as indicated by the verse दहमुहु...दइवें घडिअउ (illustrating the sūtra 331). Dr. Bhayani has pointed out the close resemblance of some of these illustrative verses to the verses in महापुराण, सप्तशतक, वज्जालग्ग, कर्पूरमंजरी, पउमचरिय, स्वयंभूछन्द, etc., in their central thought.[8] Hemacandra's predecessors –Vararuci in his प्राकृतप्रकाश and Canda in his प्राकृतलक्षण–have hardly taken notice of Prakrit dialects, while Rāmaśarman, Mārkandeya, Trivikrama, Laksmīdhara, and others—several of them belonging to the eastern school of Prakrit grammarians–belong to a later period, and their treatment of Prakrit dialectal speeches like Apabhramśa is rather sketchy and disorderly. Besides, they are all modelled mainly on Hemacandra's classical treatise, सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासन. Hence, our sole authentic source for understanding the structure of Apabhramśa as a popular speech remains to be Hemacandra's Prakrit Grammar For this reason, and also as a parent speech from which the western NIA languages like Gujarātī, Rājasthānī and western Hindi have arisen, a close study of Hemacandra's Apabhramśa assumes supreme importance.[9]

---

8. Vide : Bhayani, 'Apabhramśa Vyākarana', परिशिष्ट pp 162–170.

Note : These verses (or दोहक्s) have a wide variety of themes and touch different delicate sentiments, and several of them reveal rare literary beauty. They have been studied from this point of view by Dr K. B. Vyas ('સિદ્ધહેમચન્દ્રના અપભ્રંશ દુહાઓ ઉપર દૃષ્ટિપાત') and Dr. H. C Bhayani, who has given a beautiful free metrical translation of some of them.

9. Cf. Bhāyānī, 'વાગ્વ્યાપાર' pp. 137–138.

IV

The connotation of Apabhraṁśa has changed from time to time according to the historical, social and cultural circumstances prevailing at that time.

It appears that in the period of Early OIA—the age of Pānini (6th century B. C) and his महाभाष्यकार Patañjali (200 B. C)—Sanskrit —a cultured form of the OIA, was the language of élite (शिष्ट), while the common people spoke some form of speech similar to Sanskrit but much simpler, being unfettered by the elaborate grammatical restrictions of the 'śiṣṭa' speech. We might call it Early Prakrits Any deviation from the cultured speech was frowned upon as an Apabhraṁśa usage–a linguistic lapse–which should be scrupulously avoided.

This orthodox view underwent change as the popular speeches developed from OIA and become current amongst common folk. Thus nāṭyācārya Bharata (3rd century A D. circa) was contrained to lay down that in order to impart local colour to the drama and make it more realistic, characters of a lower social status should use विभाषाs, like the Ābhiri, which was then current amongst the pastoral tribes like Ābhiras (and Gurjaras), who had settled in Western India.

Gradually, by the 6th and 7th centuries A. D., this language came to be known by the name Apabhraṁśa, and acquired enough prestige to be considered a distinct literary language, which can be employed in elegant compositions like महाकाव्य[5] and चरितकाव्य[6] Apabhraṁśa was then the speech of several politically important tribes like the Gurjaras and Ābhiras, who had settled in Western India.

This speech, as we have outlined earlier, though preserving the main features of Prakrit phonology, developed, in course of time, several characteristic features of its own—like shortening the final vowels of vocables, and sometimes even the medial ए and ओ, nasalizing the vowels freely, reducing the spirant स् to mere aspiration, preserving sometimes the lateral र्, and even introducing a spurious one, etc. Its morphological structure also altered considerably—the Prakrit pronominal terminations and their evolutes

started being used for nominal stems, the virtual merging of the Nominative and the Accusative, Instrumental and Locative, and Ablative and Genitive case, with the result that postpositions had to be used profusely to indicate different cases.

And in their lexical content there was a flood of new vocables, borrowed from some unknown source, not found in the earlier Prakrit stage.[10] Such a development is indeed just natural in the evolution of a language. And these linguistic peculiarities could not be uniform over a vast area, where Apabhraṁśa or the later development of Prakrit speech, was spoken. This created an illusion of the existence of several Apabhraṁśas–which is voiced by rhetoricians like रुद्रट and नमिसाधु, poets like रामचन्द्र, and Eastern grammarians like मार्कंडेय.

But the fact that Ācārya Hemacadra, whose treatment of the linguistic form of Apabhraṁśa is most exhaustive, and who had, presumably, seen all earlier Apabhraṁśa compositions and a number of Prakrit grammars, considers Apabhraṁśa as one single language, with distinct features of its own, definitely rules out the existence of several provincial Apabhraṁśas. This view is supported by eminent poets and rhetoricians like राजशेखर, भोज, वाग्भट and others That the provenance of Apabhraṁśa has been, mainly, Western India, is also a very significant circumstance in this context.

It is true that grammarians like मार्कंडेय do mention several varieties of Apabhraṁśa by name but they have either generally defined them as an admixture of languages like Mahārāṣtri and Śauraseni, or they have been unable to give more than one or two sūtras to characterize them It is probably their desire to show off their grammatical erudition that has induced them to indulge in such an untenable classification

Similarly earlier Western scholars like Pischel and Grierson and following them, Dr. Sunitikumar Chatterjee, subscribe to the hypothesis of multiple Apabhraṁśas According to Grierson, there were several Apabhraṁśas like Śaurasena Apabhraṁśa from which (according to him) Gujarati and Marwadi evolved, Maharaṣtra

10 Cf Bhayani, Ibid, p 27

Apabhramśa from which Marathi arose, and Māgadha Apabhramśa which later evolved into Bihari and Western Bengali.[11]

Following these Western savants Dr. Chatterjee says : "At the confluence of the Middle Indo-Aryan period and the New Indo-Aryan period, we have the literary Apabhramśas and these Apabhramśas of literature are mainly based on hypothetical spoken Apabhramśas in which the earlier Prakrits die and the Bhāsās or modern Indo-Aryan languages have their birth.[12]

At another place, Dr. Chatterjee says "The Western or Śaurasena Apabhramśa became current all over Aryan India from Gujarat and Western Punjab to Bengal, probably as a lingua franca, and certainly as a polite language, as a bardic speech which alone was regarded as suitable for poetry of all sorts "[13]

But these views about multiple Apabhramśas are hardly tenable, because the classical compositions of eminent Apabhramśa poets like mahākavi Puṣpadanta from Manyakheṭa in the present Āndhrapradesh, Mahāsiddha Saraha from Āssam, and Krishnapāda from Bengal, show hardly any significant linguistic divergence [14] Besides, the Ābhiras whose language was Apabhramśa, belonged, according to a host of eminent ancient authorities, to western India Also, the greatest number of Apabhramśa works of note have come from this region—Gujarat, Rajasthan and Vidarbha And the NIA languages of western India—Gujarati, Rajasthani and Western Hindi have inherited practically all the linguistic characteristics of Apabhramśa This settles beyond doubt that Apabhramśa

11. Vide-Modi, op cit , Introdn, p 12, fn 14 & 15

Cf. also Tagare, 'Historical Grammar of Apabhramśa,' 1948, pp 15, 16 He calls them Western, Southern, and Estern Apabhramśas.

12. Dr. Suniti kumar Chatterjee, 'Origin and Development of the Bengali Language' Introdn, p 17, cited by Modi, op cit , Introdn, p 12.

13 Cf. Chatterjee, Origin and Development of Bengali Language, Introdn, p. 90, cited by Modi, op cit., Introdn, p 15

14 Cf. Modi, op cit , Introdn, p 15.

was a well-known literary language of Western India, showing hardly any noticable dialectal variations.[15]

It is possible that western scholars have been misled by Hemacandra's concluding sutra शौरसेनीवत् (VIII-4-446), and a few Śaurasenisms in Hemacandra's Apabhraṁśa [16]

As Shri Madhusudan Modi points out Apabhraṁśa happened to develop two varieties or streams towards the close of the later MIA and the beginning of the NIA stage. One of it—the अवहट्ट (Sk अपभ्रष्ट) form of language, was employed by the 'cāranas' or bards in their bardic compositions. Śridhara Vyas's रणमल्लछन्द, Śālisūri's विराटपर्व, portions of Lāvanyasamaya's विमलप्रबन्ध, and similar works in Gujarati, all the Dingala (डिंगल) poems in Old Rajasthani, and कीर्तिलता of Vidyāpati are composed in this language. The language of सन्देशरासक also is अवहट्ट though it resembles literary Apabhraṁśa more than the Bardic Avahaṭṭha.

The other form of Apabhraṁśa developed in course of time into Gujarāti, Rājasthani and Western Hindi languages. The simplification of Apabhraṁśa conjuncts, with compensatory lengthening of the preceding vowel, profuse use of postpositions to denote case-relationships, far-reaching developments in verbal forms, etc. led to the development of Gujarati. By a much similar process evolved Rajasthani and western Hindi too. As Shri Modi has aptly described, early Gujarati literature has derived so many of its literary forms, its prosodial structure and a significant literary

---

15. Cf Bhayani, 'Vāgvyāpāra', p 141.

16 In सिद्धहेमचन्द्र, we occasionally come across stray illustrations showing Śaurasenisms, like the voicing of consonants (cf. sutras 377, 380), or optional preservation of र् in conjuncts, or a few solitary instances of assimilation of conjuncts. These divergences may be due to geographical reasons, but they are too few and exceptional to warrant existence of various full-fledged dialects Cf. Bhayani, વાગ્વ્યાપાર, pp 142, 143.

style from Apabhramśa. It is, in fact, a direct descendant of Apabharamśa.[17]

We might, en passant, mention here the divergent view of Dr G. V. Tagare, who has studied the historical development of Apabhramśa in detail. He classifies Apabhramśa rather arbitrarily into three varieties—Western, Southern and Eastern According to him the language of the works of Dhanapāla, Hemacandra, Haribhadra, Somaprabha is Western Apabhramśa, from which Gujarati, Rajasthani and Hindi have arisen; Puspadanta and Kanakāmara's works belong to the Southern variety from which Marathi has evolved: while the Dohākosas of Kāṇha and Saraha represent Eastern Apabhramśa, from which Bengali and Bihari have developed.[18]

But Shri Madhusūdana Modi and Dr. H. C Bhayani, who have devoted a life-time of study to MIA and Apabhramśa language and literature. vehemently contradict this view. As Modi points out, if there were several varieties of Apabhramśa prevalent in India. it should be extremely strange that no literature in any of them has survived, while a vast number of works in (Western) Apabhramśa, as described by Hemacandra, have come to light so far.[19] And the grammarians like Mārkandeya or Rāmaśarmā

17 Cf. Modi, op. cit., Introdn. p. 21 : "अपभ्रंशे गुजरातीने कडवाबद्ध काव्यशैली आपी; छप्पा, दोहा, चोपाई छंदो आप्या, आख्यान-शैलीना रूढिप्रकार आप्या; पोताना अलंकार आप्या; गद्यनो एक प्रकार आप्यो. गुजरातीनी भाषा-वाचणीए पण अपभ्रंश भाषानुं स्तन्यपान कर्युं छे. गुजरातीनो अने अपभ्रंश भाषानो दीकरी अने मानो संबंध छे."

18 Vide-Dr. G V Tagare, 'Historical Grammar of Apabhramśa', pp. 15, 16, 18, 20

19 Cf Modi, op cit, Introdn, p. 13 : "बीजां अपभ्रंशोनुं साहित्य क्यां छे ? तेमना खास व्याकरणविशेषोनी चर्चा पण क्या वैयाकरणे करी छे ? मार्कण्डेय के रामतर्कवागीशे जे चर्चा करी छे ते तो जूना शास्त्रीओनी विभाग-प्रियताने आभारी छे; नहि तो शुं वव्वे सूत्रोज एक एक अपभ्रंशने वर्णवी शके ?" Also cf. Bhāyāni, 'Vāgvyāpāra', p. 167 : "આપણને મળતું અપભ્રંશ સાહિત્ય સ્થૂલમાને એક જ પ્રકારના અપભ્રંશમા રચાયેલું છે. . આજે જેમ પ્રાકૃતોના વિવિધ ભેદોના ચોક્કસ નામો ને નમૂનાઓ મળે છે, તેવું અપભ્રંશની બાબતમાં કશું કેમ નથી મળતું ? શૌરસેન કે માગધ અપભ્રંશ કોઈના જોવામાં કેમ નથી આવ્યો ? . અપભ્રંશનો સંબંધ પશ્ચિમ કાંઠાની દેશભાષાઓ સાથે જ હતો. યાકોબી, આલ્સડોર્ફ મોદી વગેરે વિદ્વાનોના આ નિર્ણય સાથે કોઈ પણ તટસ્થ અભ્યાસી સંમત થશે."

Tarkavāgiśa, who consider that there were several Apabhramśas, have not been able to adduce more than a sūtra or two to characterize these other Apabhramśas. Can we, on the basis of such extremely scanty data, be justified in positing distinct dialects?

Thus, the overwhelming opinion that Hemacandra's Apabhramśa was, broadly speaking, a single literary language, with hardly any dialectal traits noticeable, stands irrefutable at present [20]

V

An interesting historical anecdote is associated with the composition of सिद्धहेमचन्द्र, which, incidentally, throws light on its importance. It is well-known that Gujarat attained the zenith of its glory in the time of Jayasimhadeva Solanki, who had assumed the 'biruda' 'Siddharāja' He subjugated all the neighbouring kingdoms—conquered and annexed Saurasṭra (circa V S. 1170), defeated Yaśovarman and conquered Malvā—a famous seat of learning and arts under Muñja and Bhojadeva of legendery fame (V S 1192-93). He also brought Mevād under his suzerainty, and defeated Arnorāja Cauhāna of Ajmer These conquests brought in their wake, untold wealth into Gujarat. But with the conquest of Malvā, Siddharāja acquired a very precious literary heritage—copies of rare literary and scholastic works composed under the aegis of the illustrious Kings, Bhoja and Muñja, who were themselves renowned poets and scholars According to Prabhāvakacarita[21], when the keepers of Siddharājaś ग्रन्थमण्डार were examining the recent acquisition from Avanti, King Siddharāja and Ācarya Hemacandra happened to visit the ग्रन्थागार Acarya Hamacandra became so much engrossed in perusing one of the works that the king became curious to know what absorbed his attention so greatly Acarya Hemacandra

20. Cf Bhayani, Ibid, p. 141, અપભ્રંશ આ પૃ. ૨૮ 'હેમચન્દ્રને અપભ્રંશ નામ નીચે સ્થૂળમાને એકરૂપતા ધરાવતી–ધ્યાન ખેંચે તેવા બોલીભેદો વિનાની એક પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યભાષા જ અભિપ્રેત હતી એમ લાગે છે." 'તેમણે ક્યાંયે અપ.ના વિવિધ ભેદોનો ઉલ્લેખ સરખો નથી કર્યો."

21 cf. हेमसूरिप्रबन्ध vss 74-115, also 'Prabandha Cintāmani (Guj. trans) pp. 126-128. Vide—Durgashanker Kevalram Śāstri, 'Gujarātno Madhyakālina Rajput Itihāsa', pub. Gujarat Vidya Sabha, Ahmedabad, 1953, p. 306

informed him that it was 'BhojaVyākarana', composed by Bhojadeva of Malvā, and eulogized the vast erudition it evinced. On learning that Gujarat could boast of no such grammatical treatise, Siddharāja showed a keen desire that a similar work be prepared in Gujarat by some Gujarati scholar. At his instance Acarya Hemacandra showed his willingness to undertake this task if the king could extend necessary facilities for its preparation. Siddharāja, thereupon, got for the Ācarya several grammatical works from Kashmir and other kingdoms, and on their model Hemacandra prepared his famous grammatical treatise—सिद्धहेमचन्द्र-शब्दानुशासन—which, in its title associates the King's name along with the author's When the work was completed the occasion was celebrated right royally, the work was taken out in a procession on a caparisoned elephant, with a white 'chatra' (umbrella) held over it, and also 'cāmars' waved over it. Then it was worshipped —treated as a sacred work of great sanctity and lodged in the royal 'grantha bhandāra'. Siddharāja set scribes to prepare numerous copies of this monumental work, and presented them to the literary circles of various kingdoms of India. Twenty copies were sent to Kashmir alone, which was then a very famous seat of learning [22]

Acārya Hemacandra, later on, composed on the model of the भट्टिकाव्य, his famous द्व्याश्रयकाव्य, a historical epic poem serving a dual purpose of extolling the glory of his illustrious patrons Siddharāja and his successor Kumarapāla, and at the same time illustrating, in the text of the mahākāvya. the sūtras of सिद्धहेमचन्द्र-शब्दानुशासन. It is in two parts—the first one describes the history of Siddharāja, illustrating simultaneously the Sanskrit section of सिद्धहेम० (अध्याय १–७); the other one illustrates the Prakrit section —अध्याय ८— and deals with Kumārapāla and his reign—particularly his meritorious works

22 cf Dr B J Sandesara, 'Literary circle of Mahāmātya Vastupāla', Singhi Series, No 33, 1953, p 11

VI

That such a monumental work as Siddha Hemacandra should have attracted the attention of a host of eminent scholars, almost from the beginning was but to be expected.

It was first systematically edited by that versatile scholar S. P. Pandit in the Bombay Sanskrit Series quite early, and was later revised more than once by Dr. P. L. Vaidya, and published by the Bhandarkar Oriental Institute, Poona. Several eminent Jain scholars also brought out fairly good editions of this great work for the use of Jain clergy and laity. They generally give the bare text and eschew linguistic discussion. Renowned Western scholars like Pischel, Yakobi, Woolner and others based their studies of the Prakrit speech mainly on Hemacandra's Prakrit Grammar (सिद्धहेमचन्द्र.), while L. Alsdorf and De Vreese focussed their attention principally on its concluding section on Apabhraṁśa. Dr. H. C. Bhayani, an eminent Gujarati scholar of Middle Indo-Aryan, brought out in 1960 an exhaustive students' edition of the Apabhraṁśa section (in Gujarati), explaining the sūtras and their illustrations, and commenting at places on their grammatical peculiarities, with an exhaustive linguistic and general introduction.[23]

All these studies were based mainly on the MS-material collected by S. P. Pandit long time ago. Though the transmission of the सिद्धहेमचन्द्र text has been very good indeed, because a vast number of copies were made in Ācārya Hemacandra's life-time, and some of them may have, presumably, received the benefit of his supervision and perusal, an authentic text derived from MSS which could be considered to have been close descendants of Acarya's autograph copy-the possible archetye of सिद्धहेमचन्द्र—was still a desideratum, if only to confirm the Prakrit and Apabhraṁśa text of the work, so far used by scholars, and also, at places where necessary, to emend the few inaccuracies which always creep in during successive transmissions.

Such an opportunity came to the present writer almost fortuitously, when he was engaged in editing the great Old Gujarati

23 Dr. H. C. Bhayani, 'સિદ્ધહેમગત અપભ્રંશ વ્યાકરણ' (Gujarati), pub. Forbes Gujarati Sabha, Bombay 4; 1960.

historical epic poem, 'Kāhnadade Prabandha'. The late Acārya Śhri Jinavijayaji, my revered 'guru', suggested that I should, in order to search out fresh Kāhnadade Prabandha MSS, pay a visit to Pātan, where the late Ācārya Śri Punyavijayaji, himself a profound scholar of Prakrits and Old Gujarati, and a great authority on 'Āgama' (आर्ष) Prakrit, was engaged in classifying, cataloguing and studying the innumerable MSS in the world–famous Jain 'Jñāna Bhandāras' at Patan, which are believed to preserve no less than 50,000 MSS, some of them having rare literary beauty or great historical importance My guru, Ācārya Śri Jinavijayaji was gracious enough to introduce me to Ācārya Śri Punyavijayji, who suggested that I should meet him at Pātaṇ, where in some Jñāna Bhaṇdāra he had noticed some MSS of 'Kāhnadade Prabandha' Accordingly, I went to Pātan and saw the late Ācārya Śri Punyavijayaji sometime in 1943, in search of these Kāhnadade Prabandha MSS Ācārya Śri Punyavijayaji was then completely engrossed in classifying and cataloguing the MSS, and studying the more noteworthy amongst them—a task which had been so dear to his heart and had almost become a sacred mission of his life Together we made strenuous efforts to hunt out the 'Kāhnadade Prabandha' MSS, which he remembered he noticed sometime back in one of the Bhandāras, but we were not successful in our efforts to locate them He then suggested if I would be interested in any other important works, from amongst those he had already classified and catalogued.

Since I was then engaging the postgraduate students of the Bombay University in the Apabhramśa grammar, which formed the concluding section of Siddha Hemacandra's Eighth Chapter, I requested him to loan me some MSS of Siddha Hema. Adhyāya 8, which he would consider as very authentic and outstandingly useful in the reconstruction of the text He graciously acceded to my request and gave me 3 excellent MSS of सिद्धहेमचन्द्र, अध्याय ८ and a MS of दोधकवृत्ति. All the paper MSS belonged to about the close of the 15th century V S A tādapatra MS (MS D) was sent to me later. It might have, probably, belonged originally to the

Cambay (Khambhāt) Jñāna-bhandāra. According to Ācārya Muni Shri Punyavijayaji it may have been probably a direct copy of one of Ācarya Shri Hemacandra's autograph copies, as suggested by its marginalia. It was fragmentary, as some of its folios were missing, was incomplete, and had suffered from ravages of Indian weather. But Ācārya Śri Punyavijayaji laid great stress on the paper MS (MS A), copied in 1492 V S by Pratiṣṭhāsomagani, the celebrated author of the famous 'mahākāvya' सोमसौभाग्य (1468 A.D.) composed in honour of his guru Shri Somasundarasūri of legendary fame[24] The other two paper MSS—one (MS B) copied by Shri Ksemadhiragani in 1493 V S, and another (MS C) of 1518 V.S by some pupil of Laksmisāgarasūri and Somadevasūri, checked and released by one Vrddhivijaya, to earn religious merit. MSS B and C were also excellent MSS, very useful for comparison and collation.

While preparing a carefully collated text of the Apabhramśa section, the present writer, at a few places, also took note of variants from the two MSS used by Pischel (Pa,Pb), Trivikrama's text of Prakrit Grammar (T), as edited by P. L. Vaidya, and the Prakrit Grammar of Hemachndra, edited earlier by S. P Pandit and revised later on by Dr. P. L Vaidya (V). But such instances are indeed few, and the text as set in this study, is mainly collated from the above MSS ABC and D, which the present writer obtained from the Pātan Bhandaras through the good offices of Ācārya Shri Punyavijayaji.

These MSS are briefily described below :

The MS copied by Pratiṣṭhāsomagani in V S. 1492 (MS A) has folios 10 4" long and 4.4" wide[25] A triple line marks off the side-margins, which are generally .7" to 8" broad The upper and lower margins are about .3" broad. Verses and sūtra numbers are indicated by red pigment rubbed over them and the end of the 'pāda' is indicated by a deep red mark made with 'lākṣā'.

24 cf Dr B G Sandesara, Ibid , p. 88

25 As the Apabhramśa section studied here forms just a small part of a very extensive MS covering the entire Adhyāya VIII it has not been found necessary to record the number of folios of the section

The paper used is rather thin; but has still not turned brittle Some folios are having a crumpled look. Though some writing at a few places has faded away. the MS is on the whole quite well-preserved, and the handwritings of the writer of the epic fame are certainly very beautiful indeed.

There are hardly any corrections. Additions in text are usually made in the side-margin in the same line as the text. If any wrong words have crept in through inadvertence, they are obliterated by a kind of darkish pigment rubbed over that portion Someone, other than Pratisṭhāsomagaṇi, has, in the marginalia (in upper and side margins), given the छाया of Apabhramśa dodhakas. This is certainly a later addition. The colophon reads : "अय ग्रंथः श्रीतपागच्छाधिराज सदसंकदर्पकरटिकरपाटनपाटूपटमृगाधिराज श्री भट्टारकपुरंदर श्री सोमसुंदरसूरिशिष्यगुना प्रतिष्ठासोमगणिना स. १४९२ वर्षे भाद्रप. च. १३ दिनेऽलेखि।"

Following the suggestion of my 'guru' Ācarya Jinavijiyaji, and on the advice of Ācarya Punyavijayaji I have relied mainly on this MS for the reconstruction of my text

The other MS (MS B), copied by Ksemadhiragani in V.S 1493, is similar to the preceding one in many respects. It has folios 10 3" by 4.4", with 1 6" to 1 7" margins both on the right and the left, which are market off with a triple line in red ink. The upper and lower margins are 7" to 8" broad. Verse nos. are rubbed with red pigment, and so too the commencement and conclusion of each 'pāda'.

Its colophon reads : सं. १४९३ वर्षे आश्विनवदि १४ दिने क्षेमधीरगणिना महीशानकनगरे लिखिता।...

The paper shows a light reddish brown tint, in contrast to other MSS which have grown yellowish This is an exceeding well-preserved MS, revealing the Jaina Devanagari calligraphy at its best. The handwritings are exceedingly beautiful and artistic. There are hardly any corrections in the MS. The ink used is black, and though not glossy, reveals a rare freshness.[26]

---

26 The MS was exhibited at the 'All India Library Conference' held at Bombay at the instance of its Secretary, Dr P M Joshi, where it was greatly admired

MS C, copied in V. S. 1518, has folios 10 3" by 4.3", with side-margins 7" to .8" marked off with triple lines The upper and lower margins are .3" to .4" broad. Verse and sutra numbers are, as usual, rubbed over with a red pigment and so are the beginning and end of each pāda The handwritings are exceedingly nice, thick and steady. The ink used is dark and somewhat glossy. The paper is thin, but being very well-preserved has not turned brittle Corrections are made as usual. Marginalia is written by the copyist himself The script looks very probably as Brahmanical Devanagari

Its colophon reads स. १५१८ वर्षे फाल्गुनशुदित्रतीयादिने परमगुरुश्री ८ लक्ष्मीसागरसूरि श्री सोमदेवसूरि...लेशेनालेखि । Then, in a different hand, someone has added: शुभविजयपण्डितोत्तमशिशुना वृद्धेन वृद्धिविजयेन । पुस्तकमेतन्मुक्त' चित्कोशे पुण्यवृद्धिकृते ॥

The Tādapatra MS was so brittle that it had to be handled with extreme care The present editor copied down the text from this MS at Ācarya Jinavijayaji's place itself, since handling the MS was so difficult It is much similar to other Tādapatra MSS. but the folios are somewhat smaller both in length and breadth (Please see the facsimile reproduced here)

The दोधकवृत्ति MS is rather small. It has also the same measure as other paper MSS, i e. 10 3" to 4.4" with side-margins about .4" to 5" broad Double lines mark off the margins. The upper and lower margins are 2" to .3" broad Verse numbers are marked red.

The paper used is reddish brown and the ink used is black, though not glossy The MS appears quite well-preserved and has a look of freshness The script appears to be Brahmanical Devanāgarī. Handwritings are small and good, but not always uniform.

The text differs from the दोधकवृत्ति published so far with the सिद्धहेम. अ. ८ texts. It is shorter and much more to the point. The colophon does not give any details about its author. In the printed Dodhakavrtti texts also, which the present writer could handle, the author's name is not mentioned, though at places it (the present MS) closely follows and abbreviates Udayasaubhāgyaganin. One folio (from sūtra 383 vs. 3 to sūtra 396 vs 2) is missing in the MS.

In editing this work the following scheme has been adopted by the present writer, with a view to enhance its usefulness to students and scholars

The setting of the text has already been discussed earlier. In the Notes, following the text, the present writer (1) has tried to make the 'sūtra' explicit by enlarging it so as to render it easily comprehensible to the students. Such additions are shown in the brackets. (2) Then the content of the 'sūtra' has been carefully explained in English. (3) A Sanskrit 'chāyā' (rendering) of the Apabhramśa verse illustrative of the Apabhramśa sūtra is then given, in which care has been taken to see that the Sanskrit equivalents explain the original Apabhraṁśa vocables correctly and follow the same syntactical sequence. (4) Then the interesting grammatical and lexical interpretation of various eminent scholars like Pischel, Alsdorf, De Vreese, Vaidya, and Bhayani are briefly discussed. (5) The significance of the verse as an illustration of the sūtra is then pointed out, sometimes in detail. (6) Lastly, every important mātrā metre used in the illustrations has been analysed and its prosodial features discussed at length.

The Dodhakavṛtti in the Appendix (परिशिष्ट) has been included only because it differs from other similar 'vrttis' seen by the present editor so far.

VII

The contents of the Apabhramśa grammar as given by Hemacandra aphoristically in the sūtras (VIII–4–sūtras 329 to 446) are as follows :

It should be understood at the beginning that, following the old tradition prevailing amongst grammarians, all phonological and morphological traits of Apabhramśa in Siddha–Hemacandra are given in relation to Sanskrit, as if Sanskrit was, directly, the parent language from which (the Prakrits, and) Apabhramśa was derived.[27]

---

27. Cf. प्रकृतिः संस्कृतम् । तत्र भवं तत आगतं वा प्राकृतम् । संस्कृतानन्तरं च प्राकृतस्यानुशासनं सिद्धसाध्यमानभेदसंस्कृतयोनेरेव तस्य लक्षणं......। सिद्धहेमचन्द्र० ८–१–१

The contents of the Apabhramśa grammar in Siddha-Hemacandra can be classified as below :

The phonology of Apabhraṁśa is discussed in sūtras 329, 396-399, 410-412,

Nominal declensions-the terminations forming them-form the content of sūtras 330-354;

Formation of Feminine stems is discussed in sūtras 400, 431-433;

Pronominal declensions are detailed in sūtras 355-381,

Verbal formations form the subject of sūtras 382-389, 438-442;

Verbal substitutions are given in sūtras 390-395;

Adverbs, postpositions, etc. form the subject of sūtras 401, 404-406, 414-420, 423, 428, 436, 444

Other substitutions are mentioned in sūtras 402, 403, 407-409, 413, 421, 422, 435;

Formation of words are discussed in the concluding sūtras 429-430, 434, 437, 443,

The irregularities in gender of Apabhramśa words vis-a-vis Sanskrit are touched in sūtra 445,

While the next sūtra (446) mentions that some Śaurasenisms are likely to be encountered in Apabhramśa.

Sūtra 447 deals with the occasional occurrence of some characteristics of one (Prakrit) dialect in another (Prakrit dialect), and the stray use of the terminations of the Present tense to indicate the Past, and vice-versa, while sūtra 448—the concluding sūtra of the Prakrit section of सिद्धहेमचन्द्र (i.e. अध्याय ८)-refers to an occasional use of Sanskrit 'tatsama' words and formations in Prakrit.

VIII

The present work was inspired, as mentioned earlier, by Paramaśraddheya, Āgama Prabhākara Muni Śri Punyavijayaji somewhere about 1942-43. His mastery over the MIA (Prakrit and Apabhramśa) and early NIA (Old Gujarati etc.) language and literature was simply phenomenal. It was he who studied minutely the immense mass of manuscripts in the great 'jñānabhandāra's at Pātan and other places, classified them and catalogued them, devoting his entire life to this extremely strenuous and most valuable

task. It was his efforts at systematizing the Jaina Jñānabhandāras and his boundless generosity in lending MSS to deserving scholars, Indian and foreign, that gave a fillip to the study of rare Sanskrit, Prakrit and Old Gujarati works of great literary merit and historical importance. He himself was an acknowledged scholar of early history and culture of Gujarat, and his mastery over the Jaina 'Āgamas' was unparalleled. To this latter task he devoted the last precious years of his long life. It was his vast erudition, and his generosity in lending MSS to deserving scholars that enabled the present writer to carry out his important studies in these fields.

The Bombay University facilitated by generous grants the long trips the present writer could undertake in search of MSS and getting them photographed.

The late Dr. K M. Munshi encouraged the present writer by offering to include this work in the Bhāratiya Vidyā Series. But printing such a complicated work accurately, and in time, presented almost insuperable difficulties and consumed an inordinately long time. The text was printed by the famous Nirnayasāgar Press Then with the writer's transfer to the M. N. College, Visnagar, the Notes, the Dodhakavrtti, and the Index had to be seen through at the small 'Visnagar Printery', whose scholarly manager, Shri Devshanker N. Mehta, did the job fairly well.

Then with further transfers and later on a study tour to the United States, the work came to a stand-still. And several years thus went by.

It was only recently, with the very solicitous help of Panditji Dalsukhbhai Malvania, an erudite scholar of Prakrits and Jainism, and former Director of the L D Institute of Indology, Ahmedabad, who graciously undertook to include this work in the Prakrit Texts Series, of which he is the general editor, that the present writer could undertake to write an Introduction and complete the work. With the printing of the Introduction the work is finally complete and the present writer is immensely grateful to Panditji that the work could be published even after a lapse of so many years.

The writer gratefully acknowledges the help he received from the late Dr. Adinath Neminath Upadhye, who read the typescript

of the Notes and made several valuable suggestions. He is also thankful to his former colleague, Prof. Miss Homai Shroff, now Principal of the Elphinstone College, for reading through portions of the typescript of the Notes.

Lastly, thanks are due to Prof. Suresh A. Upadhyaya, Director of the Bhāratiya Vidyā Bhavan, for rendering help in making necessary arrangements which made the publication of this work possible

This work, commenced as early as in 1955, is now complete, after over a quarter of a centuary. The present writer has spared no pains to make it as authentic and accurate as possible, but it is for the scholars to judge how far he has succeded.

22–3–'81 K B. Vyas

आचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते

सिद्धहेमचन्द्राभिधशब्दानुशासने

अपभ्रंशप्रकरणम्

(अध्याय ८—पाद ४—सूत्राणि ३२९-४४८)

स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशे ॥ ३२९ ॥

अपभ्रंशे स्वराणां स्थाने प्रायः स्वरा भवन्ति ॥ कच्चु । काच्च । वेण[1] । वीण ॥ बाह । बाहा । बाहु ॥ पट्ठि[2] । पिट्ठि[3] । पुट्ठि[4] ॥ तणु । तिणु । तृणु[5] ॥ सुकिदु । सुकिओ[6] । सुकृदु ॥ किन्नओ[7] । किलिन्नओ[8] ॥ लिह । लीह । लेह ॥ गउरि । गोरि ॥ प्रायोग्रहणाद्यस्यापभ्रंशे विशेषो वक्ष्यते तस्यापि क्वचित्प्राकृतवत् शौरसेनीवच्च[9] कार्यं भवति ॥

स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ ॥ ३३० ॥

अपभ्रंशे[10] नाम्नोऽन्त्यस्वरस्य[11] दीर्घह्रस्वौ स्यादौ प्रायो भवतः ॥

सौ ॥ ढोल्ला सामला[12] धण चंपा[13]-वण्णी ।
णाइ[14] सुवण्ण[15]-रेह कस-वट्टइ दिण्णी ॥ १ ॥

आमन्त्र्ये ॥ ढोला मइं[16] तुहुं[17] वारिआ[18] मा करु[19] दीहा माणु ।
निद्दए गमिही रत्तडी दडवड होइ विहाणु ॥ २ ॥

स्त्रियाम् ॥ विट्टीए मइं[20] भणिअ[21] तुहुं[22] मा करु[23] वंकी दिट्ठि[24] ।
पुत्ति[25] सकण्णी भल्लि जिम्व[26] मारइ हिअइ[27] पइट्ठि[28] ॥ ३ ॥

---

1 वेणु C. 2 पिट्ठी B, पट्ठं T. 3 T omits. 4 पुट्ठं T. 5 तुणम् T. 6 सुकिउं ABC, सुकिउ PD, सिकिउ T. 7 किलन्नउं A, किन्नउ CPD. 8 किलिन्नउ APD, किलिन्नउं BC 9 प्राकृतवच्छौरसेनीवच्च C. 10 अपभ्रंसे C. 11 नाम्नोऽंत्यस्वरस्य A, नाम्नोन्त्यस्वरस्य B, नाम्नोंत्यस्वरस्य C. 12 सावँला T. 13 चंपअ T. 14 णइ C, नाइ PS. 15 सुण्ण C. 16 मइं ACS. 17 तुहं AB, तुहुँ V. 18 वारिया CSV. 19 कुरु CSV. 20 मइँ PT, मइ V. 21 भणिय SV 22 तुहं ABS, तुहुँ TV. 23 कुरु CS. 24 दिट्ठी T. 25 पुत्ती A. 26 जिवँ V, जिम B T. 27 हियइ B C. 28 वइट्ठि T, पयट्ठि B.

जसि ॥ एइ ति[1] घोडा एह थलि एइ[2] ति[1] निसिआ खग्ग ।
एत्थु[3] मुणीसिम जाणिअइ जो[4] नवि[5] वालइ वग्ग ॥ ४ ॥

एवं विभक्त्यन्तरेष्वप्युदाहार्यम्[6] ॥

स्यमोरस्योत् ॥ ३३१ ॥

अपभ्रंशे[7] अकारस्य स्यमोः परयोः उकारो भवति ॥

दहमुहु[8] भुवण-भयंकरु[9] तोसिअ-संकरु णिग्गउ[10] रह-वरि चडिअउ ।
चउमुहु[11] छंमुहु[12] झाइवि एक्कहिँ[13] लाइवि णावइ[14] दइवें घडिअउ ॥ १ ॥

सौ पुंस्योद्वा ॥ ३३२ ॥

अपभ्रंशे पुल्लिंगे वर्तमानस्य[15] नाम्नोऽकारस्य सौ परे ओकारो[16] वा भवति ।

अगलिअ-नेह-निवट्टाहं[17] जोअण-लक्खु वि जाउ ।
वरिस-सएण[18] वि जो मिलइ सहि सोक्खहं[19] सो[20] ठाउ[21] ॥ १ ॥

पुंसीति किम् ।

अंगहिँ[22] अंगु न मिलिउ[23] हलि अहरें[24] अहरु[25] न पत्तु[26] ।
पिअ जोअंतिहे मुह-कमलु[27] एम्वइ[28] सुरउ समत्तु[29] ॥ २ ॥

एट्टि ॥ ३३३ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य[30] टायामेकारो[31] भवति ॥

जे महु दिण्णा[32] दिअहडा दइएं[33] पवसंतेण[34] ।
ताण गणंतिए[35] अंगुलिउ[36] जज्जरिआउ[37] नहेण ॥ १ ॥

---

1 ते D. 2 एअ A. 3 एत्थ AC. 4 जे T. 5 णवि T. 6 °विभत्त्यंतरेष्वपि उदाहार्यं A. 7 अपभ्रंसे C. 8 दहमुह BS 9 भअंकरु T. 10 निग्गउ P. 11 चउमुहुं B. 12 छम्मुहुं B. 13 एक्काहिं A, इक्कहिं B, एक्कहिँ T. 14 णाइ A, नावइ P. 15 वर्त्तमानस्य BC. 16 उकारो A, उंकारो BC. 17 निवट्टहं BC. 18 सएणिवि A. 19 सोक्खह A, सोक्खहँ V. 20 T transp. as सो सोक्खहं. 21 ठाउं C. 22 अंगिहिं A, अंगेहिं B 23 मेलिउ A, मिलिअउ P, मिलिउँ T. 24 अहरिं C, अहरें V. 25 अहर A. 26 पत्त A. 27 °कमलं A, °कवॅलु T. 28 एमइ T. 29 समत्त A. 30 ऽकारस्य ABP. 31 टायां एकारो D. 32 दिण्णा AB. 33 दइएँ V. 34 पवसंतेणं B, पवसन्तेण TV. 35 गणंतिहे A, गणन्तिएँ TV. 36 अङ्गुलिउ V. 37 जज्जरियाउ A.

ङिनेच्च ॥ ३३४ ॥

अपभ्रंशे[1] अकारस्य[2] ङिना सह इकार एकारश्च भवतः[3] ॥

सायरु उप्परि तणु[4] धरइ तलि घल्लइ रयणाइं ॥
सामि सुभिच्चु वि परिहरइ सम्माणेइ[5] खलाइं ॥ १ ॥

तले[6] घल्लइ[7] ॥

भिस्येद्वा ॥ ३३५ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य[8] भिसि परे एकारो वा भवति ॥

गुणहिं[9] न संपय[10] कित्ति पर[11] फल लिहिआ भुंजंति[12] ।
केसरि न लहइ[13] बोड्डिअ[14] वि गय लक्खेहिं[15] घेप्पंति[16] ॥ १ ॥

ङसेर्हे-हू ॥ ३३६ ॥

अस्येति[17] पञ्चम्यन्तं विपरिणम्यते[18] । अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङसे हें हु[19] इत्यादेशौ भवतः ॥

वच्छहे[20] गृण्हइ[21] फलइं[22] जणु कडुपल्लव वज्जेइ ।
तो वि महद्दुमु[23] सुअणु[24] जिम्व[25] ते उच्छंगि[26] धरेइ[27] ॥ १ ॥

वच्छहु गृण्हइ[28] ॥

भ्यसो हुं ॥ ३३७ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य[29] भ्यसः पञ्चमीबहुवचनस्य हुं इत्यादेशो भवति ॥

दूरुड्डाणें[30] पडिउ खलु अप्पणु[31] जणु मारेइ ।
जिह[32] गिरि-सिंगहुं[33] पडिअ सिल[34] अन्नु[35] वि चूरु[36] करेइ ॥१॥

---

1 अपभ्रंसे C. 2 ऽकारस्य A. 3 भवति S. 4 तिणु A. 5 संमाणेइ V. 6 तलि A. 7 घालइ C. 8 ऽकारस्य AC. 9 गुणेहिं BCD, गुणहिँ TV. 10 संपइ STV. 11 परु C. 12 भुजंति A, भुञ्जन्ति V. 13 T transp. as लहइ न. 14 वोड्डिअ BCD. 15 लक्खेँहिँ TV. 16 घिप्पंति C, घेप्पन्ति V. 17 ङस्येति C. 18 विपरिणमय्यते A. 19 हेंहू C. 20 वच्छहेँ V. 21 गृह्णइ AB, गिण्हइ ST. 22 फलइँ TV. 23 महद्दुम AB. 24 सुअण A. 25 जिम ABT, जिवँ PV. 26 उच्छंगे P, उच्छङ्गि V. 27 करेइ T. 28 गृह्णइ B, गिण्हइ S, गेण्हइ T. 29 ऽकारात्परस्य AB. 30 दूरुब्भाणे A, दूरुड्डाणिं C. 31 अप्पण A. 32 जिहं P. 33 सिङ्गहुं V. 34 सिलु A. 35 अण्ण A, अन्न CD. 36 चूर C.

ङसः सु-हो-स्सवः ॥ ३३८ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङसः स्थाने सु हो स्सु[1] इति त्रय आदेशा भवन्ति ॥

जो गुण गोवइ[2] अप्पणा पयडा[3] करइ परस्सु[4] ।
तसु[5] हउं[6] कलिजुगि दुल्लहहो बलि किज्जउं[7] सुअणस्सु[8] ॥ १ ॥

आमो हं ॥ ३३९ ॥

अपभ्रंशे अकारात्[9]परस्यामो हमित्यादेशो भवति ॥

तणहं[10] तइज्जी भंगि न वि तें[11] अवड-यडि[12] वसंति ।
अह जणु[13] लग्गिवि उत्तरइ अह सह सइं मज्जंति[14] ॥ १ ॥

हुं चेदुद्भ्याम् ॥ ३४० ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां[15] परस्यामो हुं हं चादेशौ भवतः ॥

दइवु[16] घडावइ वणि तरुहुं सउणिहं पक्क फलाइं ।
सो वरि सुक्खु[17] पइट्ठ ण वि कण्णहिं[18] खल-वयणाइं[19] ॥ १ ॥

प्रायोऽधिकारात् क्वचित्सुपोपि हुं ।

धवलु विसूरइ सामिअहो गरुआ भरु[20] पेक्खेवि[21] ।
हउं[22] कि[23] न जुत्तउ दुहुं[24] दिसिहिं खंडइं दोण्णि[25] करेवि ॥ २ ॥

ङसि-भ्यस्-ङीनां हे-हुं-हयः ॥ ३४१ ॥

अपभ्रंशे इदुद्भ्यां परेषां ङसि भ्यस् ङि इत्येतेषां यथासंख्यं हे हुं हि इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ ङसे हें ।

---

1 सहोस्सु B. 2 गोरवइ A. 3 पयडा T. 4 परस्स A. 5 तस्स B. 6 हउं V. 7 किज्जउं T, किज्जउं V. 8 सुयणस्सु D. 9 ऽकारात् A B. 10 तणहँ T. 11 ते A C. 12 अवडइड C. 13 जण A. 14 मज्जन्ति T. 15 ऽकारोकाराभ्यां B, अकारोकाराभ्यां C. 16 दइउ P. 17 सुक्ख AC. 18 कन्नहिं B, कण्णहं P. 19 °वयाइं C, °वअणाइं T. 20 भर A. 21 पिक्खेवि C T V. 22 हुं A. 23 किं T S. 24 दुहु AC. 25 दोन्नि A B.

गिरिहे सिलायलु[1] तरुहे फलु[2] घेप्पइ नीसाम्वन्नु[3] ।
घरु[4] मेल्लेप्पिणु[5] माणुसहं[6] तो वि न रुच्चइ रण्णु[7] ॥ १ ॥

भ्यसो हुं ।

तरुहुं वि वक्कलु फलु मुणि वि परिहणु असणु लहंति[8] ।
सामिहुं एत्तिउ[9] अग्गलउ[10] आयरु[11] भिच्च[12] गृहंति[13] ॥ २ ॥

ङेर्हिं ।

अह विरल-पहाउ जि कलिहि[14] धम्मु ॥ ३ ॥

आट्टो णानुस्वारौ ॥ ३४२ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य टावचनस्य णानुस्वारावादेशौ भवतः ॥

दइएं[15] पवसंतेण[16] ॥ [३३३.१]

एं चेदुतः ॥ ३४३ ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्य टावचनस्य एं चकारात्[17] णानुस्वारौ च भवन्ति[18] ॥ एं ॥

अग्गिएं उण्हउ[19] होइ जगु[20] वाएं सीअलु[21] तेम्व[22] ।
जो पुणु[23] अग्गिं[24] सीअला तसु उण्हत्तणु केम्व[25] ॥ १ ॥

णानुस्वारौ ।

विप्पिअ-आरउ[26] जइ वि पिउ[27] तो वि तं आणहि अज्जु ।
अग्गिण दड्ढा जइ वि घरु तो तें[28] अग्गिं कज्जु[29] ॥ २ ॥

एवमुकारादप्युदाहार्याः[30] ॥

---

1 शिलाइलु C. 2 फल B 3 नीसावन्नु BT, नीसॅावन्नु P. 4 घर AC. 5 मिल्लिव्विणु B. 6 माणुसह AC. 7 रन्नु CPT. 8 लहन्ति DV. 9 एत्तिउँ T. 10 अग्गलउं CV, अग्गलउँ T. 11 आअरु T. 12 भिच्चु PV 13 गृहन्ति TV. 14 कलिहि B 15 दइए B 16 पसवंतेण B प्रवसंतेण D. 17 चकाराण् AP. 18 भवंति A. 19 उण्हउं ACT. 20 जुग C, जग T. 21 सीयलु D. 22 तेवँ PTV. 23 पुण BC. 24 अग्गिएं ABT. 25 केवँ PST. 26 °यारउ CD. 27 प्रिउ D. 28 तिं C. 29 कज्ज B. 30 °दाहार्य BCS.

स्यम्-जस्-शसां लुक् ॥ ३४४ ॥

अपभ्रंशे सि अम् जस् शस् इत्येतेषां लोपो भवति ॥

एइ ति[1] घोडा एह थलि [३३०.४] ॥ इत्यादि । अत्र स्यम्जसां[2] लोपः ॥

जिम्व जिम्व[3] वंकिम लोअणहं[4] णिरु साम्वलि[5] सिक्खेइ ।
तिम्व तिम्व[6] वम्महु निअय[7]-सर खर-पत्थरि तिक्खेइ ॥ १ ॥

अत्र स्यम्शसां[8] ॥

षष्ठ्याः ॥ ३४५ ॥

अपभ्रंशे षष्ठ्या विभक्तेः[9] प्रायो लुग् भवति ॥

संगरसएहिं[10] जु[11] वण्णिअइ[12] देक्खु अम्हारा कंतु[13] ।
अइमत्तहं चत्तंकुसहं गय[14] कुंभइं[15] दारंतु[16] ॥ १ ॥

पृथग्योगो लक्ष्यानुसारार्थः[17] ॥

आमन्त्र्ये जसो होः ॥ ३४६ ॥

अपभ्रंशे आमन्त्र्येर्थे[18] वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसो हो इत्यादेशो भवति ॥ लोपापवादः ॥

तरुणहो तरुणिहो मुणिउ[19] मइं करहु म अप्पहो घाउ ॥ १ ॥

भिस्सुपोर्हिं[20] ॥ ३४७ ॥

अपभ्रंशे भिस्सुपोः स्थाने हिं इत्यादेशो भवति ॥

गुणहिं न संपय[21] कित्ति पर [३३५.१] ॥

सुप् ॥ भाईरहि जिम्व[22] भारइ मग्गहिं[23] तिहिंवि. पयट्टइ[24] ॥ १ ॥

---

1 ते BD. 2 स्यमृजसृशसां AB. 3 जिम जिम T; जिवँ जिवँ PV. 4 लोअहं A, लोयणहं D. 5 सामलि PV. सावँलि T. 6 तिम तिम T, तिवँ तिवँ PV. 7 णिअअ T. 8 स्यमृशसां लोपः V. 9 विभक्त्याः PV. 10 °सएहिं वि T. 11 जो T. 12 वन्निअइ C. 13 कन्तु V. 14 गअ T. 15 कुंभयं B, कुंभइ C. 16 दारन्तु V. 17 लक्षानुसारार्थः B. 18 आमंत्र्यार्थे A. 19 मुणिउं T. 20 °हिं A. 21 संपइ BCTV. 22 जिवँ V. 23 मग्गिहिं AB, मग्गेहिं CTV. 24 पइट्टइ C, पअट्टइ T.

स्त्रियां जस्-शसोरुदोत् ॥ ३४८ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसः[1] शसश्च प्रत्येकमुदोतावादेशौ भवतः । लोपापवादौ[2] ॥

जसः । अंगुलिउ[3] जज्जरिआउ[4] नहेण ॥ [३३३.१]

शसः । सुंदर-सव्वंगाओ[5] विलासिणीओ[6] पेच्छंताण[7] ॥ १ ॥

वचनभेदान्न[8] यथासंख्यम् ॥

टए ॥ ३४९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्याष्टायाः[9] स्थाने ए इत्यादेशो भवति ।

निअ[10]-मुह[11]-करहिं वि मुद्ध कर[12] अंधारइ पडिपेक्खइ[13] ।
ससि-मंडल-चंदिमए[14] पुणु[15] काइं न दूरे[16] देक्खइ ॥ १ ॥
जहिं[17] मरगय-कंतिए संवलिअं ॥ २ ॥

ङस्-ङस्योर्हे ॥ ३५० ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परयोर्ङस् ङसि इत्येतयो[18] हे[19] इत्यादेशो भवति ॥ ङसः ।

तुच्छ-मज्झहे तुच्छ-जम्पिरहे[20] ।
तुच्छच्छ[21]-रोमावलिहे तुच्छ-राय तुच्छयर-[22]हासहे ।
पिअ[23]-वयणु अलहंतिअहे[24] तुच्छकाय-वम्मह-निवासहे ।
अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे तं अक्खणहं[25] न जाइ ।
कटरि[26] थणंतरु[27] मुद्धडहे जं[28] मणु विच्चि ण[29] माइ ॥ १ ॥

---

1 जस् C. 2 लोपापवादः P. 3 अंगुलिओ P. 4 जज्जरिआउ A B C. 5 °सव्वंगाउ B D T V. 6 विलासणीउं A B C D, विलासिणीउ P. 7 पिच्छंताण A B. 8 वचनभेदात् न C. 9 परस्य टायाः B. 10 निय A B. 11 मुहु A B 12 किर P. 13 पडिपक्खेइ C 14 चन्दिमए V. 15 पुण B 16 दूरें A B. 17 जहि A 18 इत्येतयोः B C. 19 हे B C. 20 जंपिरहे A; T omits तुच्छ-जंपिरहे. 21 तुच्छ T. 22 तुच्छर A. 23 पिय V. 24 अलहन्तिअहे V. 25 अक्खणह B T V, अक्खणउं P. 26 कडरि T. 27 थणतरु A. 28 जें P S V. 29 णि A, न P T.

ङसेः ।

फोडेंति जे हिअडउं[1] अप्पणउं ताहं पराई कवण घृण[2] ।
रक्खेज्जहु[3] लोअहो[4] अप्पणा बालहे जाया विसम थण ॥[5] २ ॥

भ्यसामोर्हुः[6] ॥ ३५१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य भ्यस[7] आमश्च हु इत्यादेशो भवति ॥

भल्ला हुआ जु मारिआ[8] बहिणि महारा कंतु[9] ।
लज्जेज्जंतु[10] वयंसिअहु[11] जइ भग्गा घरु[12] एंतु[13] ॥ १ ॥

वयस्याभ्यो वयस्यानां वेत्यर्थः[14] ॥

ङेर्हि[15] ॥ ३५२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य ङेः सप्तम्येकवचनस्य हिं[16] इत्यादेशो भवति ॥

वायसु[17] उड्डावंतिअए[18] पिउ दिट्ठउ सहस त्ति ।
अद्धा वलया महिहिं[19] गय[20] अद्धा फुट्ट तड त्ति[21] ॥ १ ॥

क्लीबे जस्-शसोरिं ॥ ३५३ ॥

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जस्-शसोः[22] इं इत्यादेशो भवति ॥

कमलइं[23] मेल्लवि[24] अलि-उलइं[25] करि-गंडाइं महंति ।
असुलहमेच्छण जाहं भलि ते ण वि[26] दूरु[27] गणंति[28] ॥ १ ॥

---

1 हियडउं V. 2 घण P S, घिण T. 3 खेज्जहु A, रक्खेज्जहो C T. 4 तरुणहो P T. 5 P transp the *caraṇas*: फोडेन्ति ... घण; रक्खेज्जहु···थण. 6 हुं A. 7 भ्यस् C. 8 मारिया C. 9 कंत A. 10 लज्जिय्यं D, लज्जिज्जंतु P, लज्जिजन्त T, लज्जेजन्तु V. 11 वअंसिअहु T. 12 घर A. 13 एन्तु V. 14 चेत्यर्थः C. 15 हिं PV. 16 हि P T V. 17 वायस B. 18 उड्डाविंतिअए B 19 महिहि PTV. 20 गअ T. 21 तडिति C. 22 परयोः जस-शसोः C. 23 कमलाइं A. 24 मेल्लेवि A, मिल्लंवि B. 25 अलिउलाइं A 26 A-omits वि. 27 दूर B T V. 28 गणेंति A B C.

क्रान्तस्यात उं स्यमोः ॥ ३५४ ॥

अपभ्रंशे क्लीवे वर्तमानस्य ककारांतस्य नाम्नो योऽकारस्तस्य[1] स्यमोः परयोः उं इत्यादेशो भवति ॥

अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे ॥ [३५०.१]

भग्गउं देक्खिवि[2] निअय[3]-बलु[4] बलु[5] पसरिअउं[6] परस्सु[7] ।
उम्मिल्लइ ससि-रेह जिम्व[8] करि करवालु पिअस्सु[9] ॥ १ ॥

सर्वादेर्ङसेर्हां ॥ ३५५ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङसेर्हां इत्यादेशो भवति ॥ जहां[10] होंतउ[11] आगदो[12] । तहां[13] होंतउ[11] आगदो[12] । कहां होंतउ[11] आगदो ॥

किमो डिहे वा ॥ ३५६ ॥

अपभ्रंशे किमोऽकारान्तात्परस्य[14] ङसेर्डिहे इत्यादेशो वा भवति ॥

जइ तहो[15] तुट्टउँ[16] नेहडा मइं सहुं[17] न वि तिल-तार[18] ।
तं किहे[19] वंकिहिं[20] लोअणेहिं[21] जोइज्जउं सय-वार[22] ॥ १ ॥

ङेर्हिं ॥ ३५७ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङेः सप्तम्येकवचनस्य हिं इत्यादेशो भवति ॥

जहिं[23] कप्पिज्जइ[24] सरिण[25] सरु छिज्जइ[26] खग्गिण[27] खग्गु ।
तहिं तेहइ[28] भड-घड-निवहि[29] कंतु पयासइ मग्गु ॥ १ ॥

---

1 योऽकारः तस्य B, योकारस्तस्य V. 2 देषिवि A, देक्खवि C, दिक्खिवि D. 3 नियय C 4 वल A 5 वल A. 6 पसरिउं AC. 7 परस्स A. 8 जिम AT, जिवॅ V. 9 पिउस्सु A, पियस्सु BV. 10 जहं T. 11 होतओ P, होन्तउ V. 12 आगओ T. 13 तहं T. 14 किमोकारान्तातपरस्य V. 15 तुह T, तहे V. 16 तुट्टइ C. 17 सहु AB. 18 तलतार C, तिलतारु P. 19 किहि C, किह T. 20 वङ्केहि TV. 21 लोयणेहिं C, लोअणहिं P. 22 सयवारु P, सअवार T. 23 जिहि B. 24 खण्डिज्जइ T. 25 सरेण AB, सरें P. 26 विज्झइ PT 27 खग्गेण ABD, खग्गें P.. 28 तेहइं C, तहविहि T. 29 °निवहिं C, णिवहि P.

एक्कहिँ[1] अक्खिहिँ[2] सावणु अन्नहिँ भद्दवउ
माहउ महिअल[3]-सत्थरि गण्डत्थलि[4] सरउ[5] ।
अंगिहिँ[6] गिम्ह[7] सुहच्छी-तिल-वणि मग्गसिरु[8]
तहे[9] मुद्धहे मुह-पंकइ[10] आवासिउ सिसिरु[11] ॥ २ ॥

हिअडा[12] फुट्टि तड त्ति करि कालक्खेवें[13] काइँ[14] ।
देक्खउं[15] हय-विधि कहिँ[16] ठवइ पइं विणु दुक्ख-सयाइं ॥ ३ ॥

यत्तत्किंभ्यो ङसो डासुर्न वा ॥ ३५८ ॥

अपभ्रंशे यद्‌तद्‌किम्[17] इत्येतेभ्योऽकारान्तेभ्यः[18] परस्य ङसो डासु[19] इत्यादेशो वा भवति ॥

कंतु[20] महारउ हलि सहिए निच्छइं[21] रूसइ जासु ।
अत्थिहिँ[22] सत्थिहिँ[23] हत्थिहिँ[24] वि ठाउ[25] वि फेडइ तासु ॥ १ ॥
जीविउ[26] कासु न वल्लहउं[27] धणु पुणु[28] कासु न इट्ठु ।
दोण्णि वि अवसर-निवडिअइं[29] तिण-सम[30] गणइ विसिट्ठु ॥२॥

स्त्रियां डहे ॥ ३५९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रीलिंगे वर्तमानेभ्यो यत्तत्किंभ्यः परस्य ङसो डहे इत्यादेशो वा भवति ॥

जहे केरउ[31] । तहे केरउ । कहे केरउ ॥

---

1 एक्कहिँ AB. 2 अंखिहि A, अंखिहिँ BD. 3 महियलि A. 4 गण्डत्थले V. 5 सत्थरउं A. 6 अंगहिँ CDP. 7 गिम्हु CP. 8 मग्गुसिरु C. 9 तहिँ P. 10 महपंकइ B. 11 सिसिर A. 12 हियडा BC. 13 कालक्खेव A, कालक्खेवं P. 14 कांइ A. 15 देक्खउ A, देक्खहुं C. 16 कहि A. 17 यत्तत्किम् V. 18 °भ्योकारांतेभ्यः AB. 19 ङसेर्डासु A. 20 कन्तु V. 21 निच्छए A, निच्छएं BD. 22 अत्थेहिँ AD, अत्थहिँ P. 23 सत्थेहिँ A, सत्थहिँ P. 24 हत्थेहिँ A, हत्थहिँ P. 25 ठाउं C. 26 जीविय A, जीवीउ B, जीविउं T. 27 वल्लहु A. 28 पुण B. 29 °निवडियाइं A, °वडिआइं B, °वाडियाइं° D. 30 °सम्व AD, सर्वे P. 31 केरउं T.

यत्तदः स्यमोर्ध्रुं त्रं ॥ ३६० ॥

अपभ्रंशे यत्तदोः स्थाने स्यमोः परयोर्यथासंख्यं ध्रुं त्रं इत्यादेशौ वा भवतः ॥

प्रंगणि चिट्ठदि नाहु ध्रुं त्रं रणि करदि न भ्रंत्रि[1] ॥ १ ॥

पक्षे । तं बोल्लिअइ[2] जु निव्वहइ[3] ॥

इदमः इमुः क्लीबे ॥ ३६१ ॥

अपभ्रंशे नपुंसकलिंगे[4] वर्तमानस्येदमः स्यमोः परयोः इमु इत्यादेशो भवति ॥

इमु कुलु[5] तुह तणउं । इमु कुलु[5] देक्खु[6] ॥

एतदः स्त्री-पुं-क्लीबे एह एहो एहु ॥ ३६२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां पुंसि नपुंसके[7] वर्तमानस्यैतदः स्थाने स्यमोः परयोर्यथासंख्यं एह एहो एहु इति आदेशा[8] भवन्ति ॥

एह कुमारी एहो नरु[9] एहु मणोरह-ठाणु ।
एहउं[10] वढ[11] चिंतंताहं[12] पच्छइ होइ विहाणु ॥ १ ॥

एइर्जस्-शसोः ॥ ३६३ ॥

अपभ्रंशे एतदो जस्-शसोः परयोः एइ इत्यादेशो भवति ॥

एइ ते[13] घोडा एह थलि [३३०.४] ॥ एइ पेच्छ ॥

अदस[14] ओइ[15] ॥ ३६४ ॥

अपभ्रंशे अदसः स्थाने जस्-शसोः परयोः ओइ[16] इत्यादेशो भवति ॥

जइ पुच्छह घर वड्डाइं[17] तो वड्डा[18] घर ओइ[19] ।
विहलिअ[20]-जण-अब्भुद्धरणु कंतु[21] कुडीरइ जोइ ॥ १ ॥

अमूनि[22] वर्तन्ते पृच्छ वा ॥

---

1 भ्रंति T, भ्रन्ति V. 2 वोलिज्जइ AB. 3 निव्वहई A. 4 क्लीबे A. 5 कुल AC. 6 देक्ख T. 7 नपुंसके च AP. 8 इति त्रय आदेशा AC. 9 वरु T. 10 इअ T. 11 वढहं T. 12 चिंतंता A. 13 ति TV. 14 अदसो B. 15 उइ AB, उंइ C. 16 उंइ ABC. 17 वड्डाहं T. 18 वड्डां C. 19 उइ A, उंइ BC. 20 विहलिय AB. 21 कंत A. 22 एतानि A.

इदम आयः ॥ ३६५ ॥

अपभ्रंशे इदम्शब्दस्य स्यादौ आय इत्यादेशो भवति ॥

आयइं[1] लोअहो लोअणइं[2] जाईं सरइं न भंति[3] ।
अप्पिए[4] दिट्ठइ मउलिअहिं पिए दिट्ठइ विहसंति[5] ॥ १ ॥
सोसउ म सोसउ च्चिअ[6] उअही[7] वडवानलस्स[8] किं तेण ।
जं जलइ जले जलणो आएण वि किं न[9] पज्जतं ॥ २ ॥
आयहो[10] दड्ढ-कलेवरहो[11] जं वाहिउ तं सारु ।
जइ उट्ठब्भइ[12] तो कुहइ अह डज्झइ तो छारु ॥ ३ ॥

सर्वस्य साहो वा ॥ ३६६ ॥

अपभ्रंशे सर्वशब्दस्य साह इत्यादेशो वा[13] भवति ॥

साहु[14] वि लोउ तडप्फडइ वड्डुत्तणहो[15] तणेण ।
वड्डप्पणु पर[16] पाविअइ[17] हत्थें[18] मोक्कलडेण[19] ॥ १ ॥

पक्षे । सव्वु वि ॥

किमः काइं-कवणौ वा ॥ ३६७ ॥

अपभ्रंशे किमः स्थाने काइं[20] कवण[21] इत्यादेशौ वा भवतः ॥

जइ न सु[22] आवइ दूइ घरु काइं अहोमुहु[23] तुज्झु[24] ।
वयणु[25] जु खंडइ तउ सहिए सो पिउ होइ न मज्झु[26] ॥ १ ॥

काइं[27] न दूरे[28] देक्खइ[29] ॥ [३३९.१]

---

1 आइं A, आअइं T 2 लोअणाइं AB 3 भन्ति TV. 4 अप्पिय C. 5 विअसन्ति T. 6 चिय D. 7 उदही C. 8 वडवाणलस्सु P, वडवाणलस्स T. 9 न्न C. 10 आअहो T. 11 °कडेवरहो CP. 12 उट्ठज्जइ A, उट्टज्झइ B. 13 A omits वा. 14 साह AP. 15 वड्डतणहो C, वड्डप्पणहो T. 16 परि PTV. 17 पावियइ CD. 18 हत्थे ABC, हत्थि TV 19 मोकलडेण C 20 काइ C 21 कवणु ACD. 22 सू B. 23 °मुह A, °मुहुँ V. 24 तुज्झ A, अज्झु C. 25 वअणु T. 26 मुज्झ C. 27 काइ A 28 दूरें D. 29 पेक्खइ T

[1]रक्खेज्जहु तरुणहो[2] अप्पणा बालहे जाया विसम थण ।
फोडेंति[3] जे हिअडउं[4] अप्पणउं ताहं पराई[5] कवण[6] घिण[7] ॥ २ ॥

सुपुरिस कंगुहे अणुहरहिं[8] भण कज्जें[9] कवणेण ।
जिम्व[10] जिम्व[10] वड्डुत्तणु लहहिं[11] तिम्व[12] तिम्व[12] नवहिं[13] सिरेण ॥३॥

पक्षे ।

जइ ससणेही तो मुइअ[14] अह जीवइ निन्नेह ।
बिहिं वि[15] पयारेहिं[16] गइअ धण किं गज्जहि[17] खल मेह ॥ ४ ॥

युष्मदः सौ तुहुं[18] ॥ ३६८ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सौ परे तुहुं[19] इत्यादेशो भवति ॥

भमर[20] म[21] रुणझुणि[22] रण्णडइ[23] सा दिसि जोइ म रोइ[24] ।
सा मालइ देसंतरिअ जसु तुहुं[25] मरहि विओइ ॥ १ ॥

जस्-शसोस्तुम्हे तुम्हइं ॥ ३६९ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो जसि शसि च प्रत्येकं तुम्हे तुम्हइं इत्यादेशौ भवतः ॥

तुम्हे तुम्हइं जाणह । तुम्हे तुम्हइं[26] पेच्छइ[27] ॥

वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः ॥

टा-ङ्यमा पइं[28] तइं[29] ॥ ३७० ॥

अपभ्रंशे युष्मदः टा ङि अम् इत्येतैः सह पइं तइं इत्यादेशौ भवतः ॥ टा ।

पइं मुक्काहं वि वर-तरु फिट्टइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
तुह पुणु[30] छाया जइ होज्ज कह वि ता [31] तेहिं पत्तेहिं ॥ १ ॥

---

1 V transposes the *caraṇas* as: फोडेन्ति...घृण । रक्खेजहु...थण ॥ 2 लोअहो V. 3 फोडंति AB, फोडिंति C, फोडेन्ति DP. 4 हियडउं A. 5 पराइ A, पिराई C. 6 कवणु A. 7 घण P, घृण V. 8 अणुरहिं A, अणुहरंहि C. 9 कज्जि C. 10 जिवँ PV. 11 लहिहिं A, लहिं D. 12 तिवँ PV. 13 नवहि AB. 14 मुइ B. 15 वेहि वि AB. 16 पयारहिं BCP. 17 गज्जइ A, गज्जहिं P. 18 तुहं ABC. 19 तुहं B. 20 भमरु P. 21 म्व. AB. 22 रुणुझुणि AC, रुणज्झुणि B. 23 रन्नडइ C. 24 मरइ (for म रोइ) A. 25 तुहं A, तुहु C. 26 तुम्हइं C. 27 पेच्छह T. 28 पइँ C. 29 तइँ C. 30 पुण ACD. 31 तो T.

महु हिअउं[1] तइं ताए तुहुं[2] स वि अन्नें[3] विनडिज्जइ[4] ।
प्रिय[5] काइं करउं हउं काइं तुहुं[6] मच्छें मच्छु गिलिज्जइ ॥ २ ॥

ङिना ।

पइं मइं[7] बेहिं वि रण-गयहिं को जयसिरि[8] तक्केइ ।
केसहिं[9] लेप्पिणु जम-घरिणि[10] भण सुहु[11] को थक्केइ[12] ॥ ३ ॥

एवं तइं ॥ अमा ॥

पइं मेल्लंतिहे महु मरणु मइं मेल्लंतहो तुज्झु[13] ।
सारस[14] जसु[15] जो[16] वेग्गला सो वि कृदंतहो[17] सज्झु ॥ ४ ॥

एवं तइं ॥

भिसा तुम्हेहिं ॥ ३७१ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भिसा सह तुम्हेहिं[18] इत्यादेशो भवति ॥

तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउं[19] दिट्ठउं बहुअ[20]-जणेण ।
तं तेवड्डउ[21] समर-भरु निज्जिउ[22] एक्क[23]-खणेण ॥ १ ॥

ङसि-ङस्भ्यां तउ तुज्झ[24] तुध्र[25] ॥ ३७२ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो ङसिङस्भ्यां सह तउ तुज्झ[26] तुध्र इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ तउ होंतउ[27] आगदो । तुज्झ[28] होंतउ आगदो । तुध्र होंतउ[28] आगदो ॥ ङसा ।

तउ गुण-संपइ तुज्झ[29] मदि तुध्र[30] अणुत्तर खंति ।
जइ उप्पत्तिं अन्न जण महि-मंडलि सिक्खंति ॥ १ ॥

---

1 हिउं C. 2 तुहं AB, तुह T. 3 अन्ने A. 4 विनिडिज्जइ B. 5 पिअ TV. 6 तुहु P, तुह T. 7 मइं पइं T. 8 जइसिरि B. 9 केसहि A. 10 घरणि AC. 11 सुह A, सहु C, सुहुं T. 12 त्थक्केइ CD. 13 तुज्झ A. 14 सारसु AB. 15 ज A. 16 तु A. 17 किदन्तहो T. 18 तुम्हेहि A. 19 कियउं A, कियंउं C 20 बहुय A, बहु C. 21 तेवड्डउं BCP. 22 निज्जउ A, णिज्जिउ T. 23 इक्क A. 24 तुज्झु BP. 25 तुध्राः AP. 26 तुज्झु BP. 27 हुंतउ C. 28 हंतउं C. 29 तुज्झु ABC. 30 तुज्झ A.

भ्यसाम्भ्यां तुम्हहं ॥ ३७३ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो[1] भ्यस् आम् इत्येताभ्यां सह तुम्हहं[2] इत्यादेशो भवति ॥

तुम्हहं होंतउ आगदो । तुम्हहं केरउं[3] धणु ॥

तुम्हासु सुपा ॥ ३७४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः[4] सुपा सह तुम्हासु[5] इत्यादेशो भवति ॥

तुम्हासु ठिअं[6] ॥

सावस्मदो हउं ॥ ३७५ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सौ परे हउं इत्यादेशो भवति ॥

तसु हउं कलिजुगि[7] दुल्लहहो [३३८.१] ॥

जस्-शसोरम्हे अम्हइं ॥ ३७६ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो[8] जसि शसि च परे प्रत्येकं[9] अम्हे अम्हइं इत्यादेशौ भवतः ॥

अम्हे थोवा रिउ बहुअ[10] कायर एम्व[11] भणंति ।
मुद्धि निहालहि[12] गयण-यलु[13] कइ जण जोण्ह करंति ॥ १ ॥
अंबणु[14] लाइवि जे गया पहिअ[15] पराया[16] के वि ।
अवसु[17] न सुअहिं सुहच्छिअहिं[18] जिम्व[19] अम्हइं त्तिम्व[20] ते वि ॥२॥

अम्हे देक्खइ[21] । अम्हइं देक्खइ[21] । वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः[22] ॥

टा-ङ्यमा मइं ॥ ३७७ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः टा ङि अम् इत्येतैः सह मइं इत्यादेशो भवति ॥

---

1 युष्मदे C 2 तुम्हं B. 3 केरउ T. 4 युष्मदोः B 5 तम्हासु C. 6 ठियं C 7 कलियुगि C. 8 युष्मदो B. 9 प्रत्येक C. 10 वहुय C. 11 एव C, एम T. 12 नियालहि A, निहालिहिं B. 13 गअणअलु T. 14 अम्वण A, अंवणु B T. 15 पहिय A. 16 पराआ T. 17 अवस P T V. 18 सुहच्छिअइ T. 19 जिम्व C, जिवँ P V. 20 तिवँ P V. 21 देक्खहुं T. 22 °संख्या V.

टा[1]। मइं जाणिउं[2] प्रिय[3]-विरहिअहं[4] क वि धर होइ विआलि[5]।
नवर[6] सिअंकु[7] वि तिह तवइ जिह दिणयरु[8] खय-गालि ॥ १ ॥

ङिना। पइं मइं वेहिं[9] वि रण-गयहिं ॥ [३७०.४]

अमा। मइं मेल्लंतहो तुज्झु[10] ॥ [३७९.३]

अम्हेहिं भिसा ॥ ३७८ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो[11] भिसा सह अम्हेहिं इत्यादेशो भवति ॥

तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउं[12] ॥ ३७१.१]

महु मज्झु ङसि-ङस्भ्याम् ॥ ३७९ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो ङसिना ङसा च सह प्रत्येकं महु मज्झु इत्यादेशौ भवतः॥ महु होंतउ आगदो[13]। मज्झु होंतउ आगदो[14] ॥

ङसा। महु कंतहो[15] वे दोसडा हेल्लि म झंखहि[16] आलु[17]।
देंतहो हउं पर[18] उव्वरिअ जुज्झंतहो करवालु[19] ॥ १ ॥
जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रिएण[20]।
अह भग्गा अम्हहं[21] तणा तो तें मारिअडेण[22] ॥ २ ॥

अम्हहं भ्यसाम्भ्याम् ॥ ३८० ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भ्यसा आमा च सह अम्हहं इत्यादेशो भवति ॥
अम्हहं[23] होंतउ आगदो[24] ॥ आमा ॥ अह भग्गा अम्हहं तणा ॥ [३७९.२]

सुपा अम्हासु[25] ॥ ३८१ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सुपा सह अम्हासु इत्यादेशो भवति ॥

अम्हासु ठिअं ॥

---

1 ABC omit टा. 2 जाणिउ C. 3 पिअ CTV. 4 विरहअहं A. 5 वियालि A. 6 णवर TV, नवरि P 7 सियंकु C. 8 दिणयर A, दिणरु C 9 वेहि B. 10 तुज्झ A. 11 ऽस्मदो B. 12 कियं A, किअं B. 13 गदो APV 14 गदो APV. 15 कंतह AC, कंतहु T 16 ज्झंखहि C, जंपहि T 17 आल A, यालु C. 18 परि A 19 करवाल A. 20 पिएण ABV. 21 अम्हह A. 22 मारियडेण C. 23 अम्ह A. 24 गदो P. 25 आम्हासु B.

त्यादेराद्यत्रयस्य बहुत्वे[1] हिं न वा ॥ ३८२ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्य[2] संबन्धिनो बहुष्वर्थेषु[3] वर्तमानस्य[4] वचनस्यापभ्रंशे हिं इत्यादेशो वा भवति ॥

मुह[5]-कबरि-बंध तहे[6] सोह धरहिं[7]
नं मल्ल-जुज्झु[8] ससि-राहु करहिं ।
तहे[9] सहहिं[10] कुरल[11] भमर-उल-तुलिअ[12]
नं तिमिर-डिंभ खेल्लंति मिलिअ ॥ १ ॥

मध्यत्रयस्याद्यस्य हिः[13] ॥ ३८३ ॥

त्यादीनां मध्यत्रयस्य[14] यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे हि इत्यादेशो वा भवति ॥

वप्पीहा पिउ पिउ भणवि[15] कित्तिउ[16] रुअहि[17] हयास[18] ।
तुह जलि महु पुणु[19] वल्लहइ बिहुं वि[20] न पूरिअ[21] आस ॥ १ ॥

आत्मनेपदे ।

वप्पीहा कइं[22] बोल्लिएण[23] निग्घिण वार इ वार[24] ।
सायरि[25] भरिअइ[26] विमल-जलि लहहि न एक्कइ[27] धार ॥ २ ॥

सप्तम्याम् ।

आयहिं[28] जंमि महु[29] अन्नहिं वि[30] गोरि सु देज्जहि[31] कंतु[32] ।
गय[33] मत्तहं चत्तंकुसहं जो अब्भिडइ हसंतु ॥ ३ ॥

पक्षे । रुअसि । इत्यादि[34] ॥

---

1 संबन्धिनो V 2 आद्यस्य त्रयस्य P. 3 बह्वर्थेषु A. 4 वर्त्तमानस्य A. 5 महुहं C. 6 तहें C. 7 धरहि C. 8 जुज्झ A. 9 तहिं A, तेहिं C. 10 सहहि A, सोहहिं T. 11 कुरुण A. 12 तुलिय C. 13 हि B. 14 मध्यमत्रयस्य C. 15 भणिवि B, करवि T. 16 कित्तिय C, केत्तिउ T. 17 रुयंहि A. 18 हआस T. 19 A omits पुणु. 20 विहुवि A. 21 पूरिय A, पूरइ C. 22 कइ C, काइं PT. 23 वोल्लिएं P. 24 वारइवार T. 25 सायर C, साअरि T. 26 भरियइ AC. 27 एकइ AV, इक्कहि C, एकवि T. 28 आयहि C, आअहिँ T. 29 emended: जमि महु ABCD, ज़हिं महु P, जम्महिँ V. 30 अन्निहिं C. 31 दिज्जहि V. 32 कंत A. 33 गअ T. 34 A omits पक्षे रुअसि; °रुअसीत्यादि BC, °हससि इत्यादि T.

बहुत्वे हुः ॥ ३८४ ॥

त्यादीनां मध्यमत्रयस्य[1] संबन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमानं यद्वचनं तस्यापभ्रंशे[2] हु[3] इत्यादेशो वा भवति[4] ॥

बलि-अब्भत्थणि महु-महणु लहुईहूआ सोइ ।
जइ इच्छहु[5] वड्डत्तणउं[6] देहु म मग्गहु कोइ ॥ १ ॥

पक्षे । इच्छह । इत्यादि[7] ॥

अन्त्यत्रयस्याद्यस्य उं ॥ ३८५ ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे उं इत्यादेशो वा भवति ॥

विहि विनडउ[8] पीडंतु गह मं धणि करहि विसाउ ।
संपइ कड्ढउं[9] वेस जिम्व[10] छुड्डु अग्घइ ववसाउ ॥ १ ॥

बलि किज्जउं सुअणस्सु[11] [३३८.१] ॥ पक्षे । कड्ढमि । इत्यादि[12] ॥

बहुत्वे हुं ॥ ३८६ ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य संबन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमानं यद्वचनं तस्य हुं इत्यादेशो वा भवति ॥

खग्ग-विसाहिउ[13] जहिं लहहुं पिअ[14] तहिं देसहिं जाहुं ।
रण-दुब्भिक्खें[15] भग्गाइं विणु जुज्झें न वलाहुं[16] ॥ १ ॥

पक्षे । लहिमु[17] । इत्यादि ॥

हि-स्वयोरिदुदेत् ॥ ३८७ ॥

पञ्चम्या हिस्वयोरपभ्रंशे इ उ ए इत्येते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

---

1 मध्यत्रयस्य B. 2 वर्त्तमानस्यापभ्रंशे A; C D omit अपभ्रंशे. 3 हुं A. 4 भवति वा (for वा भवति) B. 5 इच्छह A. 6 वड्डइत्तणउं C, वड्डत्तणउँ T. 7 °इच्छहेत्यादि ACP, °इच्छहे D. 8 विनँडउ A, विणडउ V. 9 कड्ढउं P. 10 जिम CT, जिवँ V. 11 सुयणस्सु AD. 12 °कड्ढमीत्यादि ACDT, °कढमीत्यादि B, °कड्ढमीत्यादि P, कड्ढामि । इत्यादि ॥ V. 13 विसाहिउं AP, विसाहिउँ T. 14 पिय AV. 15 °दुब्भिक्खे A, °दुब्भिक्खि C. 16 बलाहुं AB, बलाहु D, च लाहु P. 17 लहिसु AB.

इत्[1] । कुंजर सुम्वरि[2] म सल्लइउ सरला सास म मेल्लि ।
कवल जि[3] पाविअ[4] विहि-वसिण[5] ते चरि माणु म मेल्लि ॥ १ ॥

उत् । भमरा एत्थु[6] वि लिंबडइ केवि दिअहडा[7] विलम्बु ।
घण[8]-पत्तलु[9] छाया-वहुलु[10] फुल्लइ जाम्व[11] कयंबु[12] ॥ २ ॥

एत् ।
प्रिय[13] एम्वहिं[14] करे[15] सेल्लु करि[16] छड्डहि[17] तुहुं[18] करवालु ।
जें[19] कांवालिअ[20] बप्पुडा लेहिं अभग्गु[21] कवालु ॥ ३ ॥

पक्षे । सुम्वरहि[22] । इत्यादि ॥

वर्त्स्यति-स्यस्य सः ॥ ३८८ ॥

अपभ्रंशे भविष्यदर्थविषयस्य त्यादेः स्यस्य सो वा भवति ॥

दिअहा[23] जंति झडप्पडहिं[24] पडहिं मणोरह[25] पच्छि ।
जं अच्छइ तं माणिअइ होसइ करतु म अच्छि ॥ १ ॥

पक्षे । होहिइ ॥

क्रियेः कीसु ॥ ३८९ ॥

क्रिये इत्येतस्य क्रियापदस्यापभ्रंशे कीसु इत्यादेशो वा भवति ॥

संता भोग जु परिहरइ तसु कंतहो बलि कीसु ।
तसु दइवेण[26] वि मुंडिअउं[27] जसु खल्लिहडउं[28] सीसु[29] ॥ १ ॥

पक्षे । साध्यमानावस्थात्[30] क्रिये इति संस्कृतशब्दादेष प्रयोगः । बलि किज्जउं[31] सुअणस्सु[32] ॥ [३३८.१]

---

1 A omits इत्. 2 सुम्मरि CDV. 3 जे BT. 4 पाविय CDV. 5 विहिवसेण ABD. 6 इत्थु C. 7 दिहडा C, दियहडा TV. 8 घणु B. 9 पत्तल C. 10 °बहलु CD. 11 जाम BPTV, जाव C. 12 कलम्बु T. 13 पिअ P. 14 एवहिं D, एवइं T. 15 करि D. 16 करे D. 17 छट्टहिं A, छड्डहिं BC. 18 तुहं AB. 19 जं AV, जे P. 20 कावालिय TV. 21 अभग्ग AC. 22 सुम्वरहीत्यादि AC, सुरहीत्यादि B, सुँवरहित्यादि P, सुमरहि V. 23 दिअहडा B. 24 झडप्फडहिं AB. 25 मणोरहि A, मनोरह V. 26 दइवेणु C. 27 मुंडियउं C, मुण्डियउँ TV. 28 खल्लिहिडउं A, खल्लिहडउ C. 29 सीस A. 30 साध्यमानावस्थानात् B. 31 किज्जं B, किज्जइ T. 32 सुयणस्सु AD.

भुवः पर्याप्तौ हुच्चः[1] ॥ ३९० ॥

अपभ्रंशे भुवो धातोः पर्याप्तावर्थे वर्तमानस्य हुच्च इत्यादेशो भवति ॥

अइतुंगत्तणु जं थणहं[2] सो छेअउ[3] न हु[4] लाहु ।
सहि जइ[5] केम्वइ[6] तुडि-वसेण[7] अहरि पहुच्चइ नाहु[8] ॥ १ ॥

ब्रूगो ब्रुवो वा ॥ ३९१ ॥

अपभ्रंशे ब्रूगो धातोर्ब्रुव इत्यादेशो वा भवति ॥ ब्रुवह[9] सुहासिउ किं पि ॥ पक्षे ।

इत्तउं[10] ब्रोप्पिणु[11] सउणि ठिउ[12] पुणु[13] दूसासणु[14] ब्रोप्पि[15] ।
तो हउं जाणउं एहो हरि जइ महु अग्गइ ब्रोप्पि[16] ॥ १ ॥

व्रजेर्वुञः ॥ ३९२ ॥

अपभ्रंशे व्रजते[17]र्धातोर्वुञ[18] इत्यादेशो भवति ॥ वुञइ[19] । वुञेप्पि[20] । वुञेप्पिणु[21] ॥

दृशेः प्रस्सः ॥ ३९३ ॥

अपभ्रंशे दृशेर्धातोः[22] प्रस्स इत्यादेशो भवति ॥ प्रस्सदि[23] ॥

ग्रहे[24] र्गृण्हः[25] ॥ ३९४ ॥

अपभ्रंशे[26] ग्रहे[24]र्धातोर्गृण्ह[27] इत्यादेशो भवति ॥ पढ गृण्हेप्पिणु[28] व्रतु[29] ॥

तक्ष्यादीनां छोल्लादयः ॥ ३९५ ॥

अपभ्रंशे तक्षिप्रभृतीनां धातूनां[30] छोल्ल इत्यादय[31] आदेशा भवन्ति ॥

---

1 हुच्च AB. 2 थणह A. 3 च्छेअउ BD, छेयउ TV. 4 नउ BD, (for न हु). 5 जे B. 6 केमइ AB, केवँइ PTV. 7 तुडिविसेण A, तुडिवसिण P. 8 नाह C. 9 ब्रुवउ A. 10 एत्तउं CT. 11 बोप्पिणु T. 12 ट्ठिउ A, ठिउँ C. 13 पुण AB. 14 दूसासण B, दूसास C. 15 वोप्पि T. 16 वोप्पि T. 17 व्रजे B. 18 वुन् C. 19 वञ्जइ T. 20 वञ्जेप्पि T. 21 वञ्जेप्पिणु T; A omits. 22 दृशेर्धातोरपभ्रंशे B, दृशेधातोः C. 23 पस्सदि T. 24 गृहे A. 25 गृन्ह BC. 26 A omits अपभ्रंशे. 27 गृन्ह BC. 28 गृन्हेप्पिणु B, गण्हेप्पिणु T. 29 व्रत A, व्रत्तु P. 30 C omits धातूनां. 31 छोल्लादय (for छोल्ल इत्यादय) CD.

जिम्व तिम्व[1] तिक्खा लेवि कर[2] जइ ससि छोल्लिज्जंतु[3] ।
तो जइ गोरिहे मुह-कमलि[4] सरिसिम[5] का वि[6] लहंतु[7] ॥ १ ॥

आदिग्रहणाद् देशीषु[8] ये क्रियावचना उपलभ्यन्ते ते उदाहार्याः ॥

चूडुल्लउ[9] चुण्णीहोइसइ मुद्धि कवोलि निहित्तउ[10] ।
सासानल[11]-जाल-झलक्किअउ[12] बाह-सलिल-संसित्तउ ॥ २ ॥

अब्भडवंचिउ वे पयइं[13] पेम्मु निअत्तइ[14] जाम्व[15] ।
सव्वासण[16]-रिउ-संभवहो कर परिअत्ता ताम्व[17] ॥ ३ ॥

हिअइ[18] खुडुक्कइ[19] गोरडी गयणि घुडुक्कइ[20] मेहु[21] ।
वासा-रत्ति[22]-पवासुअहं[23] विसमा संकडु[24] एहु ॥ ४ ॥

अम्मि[25] पओहर[26] वज्जम्वा[27] निच्चु[28] जे[29] सम्मुह[30] थंति[31] ।
महु कंतहो[32] समरंगणइ गय-घड[33] भज्जिउ[34] जंति[35] ॥ ५ ॥

पुत्तें[36] जाएं[37] कवणु[38] गुणु[39] अवगुणु[40] कवणु[41] मुएण ।
जा बप्पीकी भुंहडी[42] चंपिज्जइ अवरेण ॥ ६ ॥

तं तेत्तिउ[43] जलु[44] सायरहो सो तेवडु वित्थारु[45] ।
तिसहे निवारणु[46] पलु[47] वि न वि पर धुट्ठुअइ[48] असारु ॥ ७ ॥

---

1 जिमतिम T. 2 करइ A. 3 छोल्लेज्जंतु CD. 4 कवँलि P. 5 सरिसम A. 6 काव A. 7 लिहंतु A 8 देशीयेषु AB. 9 चूडल्लउ A. 10 निहत्तउ B, निहित्तिउ C. 11 सासाणल DT. 12 ज्झलक्कियउ C, झलक्कियउ D. 13 पइं AB. 14 नियत्तइ D. 15 जांव C. 16 सव्वासणि A. 17 तावँ P. 18 हियइ AC 19 खडुकइ A, खुडकइ C. 20 घडकइ A, घुडकइ C. 21 मेह A. 22 वासारत्त T. 23 पावसुअहं C. 24 संकड A. 25 अम्हि A. 26 पउहर AD. 27 वजमा TV. 28 निच्च P. 29 जि BC. 30 संमुहा A, सम्मुहा C. 31 थन्ति C, ठन्ति T. 32 कंतह AC, कंतहु D, थकहो T. 33 °घड्ड C. 34 भजिउ C, भंजिउ T. 35 ज्जंति A. 36 पुत्ति AC. 37 जायइ A, जाइं C. 38 कवण AC. 39 गुण AC 40 अवगुण AC. 41 कवण A. 42 भुंअडी C 43 तेत्तिओ P, तेत्तिउं T. 44 जल AC. 45 वित्थार A. 46 निवारण A 47 फलु B. 48 धुट्टुइ A, घट्टुअइ B, धुद्धुअइ P.

अनादौ स्वरादसंयुक्तानां क-ख-त-थ-प-फां ग-घ-द-ध-ब-भाः ॥ ३९६ ॥

अपभ्रंशेऽपदादौ[1] वर्तमानानां स्वरात्परेषामसंयुक्तानां क-ख-त-थ-प-फां स्थाने यथासंख्यं ग-घ-द-ध-ब-भाः प्रायो भवन्ति ॥

कस्य गः ।

जं दिट्ठउं[2] सोमग्गहणु[3] असइहिं हसिउं[4] निसंकु[5] ।
पिय[6]-माणुस[7]-विच्छोह-गरु गिलि गिलि राहु मयंकु[8] ॥ १ ॥

खस्य घः ।

अम्मीए सत्थावत्थेहिं[9] सुघें[10] चिंतिज्जइ[11] माणु[12] ।
पिए[13] दिट्ठे हल्लोहलेण[14] को चेअइ अप्पाणु ॥ २ ॥

त-थ-प-फा-नां द-ध-ब-भाः ।

सबधु करेप्पिणु कधिदु[15] मइं[16] तसु पर सभलउं[17] जम्मु[18] ।
जासु न चाउ न चारहडि[19] न य पम्हुट्ठउ[20] धम्मु ॥ ३ ॥

अनादाविति किम् । सबधु करेप्पिणु । अत्र कस्य गत्वं न भवति ॥

स्वरादिति[21] किम् । गिलि गिलि राहु मयंकु[22] ॥ असंयुक्तानामिति किम् ।
एक्कहिं[23] अक्खिहिं[24] सावणु ॥ [३५७.२]

प्रायोधिकारात्क्वचिन्न भवति ।

जइ केम्वइ[25] पावीसु पिउ अकिआ[26] कुड्डु[27] करीसु[28] ।
पाणिउ[29] नवइ सरावि जिम्व[30] सव्वंगें[31] पइसीसु[32] ॥ ४ ॥

---

1 अनादौ A, अपदादौ DP. 2 दिट्ठउ P. 3 सोम्मं B. 4 हसिउ BCP. 5 णिसंकु T. 6 पिअ BPV. 7 माणस B. 8 मयंक A, मियंकु T. 9 सत्था-वत्थे P. 10 सुघे P, सुघिं TV. 11 चिंत्तिज्जइ C. 12 माण A. 13 पिएं B. 14 हल्लोहलिण D. 15 कधिदुं CT. 16 म्मइ A. 17 सभलउ P. 18 जम्म A. 19 चारभडी T. 20 पब्भट्ठउ A, पम्हट्ठउ PV. 21 स्वरादाविति A, स्वराविति C. 22 मियंकु T. 23 एक्कहि B, एक्किहि C. 24 अक्खहिं A, अंखिहि BC. 25 केवँइ T. 26 अकिया A. 27 कुड्ड A, कुट्टु B, कुट्ट PV, कोड्ड T. 28 करीसुं T. 29 पाणिय A, पाणिउं PT. 30 जिवँ PTV. 31 सव्वंगि A, सव्वंगे B. 32 पयसीसु AC, पइसीसुँ T.

उअ कणिआरु[1] पफुल्लिअउ[2] कंचण[3]-कंति-पयासु ।
गोरी-वयण[4]-विणिज्जिअउ[5] नं[6] सेवइ वणवासु[7] ॥ ५ ॥

मोऽनुनासिको[8] वो वा ॥ ३९७ ॥

अपभ्रंशेऽनादौ[9] वर्तमानस्यासंयुक्तस्य मकारस्यानुनासिको[10] वकारो वा भवति॥ कम्वलु[11] कमलु । भम्वरु[12] भमरु ॥ लाक्षणिकस्यापि । जिम्व[13] । तिम्व[14] । जेम्व[15] । तेम्व[16] । जाम्व[17] । ताम्व[18] ॥ अनादावित्येव । मयणु ॥ असंयुक्तस्येत्येव ॥ तसु पर सभलउं[19] जम्मु ॥ [३९६.३]

वाधो रो लुक् ॥ ३९८ ॥

अपभ्रंशे संयोगादधो वर्तमानो रेफो लुग् वा भवति ॥

जइ केम्वइ[20] पावीसु पिउ ॥ [३९६.४]

पक्षे ।

जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रिएण[21] ॥ [३७९.२]

अभूतोऽपि[22] क्वचित् ॥ ३९९ ॥

अपभ्रंशे क्वचिदविद्यमानोऽपि रेफो भवति ॥

व्रासु महारिसि एउ[23] भणइ जइ सुइ[24]-सत्थु पमाणु[25] ।
मायहं[26] चलण नवंताहं[27] दिवेदिवे[28] गंगा-ण्हाणु[29] ॥ १ ॥

क्वचिदिति किम् । वासेण वि भारह-खम्भि वद्ध[30] ॥

आपद्विपत्संपदां द इः[31] ॥ ४०० ॥

अपभ्रंशे आपद् विपद् संपद् इत्येतेषां दकारस्य[32] इकारो भवति ॥

---

1 कणियारु AD. 2 पफुल्लिउ AC 3 कंचणु C. 4 वयणि A, चयणु C. 5 विणिज्जिउ A, विणिज्जियउ C. 6 तं AC, णं T. 7 वणवास A. 8 मोनुनासिको CV. 9 अपभ्रंशेनादौ AV. 10 मकारस्य अनुनासिको V. 11 कवँलु PTV. 12 भवँरु PTV. 13 A omits; जिवँ PTV. 14 A omits; तिवँ PTV. 15 जेवँ PV, C omits. 16 तेवँ PV, C omits. 17 APV omit. 18 APV omit. 19 सभलउ APV. 20 केवँइ TV. 21 पिएण AB, प्रियेण TV. 22 अभूतोऽपि P. 23 ए P, एउँ T. 24 सइ C. 25 पमाण A. 26 मायहे P. 27 नमंतांहं C. 28 दिवि दिवि ACV. 29 गंगण्हाणु T. 30 वद्धं A, वद्धु T. 31 इ ACD. 32 दकार BP.

अनउ[1] करंतहो पुरिसहो आवइ आवइ ।
विवइ । संपइ ॥ प्रायोऽधिकारात् । गुणहिँ[2] न संपय[3] कित्ति पर ॥

[३३५.१]

कथं-तथा[4]-यथां[5] थादेरेमेमेहेधा डितः ॥ ४०१ ॥

अपभ्रंशे कथं तथा[6] यथा[7] इत्येतेषां[8] थादेरवयवस्य प्रत्येकम् एम इम इह इध इत्येते डितश्चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

केम[9] समप्पउ दुट्ठु दिणु किध रयणी[10] छुडु होइ ।
नव[11]-वहु-दंसण[12]-लालसउ वहइ मणोरह सोइ ॥ १ ॥

ओ[13] गोरी-मुह[14]-निज्जिअउ[15] वद्दलि लुक्कु[16] मियंकु[17] ।
अन्नु वि जो परिहविअ[18]-तणु सो किम्व[19] भम्वइ[20] निसंकु[21] ॥ २ ॥

बिम्वाहरि[22] तणु रयण-वणु[23] किह ठिउ[24] सिरिआणंद[25] ।
निरुवम[26] रसु[27] पिएं[28] पिअवि[29] जणु सेसहो दिण्णी मुद्द ॥ ३ ॥

भणु[30] सहि निहुअउं[31] तेम्व[32] मइं[33] जइ पिउ दिट्ठु सदोसु ।
जेम्व[34] न जाणइ मज्झु[35] मणु पक्खावडिअं[36] तासु ॥ ४ ॥

जिम्व जिम्व[37] वंकिम लोअणहं[38] ॥ तिम्वतिम्व[39] वम्महु[40] निअय[41]-सर ॥

[३४४.१]

---

1 अणउ V. 2 गुणेहिं B. 3 संपइ BC. 4 यथा V. 5 यथा A, तथा V. 6 यथा V. 7 तथा V. 8 तेषां C. 9 केम्व B, केवँ P. 10 रअणी T. 11 णव T. 12 दंसणु B. 13 उं ABCD. 14 मुहु BC. 15 निज्जियउ C, णिज्जिअउ T. 16 लुक्क AC. 17 मिअंकु T. 18 परिभविअ B, परिहविय V. 19 किम T, किवँ V. 20 भमइ BDT, भम्मइ AC. 21 निशंकु C. 22 बिम्हाहरि BC. 23 रअण° T. 24 विउ B. 25 सिरिआणंदु P. 26 निरुवम्व A. 27 °रस B. 28 पिए A. 29 पियवि C. 30 भण TV. 31 निहुअंउं A. 32 तेम T, तेवँ V. 33 मइ C । 34 जेम T, जेवँ V 35 मज्झ AC. 36 पक्खावणिअं A, पक्खावडिउं P. 37 जिम जिम T, जिवँ जिवँ V. 38 लोयणहं AC. 39 तिम तिम T, तिवँ तिवँ V. 40 वम्मह A 41 नियय ABCDP, णिअअ T.

मइं[1] जाणिउं[2] प्रिय[3]-विरहिअहं कवि धर होइ विआलि[4]।
नवर[5] मिअंकु[6] वि तिह[7] तवइ जिह दिणयरु[8] खय-गालि ॥ ५ ॥
[३७७.१]

एवं तिध[9]-जिधावुदाहार्यौ[10] ॥

याद‍ृक्ताद‍ृक्कीद‍ृगीद‍ृशां दादेर्डेहः ॥ ४०२ ॥

अपभ्रंशे याद‍ृगादीनां दादेरवयवस्य डित् एह इत्यादेशो भवति ॥

मइं भणियउ[11] बलिराय[12] तुहुं[13] केहउ मग्गणु[14] एहो[15]।
जेहु तेहु न वि होइ वढ सइँ[16] नारायणु[17] एहो[18] ॥ १ ॥

अतां[19] डइसः ॥ ४०३ ॥

अपभ्रंशे याद‍ृगादीनाम[20]दन्तानां याद‍ृशताद‍ृशकीद‍ृशेद‍ृशानां[21] दादेरवयवस्य डित् अइस इत्यादेशो भवति ॥ जइसो[22]। तइसो[23]। कइसो[24]। अइसो[25] ॥

यत्र-तत्रयोस्त्रस्य[26] डिदेत्थ्वत्तु[27] ॥ ४०४ ॥

अपभ्रंशे यत्रतत्रशब्दयोस्त्रस्य[28] एत्थु अत्तु इत्येतौ डितौ भवतः ॥

जइ सो घडदि[29] प्रयावदी केत्थु वि लेप्पिणु सिक्खु।
जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु जगि[30] भण[31] तो तहे[32] सारिक्खु[33] ॥ १ ॥

जत्तु[34] ठिदो। तत्तु ठिदो ॥

एत्थु कुत्रात्रे ॥ ४०५ ॥

---

1 मइ C. 2 जाणिउ BCV. 3 पिय A, प्रिअ BP, पिअ T. 4 वियालि ABD. 5 नवरि BP, णवर T. 6 मियंकु AD. 7 तह A. 8 दिणयर AG. 9 A omits. 10 विधावुदाहार्यौं A. 11 भणिअउ BP. 12 वलिउ राय C, वालि राउ T. 13 तुहं A. 14 मग्गण V. 15 एहु PT. 16 सइ A. 17 नारायण B 18 एहु PTV. 19 अत B. 20 याद‍ृशादीनां B. 21 कीद‍ृगानां D (for कीद‍ृशेद‍ृगाना). 22 जइसु T. 23 तइसु T. 24 कइसु T. 25 अइसु T. 26 यत्रतत्रयोः त्रस्य D 27 डितेत्थ्वत्तु D. 28 °शब्दयोः त्रस्य A 29 घडिदि T. 30 जुगि B. 31 भणि AB. 32 तेहिं C, तहि TV. 33 सरिक्खु T. 34 यत्तु A.

अपभ्रंशे कुत्र अत्र इत्येतयोस्त्रशब्दस्य[1] डित् एत्थु इत्यादेशो भवति ॥

केत्थु वि लेप्पिणु सिक्खु[2] ॥ जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु जगि[3] ॥
[४०४.१]

यावत्तावतोर्वादेर्म उं महिं ॥ ४०६ ॥

अपभ्रंशे यावत्तावदित्यव्यययोर्वकारादेरवयवस्य म उं महिं इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

जाम[4] न निवडइ कुम्भ-यडि[5] सीह-चवेड-चडक्क ।
ताम[6] समत्तहं मयगलहं[7] पइ पइ[8] वज्जइ ढक्क ॥ १ ॥

तिलहं तिलत्तणु ताउं पर जाउं न नेह गलन्ति ।
नेहि[9] पणट्ठइ ते ज्जि[10] तिल तिल फिट्टवि[11] खल[12] होन्ति[13] ॥ २ ॥

जाम्वहिं[14] विसमी कज्ज-गइ जीवहं[15] मज्झे[16] एइ ।
ताम्वहिं[17] अच्छउ इअरु[18] जणु[19] सुअणु[20] वि अंतरु[21] देइ ॥ ३ ॥

वा यत्तदोतोर्डेवडः ॥ ४०७ ॥

अपभ्रंशे यद् तद् इत्येतयोरत्वन्तयोर्यावत्तावतोर्वकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा[22] भवति[23] ॥

जेवडु अंतरु[24] रावण[25] रामहं[26] तेवडु[27] अंतरु[28] पट्टण-गामहं[29] ॥

पक्षे । जेत्तुलो । तेत्तुलो ॥

वेदं-किमोर्यादेः ॥ ४०८ ॥

---

1 इत्येतयोस्त्रस्य C. 2 सेक्खु CD. 3 जुगि B. 4 जाम्व B. 5 कुंभअडि PT. 6 ताम्व B. 7 मयगहं A. 8 पइपय D. 9 नेह A. 10 तेजि CP. 11 फेट्टवि A. 12 खलु B. 13 हंति P. 14 जामहिँ PTV. 15 जीवं A. 16 मज्झें AB. 17 तामहिँ PTV, तावहिं C. 18 इयर A, इअर B, इयरु T. 19 जण B. 20 सुअण AB, सुयणु DPT, सुजणु C. 21 अंतर A. 22 AC omit वा. 23 भवति वा P (for वा भवति). 24 अंतर AC. 25 राम्वण D. 26 राम्वहं BD. 27 तेवडउ C. 28 अंतर AC. 29 गामह AD. T transp. as : जेवड्ड अंतरु पट्टणगामहं तेवड्ड अंतरु रावणरामहं ।

अपभ्रंशे इदम्[1] किम्[2] इत्येतयोरत्वन्तयोरियत्कियतोर्यकारादे[3]रवयवस्य डित्र एवड इत्यादेशो वा भवति ॥ एवडु अंतरु[4] । केवडु[5] अंतरु[6] ॥
पक्षे[7] । एत्तुलो[8] । केत्तुलो[9] ॥

परस्परस्यादिरः[10] ॥ ४०९ ॥

अपभ्रंशे परस्परशब्दस्यादि[11]रकारो भवति ॥

ते मुग्गडा हराविआ[12] जे परिविट्ठा[13] ताहं ।
अवरोप्परु[14] जोअंताहं सामिउ[15] गंजिउ जाहं ॥ १ ॥

कादि-स्थैदोतोरुच्चारलाघवम् ॥ ४१० ॥

अपभ्रंशे कादिषु व्यञ्जनेषु स्थितयोः ए ओ[16] इत्येतयोरुच्चारणस्य[17] लाघवं प्रायो भवति ॥

सुधें[18] चिंतिज्जइ माणु[19] ॥ [३९६.२]
तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो ॥ [३३८.१]

पदान्ते उं-हुं-हिं-हंकाराणाम् ॥ ४११ ॥

अपभ्रंशे पदान्ते वर्तमानानां[20] उं हुं हिं हं इत्येतेषां उच्चारणस्य लाघवं प्रायो[21] भवति ॥

अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे ॥ [३५०.१]
बलि किज्जउं सुअणस्सु[22] ॥ [३३८.१]
दइवु[23] घडावइ वणि तरुहुं[24] ॥ [३४०.१]
तरुहुं[25] वि वक्कलु ॥ [३४१.२]

---

1 यद् A. 2 तद् A. 3 वकारादे° A. 4 अंतर C. 5 केवड C. 6 B omits 7 B omits. 8 एत्तुल्लो B. 9 केत्तुल्लो B. 10 °स्यादेरः C. 11 परस्परस्या° PV. 12 हराविया A. 13 परविट्ठा A. 14 अवरुप्परु AB. 15 सामिअ C. 16 उे AB; C omits एओ इत्येतयोः । 17 उच्चारस्य B. 18 सुघे C, सुघे P. 19 माण A. 20 वर्त्तमानानां C. 21 B transposes as प्रायो लाघवं. 22 सुयणस्सु A, सुअस्सु C. 23 emended (see supra 340. 1). दइउ ACPV, दइउं B. 24 तरुहं A. 25 तरुहं A; B omits.

खग्ग[1]-विसाहिउ[2] जहिं लहहुं[3] ॥ [३८६.१]
तणहं[4] तइज्जी भंगि न वि ॥ [३३९.१]

म्हो म्भो वा ॥ ४१२ ॥

अपभ्रंशे म्ह इत्यस्य स्थाने म्भ इति मकाराक्रान्तो भकारो वा भवति ॥ म्ह इति पक्ष्म-श्म-ष्म[5]-स्म-ह्मां म्हः[6] इति प्राकृतलक्षणविहितोऽत्र गृह्यते। संस्कृते तदसंभवात्। गिम्भो। सिम्भो[7] ॥

बम्भ ते विरला के वि नर जे सव्वंग-छइल्ल।
जे वंका ते वंचयर जे उज्जुअ[8] ते वइल्ल ॥ १ ॥

अन्यादृशोऽन्नाइसावराइसौ[9] ॥ ४१३ ॥

अपभ्रंशे अन्यादृशशब्दस्य अन्नाइस अवराइस इत्यादेशौ भवतः ॥ अन्नाइसो[10]। अवराइसो[11] ॥

प्रायसः प्राउ-प्राइव-प्राइम्व-पग्गिम्वाः ॥ ४१४ ॥

अपभ्रंशे प्रायस् इत्येतस्य[12] प्राउ प्राइव प्राइम्व पग्गिम्व इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

अन्ने ते[13] दीहर लोअण[14] अन्नु[15] तं[16] भुअ-जुअलु[17]
अन्नु सु घण-थण-हारु तं[18] अन्नु जि मुह-कमलु[19]।
अन्नु जि[20] केस-कलावु[21] सु अन्नु जि प्राउ विहि
जेण निअंविणि[22] घडिअ[23] स गुण-लायण्ण[24]-निहि[25] ॥ १ ॥

प्राइव[26] मुणिहं[27] वि भंतडी तें[28] मणिअडा[29] गणंति।
अखइ[30] निरामइ परम-पइ[31] अज्ज वि लउ[32] न लहंति ॥ २ ॥

---

1 खग्गु AB. 2 विसाहिउं APT. 3 जलहुं A. 4 तणह AC. 5 AC omit ष्म. 6 म्ह AB. 7 सम्भो C. 8 उज्ज A. 9 °न्नाइ-सावरासौ A. 10 अण्णाइसु T. 11 अवराइसु T. 12 इत्यस्य P. 13 ति D. 14 लोयण AD. 15 उन्न A. 16 त BCD. 17 जुअल B. 18 त AC, T omits. 19 कमॅलु T. 20 सु T. 21 कलाव A, कलाउ BPT. 22 णियम्विणि A, नियम्विणि C, णिअंविणि T. 23 घडिय A 24 लायण A, लाअण्ण T. 25 णिहि APTV. 26 प्राइम T. 27 मुणिहि A, मुणिवि P. 28 ते T. 29 मणियडा A. 30 अक्खइ A. 31 पय A. 32 पउ T.

अंसु[1]-जले[2] प्राइम्व[3] गोरिअहे[4] सहि उव्वत्ता[5] नयण[6]-सर ।
तें संमुह संपेसिआ देंति तिरिच्छी[7] घत्त पर ॥ ३ ॥

एसी पिउ रूसेसु[8] हउं रुट्ठी मइं अणुणेइ ।
पग्गिम्व[9] एइ[10] मणोरहइं[11] दुक्करु[12] दइउ[13] करेइ ॥ ४ ॥

वान्यथोनुः ॥ ४१५ ॥

अपभ्रंशे अन्यथाशब्दस्य अनु[14] इत्यादेशो वा भवति ॥

विरहाणल[15]-जाल-करालिअउ पहिउ[16] को वि बुड्डुवि[17] ठिअउ[18] ।
अनु[19] सिसिर-कालि सीअल[20]-जलहु धूमु[21] कहंतिहु[22] उट्ठिअउ ॥१॥

पक्षे । अन्नह[23] ॥

कुतसः कउ कहंतिहु ॥ ४१६ ॥

अपभ्रंशे कुतस्शब्दस्य कउ कहंतिहु इत्यादेशौ भवतः ॥

महु कंतहो गुट्ठ-ट्ठिअहो[24] कउ झुम्पडा[25] वलंति ।
अह रिउ-रुहिरें उल्हवइ[26] अह अप्पणें[27] न भंति[28] ॥ १ ॥

धूमु[29] कहंतिहु उट्ठिअउ [४१५.१] ॥

ततस्तदोस्तोः ॥ ४१७ ॥

अपभ्रंशे ततस्तदा इत्येतयोस्तो इत्यादेशो भवति ॥

जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रिएण[30] ।
अह भग्गा अम्हहं[31] तणा तो तें[32] मारिअडेण[33] ॥१॥ [३७९.२]

---

1 असु P. 2 जले A, जले BC, जलिं D, जलि P. 3 प्राइंव D, प्राइव T. 4 गोरिआहे C, गोरिअहि P. 5 उव्वंता P. 6 नअण T. 7 तिरच्छी AB 8 रूसेसु A, रूसेसुं T. 9 पग्गिम T. 10 ए D, एइं T. 11 मणोहरइ C. 12 दुक्कर A. 13 दइवु T. 14 ऽनु A. 15 विरहानल ABC. 16 पहिअउ D. 17 वुड्डिवि TV. 18 ठियउ AC. 19 अनु A. 20 सीयल A. 21 धूम B, धूम्वु D. 22 कहंतिहू A. 23 अन्नहा CT. 24 गोट्ठट्ठियहो A. 25 झंपडा A. 26 उल्लवइ T 27 अप्पण A, अप्पणे C. 28 भणंति B. 29 धूम्व A, धूम BC, धूम्वु D. 30 पिएण ABCDTV. 31 अम्ह C. 32 ते CD. 33 मारियडेण A.

एवं-परं-समं-ध्रुवं[1]-मा-मनाक् एम्व पर समाणु ध्रुवु[2] मं मणाउं ॥ ४१८ ॥

अपभ्रंशे एवमादीनां एम्वादय आदेशा भवन्ति ॥

एवम[3] एम्व:[4] ।

पिअ[5]-संगमि[6] कउ निद्दडी पिअहो[7] परोक्खहो[8] केम्व[9] ।
मइं[10] विन्नि[11] वि[12] विन्नासिआ[13] निद्द न एम्व[14] न तेम्व[15] ॥ १ ॥

परमः परः । गुणहिँ[16] न संपय[17] कित्ति पर ॥ [३३५.१]

समम: समाणु: ।

कंतु जु सीहहो उवमिअइ[18] तं महु खंडिउ माणु ।
सीहु[19] निरक्खय[20] गय[21] हणइ पिउ पय-रक्ख-समाणु[22] ॥ २ ॥

ध्रुवमो ध्रुवु:[23] ।

चंचलु[24] जीविउ[25] ध्रुवु[26] मरणु[27] पिअ[28] रूसिज्जइ[29] काइं[30] ।
होसहिँ[31] दिअहा[32] रूसणा[33] दिव्वइं[34] वरिस[35]-सयाइं ॥ ३ ॥

मो मं । मं धणि करहि विसाउ [३८५.१] ॥ प्रायोग्रहणात् ।

माणि पणट्ठइ जइ न[36] तणु तो[37] देसडा चएज्ज[38] ।
मा दुज्जण-कर-पल्लविहिँ[39] दंसिज्जंतु भमेज्ज[40] ॥ ४ ॥

---

1 ध्रुवं B. 2 ध्रुवु B, ध्रुव C. 3 एवं A. 4 एम्व V. 5 पिउ A, पिय V. 6 संगम्वि BD. 7 पियहि A, पियहो CT. 8 परोक्ख A. 9 केम T. 10 मइ A, मह T. 11 विन्न B, विण्णि CT. 12 A omits. 13 विन्नासियां AC, विण्णासिअ T. 14 एम BT. 15 तेम T. 16 गुणहि AV. 17 संपइ TV. 18 उवमियइ AC. 19 सीह B. 20 निरक्खइय AP, अरक्खअ T. 21 गअ T. 22 समाण A. 23 ध्रुवः A. 24 चंचल A. 25 जीविउं T. 26 ध्रुव AB, ध्रुवु T. 27 मरण B. 28 पिय A, पिउ C. 29 रसिज्जइ A, रुसिज्जइ D. 30 कांइं A. 31 होसइ ACP, होसइं B. 32 दियहा A, दिहा C. 33 रुसणा A. 34 दिव्वइ AC. 35 वरस C. 36 ण T. 37 ते B. 38 चइज्ज TV. 39 पल्लवेहिँ BTV, पल्लवहिँ C. 40 भमिज्ज V.

लोणु विलिज्जइ[1] पाणिएण अरि[2] खल[3] मेह म गज्जु ।
वालिउ[4] गलइ सु झुंपडा गोरी तिम्मइ[5] अज्जु ॥ ५ ॥

मनाको मणाउं[6] ।

विहवि पणट्ठइ वंकुडउ[7] रिद्धिहिं[8] जण[9]-सामन्नु[10] ।
किं पि मणाउं मह्ु[11] पिअहो[12] ससि अणुहरइ न अन्नु[13] ॥ ६ ॥

किलाथवा-दिवा-सह-नहेः किराहवइ दिवे[14] सहुं[15] नाहिं॥४१९

अपभ्रंशे किलादीनां किरादय आदेशा भवन्ति ॥ किलस्य किरः ।

किर[16] खाइ न पिअइ[17] न विद्दवइ धम्मि न वेच्चइ[18] रूअडउ[19] ।
इह किवणु[20] न जाणइ[21] जह जमहो[22] खणेण[23] पहुच्चइ दूअडउ[24] ॥१॥

अथवोहवइ । अहवइ[25] न सुवंसहं एह खोडि ॥ प्रायोऽधिकारात् ।

जाइज्जइ तहिं देसडइ लब्भइ पिअहो[26] पमाणु[27] ।
जइ आवइ तो आणिअइ[28] अहवा[29] तं जि निवाणु ॥ २ ॥

दिवो दिवे[30] । दिवे दिवे[31] गंगा-ण्हाणु[32] ॥ [३९९.१]

सहस्य सहुं ।

जउ[33] पवसंते[34] न सहुं मुइअ[35] न मुअ[36] विओएं[37] तस्सु[38] ।
लज्जिज्जइ संदेसडा देंतेहिं[39] सुहय[40]-जणस्सु ॥ ३ ॥

नहे र्नाहिं ।

---

1 विणिज्जइ A. 2 अरे P. 3 खलु B. 4 वालिउ B. 5 तींवइ AC. 6 मणाउ A. 7 वंकडउ BT. 8 रिद्धिए T. 9 जणु AP. 10 °सामण्णु T. 11 मह AD. 12 पियहो A, प्पियहो C. 13 अण्णु T. 14 देवे A. 15 सुहुं B, साहुं P. 16 न किर T. 17 पियइ AC. 18 विच्चइ BD. 19 रूयडउ AC. 20 किविणु C. 21 जाइ C. 22 जम्महो A, जंमहो C. 23 खणणि A, खणिण C, खणें P. 24 दूयडउ A. 25 अइहवइ A. 26 पियहो ACV. 27 पम्वाणु A. 28 आणियइ AD. 29 अहवइ T. 30 देवे A. 31 दिवि दिवि V. 32 गंग-ण्हाणु T. 33 जओ P, जइ T. 34 पवसिंतें D, पवसंतेण P. 35 सहुं न गय TV (for न सहुं मुइअ). 36 P omits न मुअ. 37 विउए AC, विउएं P. 38 तस्स A. 39 देंती T, दिन्तेहिं V. 40 सुहअ° T.

एत्तहे मेह पिअंति[1] जलु[2] एत्तहे[3] वडवानल[4] आवट्टइ ।
पेक्खु[5] गहीरिम सायरहो[6] एक्क वि कणिअ[7] नाहिं[8] ओहट्टइ[9] ॥ ४ ॥

पश्चादेवमेवैवेदानीं-प्रत्युतेतसः पच्छइ एम्वइ जि एम्वहिं पच्चल्लिउ[10] एत्तहे ॥ ४२० ॥

अपभ्रंशे पश्चादादीनां पच्छइ इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥

पश्चातः पच्छइ । पच्छइ होइ विहाणु [३६२.१] ॥

एवमेवस्य एम्वइ । एम्वइ[11] सुरउ[12] समत्तु[13] [३३२.२] ॥

एवस्य जिः ।

जाउ म जंतउ पल्लवहु[14] देक्खउं कइ[15] पय देइ ।
हिअइ[16] तिरिच्छी[17] हउं जि पर पिउ[18] डंबरइं[19] करेइ ॥ १ ॥

इदानीम एम्वहिं[20] ।

हरि नच्चाविउ[21] पंगणइ[22] विम्हइ पाडिउ लोउ ।
एम्वहिं[23] राह[24]-पओहरहं[25] जं भावइ[26] तं होउ[27] ॥ २ ॥

प्रत्युतस्य पच्चल्लिउ[28] ।

साव-सलोणी[29] गोरडी नवखी क वि विस-गंठि ।
भडु पच्चल्लिउ[30] सो मरइ[31] जासु न लग्गइ कंठि ॥ ३ ॥

इतस एत्तहे । एत्तहे[32] मेह पिअंति[33] जलु [४१९.४] ॥

---

1 पियंति AC. 2 जल A. 3 इत्तहे AD. 4 वडवानलि AB, वडवाणलि C, वडवाणल P, वडवाणलु T. 5 पिक्खु B. 6 सागरहो C, साअरहो T, सायहो A. 7 कणिय AC. 8 नाहि A. 9 उहट्टइ AD. 10 पच्चलिउ ABV. 11 एमइ T. 12 सुरअ AC. 13 सुमत्तु A 14 वल्लह C, पल्लवह ABTV. 15 कइं D. 16 हियइ A. 17 तिरच्छी B. 18 प्रियउ A, प्रिउ C. 19 डम्बरइं B. 20 एम्वहि A, एम्वहिः C. 21 नच्चाविउं AP. 22 प्रंगणइ P. 23 एम्वइ A, एव्वइ T 24 राउ C. 25 पउहर A. 26 भावइं D. 27 होइ B. 28 पच्चलिउ BTV. 29 सलूणी C. 30 प्पल्लिउ A, पच्चलिउ BT, पच्चलिओ V. 31 मरणइ B. 32 एत्तहि D. 33 पीअंति B, पियंति AC.

विषण्णोक्त-वर्त्मनो वुन्न-वुत्त[1]-विच्चं ॥ ४२१ ॥

अपभ्रंशे विषण्णादीनां वुन्नादय आदेशा भवन्ति ॥

विषण्णस्य वुन्नः ।

मइं[2] वुत्तउं[3] तुहुं[4] धुरु धरहि[5] कसरेहिं[6] विगुत्ताइं[7] ।
पइं[8] विणु धवल[9] न चडइ भरु[10] एम्वइ वुन्नउ[11] काइं[12] ॥ १ ॥

उक्तस्य वुत्तः । मइं वुत्तउं [४२१.१] ॥

वर्त्मनो विच्चः । जं[13] मणु विच्चि न माइ ॥ [३५०.१]

शीघ्रादीनां वहिल्लादयः ॥ ४२२ ॥

अपभ्रंशे शीघ्रादीनां वहिल्लादय आदेशा भवन्ति ॥

एक्कु[14] कइअह[15] वि न आवहि[16] अन्नु वहिल्लउ[17] जाहि ।
मइं मित्तडा प्रम्वाणिअउ[18] पइं जेहउ[19] खलु[20] नाहिं[21] ॥ १ ॥

झकटस्य[22] घंघलः[23] ।

जिम्व[24] सुपुरिस[25] तिम्व[26] घंघलइं[27] जिम्व[24] नइ तिम्व[28] वलणाइं ।
जिम्व[29] डोंगर[30] तिम[31] कोट्टरइं[32] हिआ[33] विसूरहि[34] काइं[35] ॥ २ ॥

अस्पृश्य[36] संसर्गस्य विट्टालः ।

---

1 वित्त A. 2 मइ C. 3 वत्तुउं C. 4 तुह A, तुहं B, तुहु C. 5 धुरहि C. 6 कसुरेसि T. 7 विमुकइ T. 8 पइ A. 9 धवलु C. 10 भरुं AC 11 वुन्नउ एम्वइ AC, एम्वइं वुन्नउं BP, एमइ उन्नउ T. 12 कांइं A. 13 emended. (see supra 350. 1)., जे B, जें ACV. 14 एकु AB. 15 कइह T. 16 आवही ABC. 17 वहिल्लउं B. 18 प्रवा-णियउ A, पम्वाणिअउं B, प्रम्वाणियउ C, प्रमाणिअउ PV, पमाणिअउं T. 19 जेहउं AC. 20 खल A. 21 नाहि T. 22 झटकस्य A, झगटकस्य C, झगदस्य D. 23 घंघला C. 24 जिम T, जिवँ V. 25 पुरिसह A, 'पुरिस C, सुउरिस T. 26 तिम T, तिवँ V. 27 घंघलइ AC, घगघलइं T. 28 तेम्व D, तिम T, तिवँ V. 29 जिम T, जिवँ V. 30 डुंगर AC. 31 तिम्व DT, तिवँ PV. 32 कोट्टइ A, कुट्टरइं BD, कोट्टरइ P. 33 हिया AC. 34 विसूहि A, विसूरइ C, विसूरहिं D. 35 कांइं A. 36 अस्पर्श्य B.

जे छड्डेविणु रयणनिहि[1] अप्पउं[2] तडि घल्लंति ।
तहं[3] संखहं[4] विट्टालु पर[5] फुक्किज्जंत[6] भमंति ॥ ३ ॥

भयस्य द्रवक्कः ।

दिवेहिं[7] विढत्तउं खाहि[8] वढ संचि म एक्कु[9] वि द्रम्मु[10] ।
को वि द्रवक्कउ[11] सो पडइ जेण[12] समप्पइ[13] जम्मु ॥ ४ ॥

आत्मीयस्य अप्पणः[14] । फोडेंति[15] जे[16] हिअडउं[17] अप्पणउं ॥ [३६७.२]

दृष्टेर्द्रेहिः ।

एक्कमेक्कउं जइ वि जोएदि[18] हरि सुट्ठु सव्वायरेण ॥
तो वि द्रेहि[19] जहिं कहिं वि[20] राही ।
को सक्कइ[21] संवरेवि दड्ढ[22]-नयण[23] नेहें[24] पलुट्टा ॥ ५ ॥

गाढस्य निच्चट्टः[25] ।

विहवे कस्सु[26] थिरत्तणउं जोव्वणि कस्सु मरट्टु ।
सो लेखडउ[27] पठाविअइ[28] जो लग्गइ निच्चट्टु[29] ॥ ६ ॥

असाधारणस्यासड्ढलः[30] ।

कहिं ससहरु[31] कहिं मयरहरु[32] कहिं बरिहिणु[33] कहिं मेहु[34] ।
दूर-ठिआहं[35] वि सज्जणहं[36] होइ असड्ढलु नेहु ॥ ७ ॥

कौतुकस्य कोड्डः ।

---

1 °निहिं C, रअण° T. 2 अप्पं B, अप्पउ P. 3 तह AC. 4 संखह AC. 5 परु V. 6 फुकिज्जंत A. 7 दिविहिं AC. 8 खाइ AC. 9 एक्क B. 10 द्रम्मु B. 11 द्रवक्कउ C. 12 जेणु C. 13 समुप्पइ B. 14 आत्मीयस्याप्पणः AP. 15 फोडंति BDP. 16 जिह A. 17 हियउं A, हियडउं C. 18 जोएहि AC, पेक्खइ T. 19 द्रेहिं A. 20 कहीवि A, कहिवि C. 21 सक्क C. 22 दिट्ठ P. 23 °नअणा PT, °नयणा V. 24 नहें D, नेहिं V. 25 निच्चडः B, निच्चड्डु C. 26 कस्स- C. 27 लेखड A. 28 पठावियइ A, पठाविअउ T. 29 निच्चड्डु B. 30 असाधारणस्याऽसड्ढलः C, साधारणस्य सड्ढलः V. 31 ससहर A, ससिहरु C. 32 मअरहरु T. 33 वरहणु A, वरिहणु C. 34 मेह A. 35 दूरठियाह A, दूरठियाहं C. 36 सज्जणह AC.

कुंजरु[1] अन्नहं[2] तरुअरहं[3] कुड्डेण[4] घल्लइ हत्थु ।
मणु[5] पुणु[6] एक्कहिं[7] सल्लइहिं[8] जइ पुच्छह[9] परमत्थु ॥ ८ ॥

क्रीडायाः खेड्डः ।

खेड्डयं कयमम्हेहिं निच्छयं किं पयम्पह ।
अणुरत्ताउ[10] भत्ताउ अम्हे मा चय सामिअ ॥ ९ ॥

रम्यस्य रवण्णः ।

सरिहिं[11] न सरेहिं न सरवरेहिं[12] न वि उज्जाणवणेहिं ।
देस रवण्णा होंति वढ निवसंतेहिं[13] सुअणेहिं[14] ॥ १० ॥

अद्भुतस्य ढक्करिः ।

हियडा[15] पइं एहु[16] वोल्लिअउं[17] महु अग्गइ सय-वार ।
फुट्टिसु पिए[18] पवसंति[19] हउं[20] भंडय ढक्करि-सार ॥ ११ ॥

हे सखीत्यस्य हेल्लिः । हेल्लि म झंखहि[21] आलु [३७९.१] ॥

पृथक्पृथगित्यस्य[22] जुअंजुअः ॥

एक्क[23] कुडुल्ली[24] पंचहिं रुद्धी तहं[25] पंचहं[26] वि[27] जुअंजुअ[28] बुद्धी ।
बहिणुए[29] तं घरु कहि[30] किम्व[31] नंदउ जेत्थु कुडुम्बउं[32] अप्पण-छंदउं[33] ॥

मूढस्य नालिअ[34]-वढौ ।

---

1 कुंजर AC. 2 अन्नहिं P. 3 तरुयरहं A, तरुवरहं CT, तरुअरहिं P. 4 कुड्डिण AC, कोड्डेण BT, कोड्डिण P. 5 मण A. 6 पुण A. 7 एक्कइ A. 8 सल्लइ जि A. 9 पुच्छहु P. 10 अणुरात्ताउ C. 11 सरिहि AC, सरहिं B. 12 सरवरहिं T. 13 निवसतहिं A, निवसंतिहिं D. 14 सुयणेहिं AD. 15 हिअडा CPV. 16 वहु A, वहु T. 17 वोल्लिउं ABP, वोल्लियउं C, वोल्लिअओ V. 18 पिएं B. 19 पविसंति AC, पवसंतें B, पवसंते P. 20 हिउं A. 21 जंपहि T. 22 °इत्येतस्य P. 23 एक्कु C. 24 कुडुल्ली A. 25 तं A, तंह C. 26 पंचहिं A, पंचह C. 27 B omits. 28 जुयं जुअ D. 29 वहिणुइ A, वहिणिए T. 30 क B, कह T. 31 केम्व D, किँव V. 32 कुडुम्वउ A, कुडंबउं B. 33 °छंदउ P. 34 नालिय AC.

जो पुणु[1] मणि जि[2] खसप्फसिहूअउ[3]
चिंतइ[4] देइ न दम्मु न रूअउ।
रइ[5]-वस-भमिरु करग्गुल्लालिउ[6]
घरहिं जि कोंतु गुणइ[7] सो नालिउ ॥ १३ ॥

दिवेहिं[8] विढत्तउं खाहि[9] वढ [४२२.४] ॥

नवस्य नवखः। नवखी कवि विसगंठि ॥ [४२०.३]

अवस्कन्दस्य दडवडः।

चलेहिं[10] चलंतेहिं[11] लोअणेहिं[12] जे तइं[13] दिट्ठा बालि।
तहिं मयरद्धय[14]-दडवडउ पडइ अपूरइ कालि ॥ १४ ॥

यदेश्छुड्डुः। छुड्डु अग्घइ ववसाउ[15] ॥ [३८५.१]

संबन्धिनः केर-तणौ।

गयउ सु[16] केसरि पिअहु[17] जलु[18] निच्चिंतइं[19] हरिणाइं।
जसु केरएं[20] हुंकारडएं[21] मुहहुं[22] पडंति तृणाइं[23] ॥ १५ ॥

अह[24] भग्गा अम्हहं[25] तणा [३७९.२] ॥

मा भैषीरित्यस्य मब्भीसेति[26] स्त्रीलिङ्गम्।

सत्थावत्थहं[27] आलवणु[28] साहु वि लोउ करेइ।
आदन्नहं[29] मब्भीसडी[30] जो सज्जणु[31] सो देइ ॥ १६ ॥

यद्यद्दृष्टं तत्तदित्यस्य जाइट्ठिआ[32]।

---

1 पुण AC. 2 A omits. 3 खसफसिहूअउ ACTV, खसफसिहूअउं B. 4 चित्तइ C. 5 दइ AC. 6 करगुल्लाविउ A, करुग्गुल्लालिउ C. 7 गुणाइ A, गणइ B. 8 दिविहिं AC. 9 खाइ A. 10 चलहिं A. 11 वलंतेहिं P. 12 लोयणेहिं A, लोयणेहिं C. 13 तइAC, तउं D. 14 मअरद्धअ T. 15 वसाउ A. 16 स A. 17 पियहु ACD. 18 जलि A. 19 निचंतइं AC, निच्चितइ P. 20 केरइं ACD, केरें P, केरए V. 21 हुंकारडइ BC. 22 मुहहु T. 23 तिणाइ T. 24 जइ DT. 25 अम्हह AC. 26 मब्भीसडीति P. 27 सत्थावत्थह A. 28 यालवणु A, आलुवणु B. 29 आदन्नह AB. 30 मंभीसही A. 31 सज्जण B. 32 जाइट्ठिया C.

जइ[1] रच्चसि जाइट्ठिअए[2] हिअडा[3] मुद्ध[4]-सहाव ।
लोहें फुट्टणएण[5] जिम्व[6] घणा सहेसइ ताव ॥ १७ ॥

हुहुरु-घुग्घादयः शब्द-चेष्टानुकरणयोः ॥ ४२३ ॥

अपभ्रंशे हुहुर्वादयः शब्दानुकरणे घुग्घादय[7]श्चेष्टानुकरणे यथासंख्यं प्रयोक्तव्याः ।

मइं जाणिउं[8] बुड्डीसु[9] हउं[10] पेम्म-द्रहि हुहुरुत्ति[11] ।
नवरि[12] अचिंतिय[13] संपडिय[14] विप्पिय[15]-नाव झडत्ति[16] ॥ १ ॥

आदिग्रहणात् ।

खज्जइ नउ कसरक्केहिं पिज्जइ नउ घुंटेहिं[17] ।
एम्वइ[18] होइ सुहच्छडी पिएं[19] दिट्ठें नयणेहिं[20] ॥ २ ॥

इत्यादि ॥

अज्जवि नाहु महु ज्जि घरि सिद्धत्था वंदेइ ।
ताउं जि[21] विरहु गवक्खेहिं मक्कड[22]-घुग्घिउ[23] देइ[24] ॥ ३ ॥

आदिग्रहणात् ।

सिरि जर[25]-खंडी लोअडी गलि मणियडा[26] न वीस ।
तो वि गोट्ठडा कराविआ मुद्धए उट्ठ-वईस ॥ ४ ॥

इत्यादि ॥

घइमादयोऽनर्थकाः[27] ॥ ४२४ ॥

अपभ्रंशे घइमित्यादयो निपाता अनर्थकाः प्रयुज्यन्ते ॥

---

1 अह T. 2 जाइट्ठिया AC. 3 हियडा A. 4 मुद्ध AC. 5 फुट्टएण B. 6 जेम्व D, जिम T, जिवँ V. 7 घुग्घ्यादयः D. 8 जाणिउ BD. 9 बुड्डीसुँ T. 10 हउ A. 11 हुहुरत्ति AC, हुहुरुंत्ति B. 12 णवरि T. 13 अचिंतिअ BP, यचिन्तिअ C. 14 संपडिअ BCPT. 15 विप्पिअ DPT. 16 कुडत्ति A. 17 घुट्टेहिं A, धुंट्टेहिं C. 18 एम्वइं CP, एमइ T 19 पिए AT. 20 नअणेहिं T. 21 A omits. 22 मक्कड BDP. 23 घुग्घिड C, गुग्घिउ D, घिग्घिउ T. 24 देअउ A. 25 जड A. 26 मणिअडा BT. 27 °नर्थकाः ABD

अम्मडि[1] पच्छायावडा[2] पिउ कलहिअउ[3] विआलि[4] ।
घइं विवरीरी बुद्धडी होइ विणासहो कालि ॥ १ ॥

आदिग्रहणात् खाइं इत्यादयः ॥

तादर्थ्ये केहिं-तेहिं-रेसि[5]-रेसिं-तणेणाः[6] ॥ ४२५ ॥

अपभ्रंशे तादर्थ्ये द्योत्ये[7] केहिं तेहिं रेसि रेसिं[8] तणेण इत्येते पंच निपाताः प्रयोक्तव्याः ॥

ढोल्ला एह परिहासडी अइ भण[9] कवणहिं[10] देसि ।
हउं[11] झिज्जउं तउ केहिं[12] पिअ[13] तुहुं[14] पुणु[15] अन्नहे[16] रेसि ॥१॥

एवं तेहिंरेसिमावुदाहार्यौ ॥ वड्डुत्तणहो तणेण ॥ [३६६.१]

पुनर्विनः स्वार्थे डुः ॥ ४२६ ॥

अपभ्रंशे पुनर्विना इत्येताभ्यां परः स्वार्थे डुः[17] प्रत्ययो भवति ॥

सुमरिज्जइ तं वल्लहउं[18] जं वीसरइ मणाउं ।
जहिं पुणु[19] सुमरणु[20] जाउं[21] गउ[22] तहो[23] नेहहो[24] कइं[25] नाउं[26] ॥१॥
विणु जुज्झें न[27] वलाहुं[28] ॥ [३८६.१]

अवश्यमो डें-डौ ॥ ४२७ ॥

अपभ्रंशेऽवश्यमः[29] स्वार्थे डें ड इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः ॥

जिब्भिन्दिउ नायगु[30] वसि करहु[31] जसु अधिन्नइं[32] अन्नइं ।
मूलि विणट्ठइ[33] तुंबिणिहे[34] अवसें[35] सुक्कहिं[36] पण्णइं ॥ १ ॥

---

1 अम्मडिं A, पेम्मडि T. 2 एच्छावडा A. 3 कलहियउ AC. 4 वियालि A. 5 रिसि A. 6 तणेणः A. 7 द्योते B. 8 रिसिं A. 9 भन ABCD. 10 कवहिं A, कवणेहिं C, कवणहे P, कवणइ T. 11 हउं सि A. 12 केहें A. 13 पिय AC. 14 तुहं A. 15 पुण C. 16 अन्नहि TV. 17 डु C. 18 वल्लहुं A. 19 पुण ABC. 20 समरणु C, सुमरण D. 21 जाउ P. 22 गउं PT. 23 तहु C. 24 नेहुहो C, णेहहो T. 25 कउं A, कइ BC. 26 नाम्वुं C, णाउँ T. 27 नच P. 28 बलाहुं A, वलाहु B, लाहुं P. 29 अवश्यमः B. 30 नायउँ T. 31 करहुँ T. 32 अधिन्नइ A, अद्विन्नइं BC. 33 विणिट्ठइ B. 34 तुंबिणिहि AC, तुंबिणिहिं B, तुंबिणिइ T. 35 अवसइं AC. 36 सुक्कइं AC.

अवसु[1] न सुअहिं[2] सुहच्छिअहिं[3] ॥ [३७६.२]

एकशसो डिः ॥ ४२८ ॥

अपभ्रंशे एकशश्शब्दात्स्वार्थे डिर्[4]भवति ॥

एक्कसि सील-कलंकिअहं[5] देज्जहिं[6] पच्छित्ताइं ।
जो पुणु खंडइ अणुदिअहु[7] तसु पच्छित्तें[8] काइं ॥ १ ॥

अ-डड-डुल्लाः स्वार्थिक-क-लुक् च ॥ ४२९ ॥

अपभ्रंशे नाम्नः परतः स्वार्थे अ डड डुल्ल इत्येते त्रयः[9] प्रत्ययाः भवन्ति तत्संनियोगे स्वार्थे[10] कप्रत्ययस्य[11] लोपश्च ॥

विरहाणल[12]-जाल-करालिअउ[13] पहिउ[14] पंथि जं[15] दिट्ठउ ।
तं मेलवि सव्वहिं पंथिअहिं सो जि[16] किअउ[17] अग्गिट्ठउ ॥ १ ॥

डड[18] । महु[19] कंतहो[20] बे दोसडा [३७९.१] ॥ डुल्ल[21] । एक्क कुडुल्ली[22] पंचहिं रुद्धी [४२२.१२] ॥

योगजाश्चैषाम् ॥ ४३० ॥

अपभ्रंशे अडडडुल्लानां योगभेदेभ्यो ये जायन्ते डडअ[23] इत्यादयः प्रत्ययास्[24]तेऽपि स्वार्थे प्रायो भवन्ति[25] ॥

डडअ । फोडेंति[26] जे[27] हिअडउं[28] अप्पणउं ॥ [३५०.२] अत्र किसलयेत्यादिना[29] यलुक् । डुल्लअ । चूडुल्लउ[30] चुण्णी[31] होइसइ[32] [३९५.२]॥

---

1 अवस BPV. 2 सुहहिं C. 3 सुहच्छिअइ T. 4 डिप्रत्ययो B. 5 कलंकियहं C. 6 दिज्जहिं C. 7 अणुदियहु ACD. 8 पच्छेत्तें A. 9 AP omit. 10 स्वार्थिकस्य BC. 11 कस्य प्रत्ययस्य A. 12 विरहानल ABC. 13 करालियउ C. 14 पहिअउ D. 15 जु A, जुं C 16 ज्जि T. 17 कियउ AB, कयउ CDP. 18 डडः CP. 19 मह B. 20 कंतहु T. 21 डुल्लः P. 22 कुडल्ली A. 23 डड A, ऽडड C. 24 प्रत्यया भवन्ति A. 25 A omits. 26 फोडंति AP. 27 जि AC. 28 हियडउं A, हिडउं C. 29 किशलये° AB, किसलय इत्यादिना TV. 30 चूडल्लउ V. 31 चुन्नी CV. 32 होसइ AV.

डुल्लडड ।

सामि[1]-पसाउ[2] सलज्जु[3] पिउ सीमा-संधिहिँ[4] वासु ।
पेक्खिवि[5] बाहु[6]-बलुल्लडा[7] धण मेल्लइ[8] नीसासु[9] ॥ १ ॥

अत्रामि स्यादौ[10] दीर्घ-ह्रस्वौ [४.३३०] इति[11] दीर्घः ॥ एवं बाहुबलुल्लडउ । अत्र त्रयाणां योगः ॥

स्त्रियां तदन्ताड्डीः ॥ ४३१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानेभ्यः[12] प्राक्तनसूत्रद्वयोक्तप्रत्ययान्तेभ्यो डीः प्रत्ययो भवति ॥

पहिआ[13] दिट्ठी गोरडी दिट्ठी मग्गु निअंत[14] ।
अंसूसासेहिँ[15] कंचुआ[16] तिंतुव्वाणु[17] करंत ॥ १ ॥

एक्क कुडुल्ली[18] पंचहिँ रुद्धी [४२२.१२] ॥

आन्तान्ताड्डाः ॥ ४३२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानादप्रत्ययान्तप्रत्ययान्तात्[19] डाप्रत्ययो[20] भवति । ङ्यपवादः ॥

पिउ आइउ[21] सुअ[22] वत्तडी[23] झुणि कन्नडइ[24] पइट्ठ[25] ।
तहो विरहहो[26] नासंतअहो[27] धूलडिआ[28] वि न दिट्ठ ॥ १ ॥

अस्येदे ॥ ४३३ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानस्य नाम्नो योऽकारस्तस्य आकारे[29] प्रत्यये परे इकारो भवति ॥ धूलडिआ[30] वि न दिट्ठ [४३२.१] ॥

स्त्रियामित्येव । झुणि कन्नडइ[31] पइट्ठ ॥ [४३२.१]

---

1 साम्रि BD. 2 पसाअ T. 3 सलज्ज B. 4 संधिहि CT. 5 पेक्खवि AP, देक्खिअ T. 6 बाह P. 7 बलुल्लडउ T. 8 मुंचइ T. 9 नीसास A, णीसास B. 10 स्यादौ C. 11 °ह्रस्वाविति. ABC. 12 वर्त्तमानस्य C. 13 पहिया A. 14 नियंत AC. 15 अंसूसासें T. 16 कंचूआ C, कंचुअं T. 17 तिंतुव्वाण. ABTV. 18 कुडल्ली AB. 19 A omits प्रत्ययान्त. 20 डाः BP. 21 आगअउ T. 22 सुय A, T omits. 23 पत्तहों T. 24 कण्णडइ B, क्रणडइ T. 25 पइट्ठु C. 26 विरहो A. 27 नासंतयहो C, नासंतहों T. 28 धूलडिया C. 29 तस्याऽकारे C. 30 धूलिडिया A, धूलडिया C. 31 कण्णडइ BT.

युष्मदादेरीयस्य डारः ॥ ४३४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदादिभ्यः परस्य ईयप्रत्ययस्य डार इत्यादेशो भवति ॥

संदेसें[1] काइं[2] तुहारेण[3] जं संगहो न मिलिज्जइ ।
सुइणंतरि[4] पिएं[5] पाणिएण पिअ[6] पिआस[7] किं छिज्जइ ॥ १ ॥
देक्खुं[8] अम्हारा कंतु [३४५.१] । बहिणि[9] महारा[10] कंतु [३५१.१]॥

अतो डेत्तुलः ॥ ४३५ ॥

अपभ्रंशे इदं किं यत्तदेतद्भ्यः[11] परस्य अतोः[12] प्रत्ययस्य डेत्तुल इत्यादेशो भवति ॥

एत्तुलो[13] । केत्तुलो[14] । जेत्तुलो[15] । तेत्तुलो[16] ॥

त्रस्य डेत्तहे ॥ ४३६ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेः सप्तम्यन्तात्परस्य त्रप्रत्ययस्य डेत्तहे इत्यादेशो भवति ॥

एत्तहे[17] तेत्तहे वारि[18] घरि लच्छि[19] विसंठुल[20] धाइ ।
पिअ[21] पब्भट्ठ व गोरडी निच्चल[22] कहिं[23] वि न[24] ठाइ ॥ १ ॥

त्व-तलोः प्पणः ॥ ४३७ ॥

अपभ्रंशे त्वतलोः प्रत्यययोः प्पण इत्यादेशो भवति ॥

वड्डप्पणु पर[25] पाविअइ[26] [३६६.१] ॥ प्रायोऽधिकारात् । वड्डत्तणहो[27] तणेण ॥ [३६६.१]

---

1 संदेसइं A, संदेसं C. 2 कांइं A. 3 तुंहारेण B, तुम्हारेण T. 4 सुविणंतरि T. 5 पिउ A, पिउं C. 6 पिय AC. 7 पयास A, पियास C, पिवास T. 8 emended (see supra 345.1). देक्खि BC, दिक्खि V. 9 वहणि AB. 10 अम्हारा BT. 11 इदं किं यदेत्तदेतद्भ्यः A. 12 परस्यातोः P. 13 एत्तुल्लो B. 14 केत्तुल्लो B 15 A omits; जेत्तुल्लो B, एवडो T. 16 तेतुल्लो B, केवडो T. 17 जेत्तहे T. 18 पारि A, वारि P. 19 लच्छि C. 20 विसुंठुल B, विसुंडुल C. 21 पिय AC. 22 णिच्चल T. 23 कह ABP. 24 ण T. 25 परि TV. 26 प्रावियइ AC, प्राविअइ D. 27 वड्डप्पणहों T.

तव्यस्य इएव्वउं एव्वउं एवा[1] ॥ ४३८ ॥

अपभ्रंशे तव्यप्रत्ययस्य इएव्वउं[2] एव्वउं[3] एवा[4] इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ।

एउ[5] गृण्हेप्पिणु[6] ध्रुं मइं[7] जइ प्रिउ[8] उव्वारिज्जइ[9] ।
महु करिएव्वउं किं पि ण[10] वि मरिएव्वउं पर[11] दिज्जइ[12] ॥ १ ॥
देसुच्चाडणु[13] सिहि[14]-कढणु घणकुट्टणु[15] जं लोइ ।
मंजिट्ठए[16] अइरत्तिए सव्वु सहेव्वउं[17] होइ ॥ २ ॥
सोएवा[18] पर[19] वारिआ[20] पुप्फवईहिं समाणु[21] ।
जग्गेवा[22] पुणु[23] को धरइ जइ सो वेउ[24] पमाणु[25] ॥ ३ ॥

क्त्व इ-इउ-इवि-अवयः ॥ ४३९ ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य इ इउ इवि अवि इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

इ ।

हिअडा जइ वेरिअ घणा[26] तो किं अब्भि चडाहुं[27] ।
अम्हाहिं[28] बे हत्थडा जइ पुणु[29] मारि मराहुं ॥ १ ॥

इउ ।

गय-घड भज्जिउ जंति [३९५.५] ॥

इवि ।

रक्खइ सा विस-हारिणी बे[30] कर[31] चुंबिवि जीउ[32] ।
पडिबिंबिअ-मुंजालु[33] जलु जेहिं अडोहिउ[34] पीउ[35] ॥ २ ॥

अवि ।

---

1 एवाः ABP. 2 इएवउं A. 3 एम्वउं B. 4 एव B. 5 एउँ T. 6 गृह्रेप्पिणु BC. 7 मइ A. 8 प्रियउ A, पिउ P. 9 उव्वारिउंज्जइ A. 10 न T. 11 परि ACP. 12 देज्जइ TV. 13 देसुच्चाडण C. 14 सहि C. 15 °कुट्टण C. 16 मंजिट्ठिय AC. 17 सहेवउं A. 18 सोएव्वा T. 19 परि A. 20 वारिया AC. 21 समाण A. 22 जग्गोवा C. 23 पुण ABC. 24 वेउ A, वेइउ C. 25 पमाण A. 26 वेरि अप्पणा A (for वेरिअ घणा). 27 चडाहु A. 28 अम्हहं PT. 29 पुण ABC. 30 बे V. 31 करि A. 32 जीवु C. 33 पडिविंबिय मुंजाल A, पडिबिंबीअ° B. 34 अडोहिउ A, अजोहिउ P, अडोहिउं T. 35 पीउँ T.

बाह विछोडवि जाहि[1] तुहुं[2] हउं[3] तेम्वइ[4] को[5] दोसु ।
हिअय[6]-ट्ठिउ जइ नीसरहि[7] जाणउं मुंज सरोसु[8] ॥ ३ ॥

एप्प्येप्पिण्वेव्येविणवः ॥ ४४० ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य[9] एप्पि[10] एप्पिणु एवि एविणु इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

जेप्पि असेसु[11] कसाय[12]-बलु देप्पिणु अभउ[13] जयस्सु[14] ।
लेवि महव्वय[15] सिवु लहहिं[16] झाएविणु तत्तस्सु[17] ॥ १ ॥

पृथग्योग उत्तरार्थः ।

तुम एवमणाणहमणहिं च ॥ ४४१ ॥

अपभ्रंशे तुमः[18] प्रत्ययस्य एवं अण अणहं अणहिं इत्येते चत्वारः, चकारात् एप्पि[19] एप्पिणु एवि एविणु एत्येते, एवं चाष्टावादेशा भवन्ति ॥

देवं दुक्करु[20] निअय[21]-धणु करण न तउ पडिहाइ ।
एम्वइ[22] सुहु[23] भुंजणहं[24] मणु पर भुंजणहिं[25] न जाइ[26] ॥ १ ॥
जेप्पि चएप्पिणु सयल[27] धर लेविणु तवु[28] पालेवि ।
विणु संतिं[29] तित्थेसरेण[30] को सक्कइ[31] भुवणे वि ॥ २ ॥

गमेरेप्पिण्वेप्प्योरेर्लुग् वा ॥ ४४२ ॥

अपभ्रंशे गमेर्धातोः परयोरेप्पिणु एप्पि इत्यादेशयोरेकारस्य लोपो[32] भवति वा[33] ॥

---

1 जाइ A. 2 तुहं A. 3 हउ V. 4 तेम्वइं D, तेवँइ PT. 5 कोइ C. 6 हियय AC, हिअ B, हिअअ T. 7 नीसरइ A, नीसरसि B, नीसरहिं C. 8 सरोस C. 9 क्त्वाप्रत्ययस्यापभ्रंशे B. 10 एप्प B. 11 जेप्पिय सेस AC. 12 कसाअ° T. 13 अभउं B, अभउं T. 14 जीयस्सु C, जअस्सु T. 15 महव्व A, महव्वअ T. 16 लहिहिं D. 17 तत्तस्स C. 18 तुम् A. 19 चकारादेप्पि B. 20 दुक्कर C. 21 नियय C, निअअ T. 22 एमइ T. 23 सुह A, सुहुं T. 24 भुंजणह A. 25 भुंजणहि C. 26 जाइं AC. 27 सभल T. 28 तव A. 29 संतें BTV. 30 तित्थसरिण A, तित्येसरिण C. 31 सुक्कइ B. 32 लुग् V. 33 वा भवति P; A omits वा.

गंप्पिणु वाणारसिहिं नर[1] अह उज्जेणिहिं[2] गंपि[3] ।
मुआ[4] परावहिं[5] परम-पउ[6] दिव्वंतरइं[7] म जंपि ॥ १ ॥

पक्षे ।

गंग गमेप्पिणु जो मुअउ[8] जो सिव-तित्थ[9] गमेप्पि ।
कीलदि[10] तिदसावास-गउ[11] सो जम[12]-लोउ जिणेप्पि[13] ॥ २ ॥

तृनोऽणअः[14] ॥ ४४३ ॥

अपभ्रंशे तृनः प्रत्ययस्य अणअ इत्यादेशो भवति ॥

हत्थि मारणउ लोउ बोल्लणउ पडहु[15] वज्जणउ सुणहउ[16] भसणउ ॥१॥

इवार्थे नं-नउ-नाइ-नावइ-जणि-जणवः ॥ ४४४ ॥

अपभ्रंशे इवशब्दस्यार्थे नं नउ नाइ नावइ जणि जणु इत्येते षट्[17] भवन्ति ॥

नं । नं मल्ल-जुज्झु[18] ससि-राहु करहिं ॥ [३८२.१]

नउ ।

रवि-अत्थमणि[19] समाउलेण[20] कंठि विइण्णु[21] न[22] छिण्णु[23] ।
चक्कें[24] खंडु[25] मुणालिअहे[26] नउ[27] जीवग्गलु[28] दिण्णु[29] ॥ १ ॥

नाइ ।

वलयावलि[30]-निवडण[31]-भएण धण[32] उद्धब्भुअ[33] जाइ ।
वल्लह[34]-विरह-महादहहो[35] थाह[36] गवेसइ नाइ ॥ २ ॥

---

1 नरु B. 2 उज्जेणिं A, उज्जेणिहि T. 3 गंप्पि BC. 4 मुअ T. 5 वरातहिं A, पप्पुवंति T. 6 °पउं B. 7 दिव्वंतरईं A, दिव्वंतरइ C. 8 मरइ T, मुअइ V. 9 °तित्थु BCT. 10 कीडदि T. 11 °गउं B. 12 सअलउ° T (for सो जम). 13 जएप्पि T. 14 अणअः B. 15 पडहउ AP, पडह C. 16 सुणहउ AP, सणहु B. 17 षइ A, षट् आदेशा P. 18 जुज्झ A. 19 अत्थविणि AC, अत्यमण T. 20 समाउलिण C. 21 विअण्णु ABC; कंठट्ठिअउ T. (for कंठि विइण्णु) 22 ण T. 23 छिन्नु BC. 24 चक्के AC. 25 खेंडु A; खेंदु C. 26 मुणालिअहें C, मुणालिअहि T. 27 नइ T. 28 जीवग्गलउ A. 29 दिन्नु ABT. 30 वलयाव A, वलआवलि T. 31 मिवडण A. 32 धणु C. 33 उब्भुअ A, उद्धब्भुउ B. 34 वल्लभ T. 35 महादहहु T. 36 गाह T.

नावइ ।

पेक्खेविणु मुहु[1] जिण-वरहो[2] दीहर-नयण[3]-सलोणु ।
नावइ गुरु-मच्छर[4]-भरिउ[5] जलणि पवीसइ[6] लोणु ॥ ३ ॥

जणि[7] ।

चम्पय-कुसुमहो[8] मज्झि सहि[9] भसलु[10] पइट्ठउ ।
सोहइ इंदनीलु[11] जणि कणइ वइट्ठउ[12]॥ ४ ॥

जणु ।

निरुमव[13]-रसु पिएं[14] पिअवि[15] जणु ॥ [४०१.३]

लिङ्गमतन्त्रम् ॥ ४४५ ॥

अपभ्रंशे लिङ्गमतन्त्रं व्यभिचारि प्रायो भवति ॥

गय[16]कुंभइं दारंतु [३४५.१] । अत्र पुल्लिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ।

अब्भा लग्गा डुंगरिहिं[17] पहिउ रडंतउ जाइ ।
जो एहा गिरि-गिलण[18]-मणु सो किं धणहे धणाइ[19] ॥ १ ॥

अत्र अब्भा इति नपुंसकस्य पुंस्त्वम् ।

पाइ विलग्गी अंत्रडी[20] सिरु[21] ल्हसिउं[22] खन्धस्सु ।
तो वि कटारइ[23] हत्थडउ बलि किज्जउं कंतस्सु[24] ॥ २ ॥

अत्र अंत्रडी[25] इति नपुंसकस्य स्त्रीत्वम् ॥

---

1 मुह A. 2 जिणवरह A; जिणवरहं CT. 3 °णअण T. 4 °मच्छरि C. 5 भरिउँ T. 6 पवेसइ T. 7 B omits. 8 चंपअ कुंपल T. 9 सइहि B. 10 भसल AC. 11 इन्दनील AT, इन्दनीलउ P. 12 उविट्ठउ T. 13 निरवसु A. 14 पिए A. 15 पिएवि ABCV. 16 गइं A. 17 डुंगरेहिं AB. 18 गिलिण A. 19 धणाइं CP, घणाइ T. 20 अंतडी C. 21 शिरु C. 22 ल्हसिउ A, लसिअउं B, ल्हसिअउं C. 23 कटार A, कडारइ T. 24 कंतस्य AB 25 अंतडी C.

सिरि चडिआ[1] खंति फलइं[2] पुणु[3] डालइं मोडंति ।
तो वि महद्दुम[4] सउणाहं[5] अवराहिउ[6] न करंति[7] ॥ ३ ॥

अत्र डालइं इत्यत्र स्त्रीलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ॥

शौरसेनीवत्[8] ॥ ४४६ ॥

अपभ्रंशे प्रायः शौरसेनीवत्[9] कार्यं भवति[10] ॥

सीसि[11] सेहरु खणु[12] विणिम्मविदु[13] ।
खणु कंठि पालंबु किदु ।
रदिए विहिदु खणु[14] मुंडमालिए[15] ॥
जं पणएण तं नमहु[16] ।
कुसुम-दाम-कोदंडु[17] कामहो ॥ १ ॥

व्यत्ययश्च ॥ ४४७ ॥

प्राकृतादि[18]भाषालक्षणानां व्यत्ययश्च[19] भवति ॥ यथा मागध्यां तिष्ठश्चिष्ठ[20] इत्युक्तं तथा[21] प्राकृतपैशाचीशौरसेनीष्वपि भवति । चिष्ठदि ॥ अपभ्रंशे रेफस्याधो वा लुगुक्तो[22] मागध्यामपि भवति । शद-माणुश-मंश-भालके कुंभ-शहश्र[23]-वशाहे[24] शंचिदे इत्याद्यन्यदपि द्रष्टव्यम् ॥ न केवलं भाषालक्षणानां त्याद्यादेशानामपि[25] व्यत्ययो भवति । ये वर्तमाने काले प्रसिद्धास्ते भूतेऽपि भवन्ति । अह पेच्छइ रहु-तणओ[26] ॥ अथ प्रेक्षांचक्रे[27] इत्यर्थः ॥ आभासइ रयणीअरे[28] । आबभाषे रजनीचरानित्यर्थः ॥ भूते प्रसिद्धा वर्तमानेऽपि । सोहीअ एस वंठो[29] । शृणोत्येष वंठ[30]इत्यर्थः ॥

---

1 चडिया A. 2 प्फलइं APV. 3 पुण A. 4 महद्दुमु C. 5 सउणह A. 6 अवराहिउं AC. 7 करिंति A, करेंति C. 8 शेषं शौरसेनीवत् C. 9 सौरसेनीवत् C. 10 भवति कार्यं C. 11 सीस A. 12 खणउ C. 13 विणिम्मुविदु B; विनिम्मिविदु A. 14 खंणु B. 15 मुंडमालिअ T. 16 नमह A. 17 कोदंड B. 18 प्राकृत् A. 19 प्रायो व्यत्ययश्च P. 20 °श्चिष्ट B, निष्टस्वष्ट C. 21 B omits. 22 लुगुक्तः ABCP; लोपो वोक्तः T. 23 शस A, सहस्र BC. 24 वसाहे A. 25 त्यादेशानामपि B. 26 °तणउ ABC. 27 प्रेक्षांचक्र ABC. 28 रयणिअरे B, रयणियरे AC. 29 चण्डो T. 30 चण्डः T.

शेषं संस्कृतवत्सिद्धम् ॥ ४४८ ॥

शेषं यदत्र प्राकृतादिभाषासु अष्टमे[1] नोक्तं तत्सप्ताध्यायी-निबद्धसंस्कृतवदेव सिद्धम् ॥

हेट्ठ[2]-ट्ठिअ[3]-सूर-निवारणाय छत्तं अहो इव वहंती ।
जयइ[4] ससेसा वाराह[5]-सास-दूरुक्खया[6] पुहवी[7] ॥ १ ॥[8]

अत्र चतुर्थ्या आदेशो[9] नोक्तः स च संस्कृतवदेव सिद्धः[10] । उक्तमपि कचित्संस्कृतवदेव भवति[11] । यथा प्राकृते उरस्शब्दस्य सप्तम्येकवचनान्तस्य[12] उरे उरम्मि इति प्रयोगौ भवतस्तथा कचिदुरसीत्यपि भवति[13] । एवं सिरे । सिरम्मि । सिरसि ॥ सरे[14] । सरम्मि[15] । सरसि ॥ सिद्धग्रहणं मंगलार्थम् । ततो ह्यायुष्मच्छ्रोतृकता[16]भ्युदयश्चेति[17] ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तावष्टमस्याध्यायस्य[18] चतुर्थः पादः समाप्तः[19] ॥

[20]समाप्ता चेयं सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनवृत्तिः प्रकाशिका नामेति[21]॥

[प्रशस्तिः]

[22]आसीद्विशांपतिरमुद्रचतुःसमुद्र-
मुद्राङ्कितक्षितिभरक्षमबाहुदण्डः ।
श्रीमूलराज इति दुर्धरवैरिकुम्भि-
कण्ठीरवः शुचिचुलुक्यकुलावतंसः ॥ १ ॥

---

1 भाषास्वष्टमे ABP, भाषास्वष्टमेऽध्याये C. 2 हिट्ठ B. 3 ट्ठिय V. 4 जअइ T. 5 वराह TV. 6 दूरुक्खुया V. 7 पहुवी B. 8 CP omit छत्तं अहो...पुहवी ॥ 9 आदेशे A. 10 भवति P. 11 Pischel omits उक्तमपि...भवति । 12 °वचनं । तस्य C. 13 A omits. 14 सिरे C. 15 C omits. 16 ह्यायुष्मत् श्रोतृकता A, ह्यायुष्मच्छोतृकता BC. 17 °अभ्युदयश्चेति C. 18 °वृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य AB, °वृत्तौ अष्टमाध्यायस्य C. 19 संपूर्णः A; B reads: °पादः ॥ छ अष्टमोध्यायः ॥ छ ॥. CP read: समाप्तः ॥ अष्टमोध्यायः समाप्तः । 20 B omits समाप्ता...नामेति ॥ 21 नामेति समाप्तं C. 22 CP omit the *Praśasti.*

तस्यान्वये समजनि प्रबलप्रताप-
तिग्मद्युतिः[1] क्षितिपतिर्जयसिंहदेव[2]: ।
येन स्ववंशसवितर्यपरं सुधांशौ
श्रीसिद्धराज इति नाम निजं व्यलेखि[3] ॥ २ ॥

सम्यग् निषेव्य[4] चतुरश्चतुरोप्युपायान्
जित्वोपभुज्य च भुवं चतुरब्धिकाञ्चीम्[5] ।
विद्याचतुष्टयविनीतमतिर्जितात्मा
काष्ठामवाप पुरुषार्थचतुष्टये यः ॥ ३ ॥

तेनातिविस्तृतदुरागमविप्रकीर्ण-
शब्दानुशासनसमूहकदर्थितेन ।
अभ्यर्थितो निरुपमं[7] विधिवद् व्यधत्त
शब्दानुशासनमिदं मुनिहेमचन्द्रः ॥ ४ ॥[8]

*

---

1 °द्युति B. 2 °जयसिंहदेवः B. 3 विलेखि B. 4 निसेव्य A. 5 °कान्चि B. 6 काञ्चा° B. 7 निरवमं V. 8 Colophon of A: सर्वसंख्यया. श्लोके ग्रंथाग्रं २१८५ शुभं भवतु ॥ अयं ग्रंथः श्रीतपागच्छाधिराज सदर्पकंदर्पकरटिककरटपाटनपाटूपटमृगाधिराज श्री भट्टारकपुरंदर श्रीसोमसुंदरसूरिशिष्याणुना प्रतिष्ठासोमगणिना सं. १४९२ वर्षे भाद्रप० व० १३ दिनेऽलेखि ।

Colophon of B: ग्रं. २१८५ श्लोकसंख्या । सं. १४९३ वर्षे आश्विनवदि १४ दिने क्षेमधीरगणिना महीशानकनगरे लिखिता ॥ छ ॥ व्याकरणात्पदसिद्धिः पदसिद्धेरर्थनिर्णयो भवति । अर्थज्ञानात् तत्त्वं तत्त्वज्ञानात्परं श्रेयः ॥ १ ॥ श्री ॥

Colophon of C: सं. १५१८ वर्षे फाल्गुनशुदितृतीयादिने परमगुरुश्री ८ लक्ष्मीसागरसूरि श्रीसोमदेवसूरि ० ० । *** (ten letter-spaces have been obliterated here) लेशेनालेखि ॥. Some one has added the following to the colophon, in a different hand: शुभविजयपंडितोत्तमशिशुना वृद्धेन वृद्धिविजयेन । पुस्तकमेतन्मुक्तं चित्कोशे पुण्यवृद्धिकृते ॥ २६५४ ॥ ग्रं०

*

NOTES

[N. B. —In the Notes usually the *Sūtra* is explained first, and then the *Vṛtti*. Then the Sanskrit *Chāyā* of the Apabhraṁśa verse is given along with the translation in English. Lastly, the grammatical peculiarities of the illustrative words are noted].

329. स्वराणा (स्थाने) (अन्ये) स्वरा· प्रायः (भवन्ति) अपभ्रंशे ।

In Apabhraṁśa one vowel is, often, substituted for another. e. g.

Illustrative words	Corresponding Sanskrit word		Vowel change
कच्च, काच्च	(‹ कच्चित्)	:	अ › आ
वेण, वीण	(‹ वीणा)	:	ई › ए
बाह, बाहा, बाहु	(‹ बाहुः)	:	उ › अ, आ
पट्ठि, पिट्ठि, पुट्ठि	(‹ पृष्ठम्)	:	ऋ › अ, इ, उ
तणु, तिणु, तृणु	(‹ तृणम्)	:	ऋ › अ, इ
सुकिदु, सुकिओं, सुकृदु	(‹ सुकृतम्)	:	ऋ › इ
किन्नओं, किलिन्नउ	(‹ क्लृन्नकः)[1]	:	लृ › इ, इलि
लिह, लीह, लेह	(‹ लेखा)	:	ए › इ, ई
गउरि, गोरि	(‹ गौरी)	:	औ › अउ, ओ

The word प्रायः here indicates that even in cases where specific Apabhraṁśa rules are laid down sometimes Prākrit and Śaurasenī forms may also be used.

In such cases it would be more proper to consider the Prākrit and Śaurasenī forms found in Apabhraṁśa as borrowings from the former languages rather than to consider the Apabhraṁśa phonetic rules as lax.

330. सि–आदौ (नाम्नः अन्त्यस्वरस्य) दीर्घह्रस्वौ (भवतः) ।

In Apabhraṁśa the ending vowel of nouns is, generally, shortened or lengthened before सि (Nom. sing.)

1 cf. *Siddha Hemacandra, VIII. I. 145*; क्लृत इलिः क्लृप्त-क्लृन्ने ।

and other case-terminations.

e. g. in the Nom. sing.:

(1) नायकः श्यामलः नायिका (प्रिया) चम्पकवर्णा ।
यथा सुवर्णरेखा कषपट्टके दत्ता ॥[1]

"The lover has a dark complexion, (while) the beloved has the golden complexion of a *Campaka* flower. (In the company of her lord) she appears like a streak of gold drawn (lit. 'made') on a touch-stone."

Alsdorf explains the verse thus: "The beloved, whose body has the splendid colour of the *Campaka*, shines at the breast of the dark lover, like a streak of gold on a touch-stone."[2] According to him the stanza describes the lovers in embrace.[3]

The situation of the lovers, as interpreted by Alsdorf, is not, however, explicitly revealed in the verse. Very probably, the poet has intended only to bring out the pleasing contrast in the complexions of lovers standing in close proximity. Cf. eg.

इन्दीवरश्यामतनुर्नृपोऽसौ त्वं रोचनागौरशरीरयष्टिः ।
अन्योन्यशोभापरिवृद्धये वां योगस्तडित्तोयदयोरिवास्तु ॥
–रघुवंश, सर्ग ६–६५

In the foregoing verse ढोल्ला and सामला are instances of the lengthening of the ending vowel (e. g. ढोल > ढोल्ला; सामल > सामला)[4], while धण and सुवण्णरेह are instances of

1. The *chāyā* given here is mostly based upon the celebrated दोधकवृत्ति of उदयसौभाग्यगणिन्, dated V. S. 1672

2. Von Ludwig Alsdorf, *Apabhraṁśa-Studien*, Leipzig, 1937, pp. 73–74 Alsdorf's rendering appears to have been influenced by the following verse of *Kumārapāla-pratibodha* (p. 108):

मरगय-वन्नह पियह उरि पिय चंपय-पह-देह ।
कसवट्टइ दिन्निय सहइ नाइ सुवन्नह रेह ॥
(=मरकत-वर्णस्य प्रियस्य उरसि प्रिया चम्पक-प्रभ-देहा ।
कषपट्टके दत्ता शोभते यथा सुवर्णस्य रेखा ॥)

3. Alsdorf, *op cit*, p 74.

4. In fact the ending आ here is the evolute of the pleonastic क; e. g. श्यामलक > सामलअ > सामला· cf. Dr. H. C. Bhayani *Apabhraṁśa Vyākaraṇa*, Bombay, 1960, p. 120.

shortening of the final vowel[1]. (धण ⟨ Sk. धन्या; सुवण्णरेह ⟨ Sk. सुवर्णरेखा).

ढोल्ल is a Deśya word meaning 'a lover', 'a hero' (नायकः), while, धण means 'a beloved', 'a wife' (धन्या)[2]. Both the words are current in Rājasthānī, while the latter word (धण) is used in modern Gujarati also in reference to the *Sīmantonnayana* ceremonies of an expectant wife.

नाइ ⟨ Ap. नावइ ⟨ Pr. णव्वइ ⟨ Sk. ज्ञायते

The metre is a moraic one; composition 10 + 10 mātrās.

The following is the illustration of a noun in the Vocative case:.

(2) हे नायक (ढोल्ला) मया त्वं वारितः मा कुरु दीर्घं मानम् ।
निद्रया गमिष्यति रात्रिः शीघ्रं (दडवड) भवति विभानकम् ॥

"O *Dhollā*! I had warned (lit. 'restrained') you not to harbour pride for a long time; (for), in sleep the night will slip away (lit. 'go', 'pass by') and soon there will be dawn".

ढोल्ला, Voc sing. of ढोल्ल is an instance of vowel-lengthening So also in दीहा (Acc. sing.) the final अ is lengthened. दडवड is a Deśya word, meaning 'quickly'—evidently an onomatopoetic word formed probably from √दड ('to roll') and वड (or वड) an echo-word. विहाणु = 'early dawn' (cf. Mod. Guj. वहाणुं) (⟨ विभानकम्).

The metre is a variety of Dohaka (Hemacandra styles it as कुसुमाकुलमधुकर); composition 13 mātrās (= 6 + 4 + ⏑⏑⏑ or ⏑ –) + 11 mātrās (= 6 + ⏑⏑ – + ⏑ or 6 + – – + ⏑). Most of the illustrative verses are in this metre. The change also occurs in Feminine nouns; as, for instance, in the following:

1. Shortening the final vowel is a characteristic trait of Apabhraṁśa. Cf. Bhayani, *op cit*, p. 126
2. cf. Hemacandra's *Deśīnāmamālā*, V-58, ed by R Pischel, Bombay Sanskrit Series, No XVII, 1938, p. 206.

(3) (हे) पुत्रिके, मया भणिता त्वं, मा कुरु वक्रां दृष्टिम्।
पुत्रि, सकर्णा भल्लिर्यथा मारयति हृदये प्रविष्टा ॥

"O dear (lit. 'daughter')! I had told you (lit. 'you were told by me') 'do not send side-glances; (for), (my) child (lit. 'daughter')! (your side-glances) destroy (young men) by piercing their hearts like a barbed arrow (lit. 'an arrow with a sharp, curved head)'.

Here दिट्ठि, भल्लि and भणिअ and पइट्ठि are all instances of final shortening of vowels in Feminine nouns. Lengthening of the ultimate vowel of Feminine nouns, ending in आ or ई is, naturally, out of question.

The change also occurs in nouns in the Nom. pl.; as, for instance:

(4) एते ते घोटकाः (=अश्वाः), एषा [रण-] स्थली, एते ते निशिताः खड्गाः।
अत्र मनुष्यत्वं (= पौरुषं) ज्ञायते यः नापि वल्गा वालयति ॥

"Here are the horses; here is the battle-field; here are the sharp swords. Here is (one's) valour (lit. 'manliness') tested (lit. 'known'), when one does not turn the reins (of horses) (away from the field of battle)."

Here in घोडा and निसिआ the final vowel is lengthened. Similarly, instances of this change, occurring in other cases, may be cited.

Hemacandra has used in this and subsequent *sūtras* the following *saṁjñās* (संज्ञा) to denote nominal and pronominal cases, formed, evidently, from their respective case-terminations.

Case	Singular	(Based on case-term.)	Plural	(Based on case-term.)
Nominative & Vocative	सि	(=स्)	जस्	(=अस्)
Accusative	अम्		शस्	(=अस्)
Instrumental	टा	(=आ)	भिस्	
Dative	ङे	(=ए)	भ्यस्	
Ablative	ङसि	(=अस्)	भ्यस्	
Genitive	ङस्	(=अस्)	आम्	
Locative	ङि	(=इ)	सु	

331. सि – अम् – प्रत्यययोः अस्य उत् (भवति)।

In Apabhraṁśa the ending अ of nouns changes to उ in Nom. and Acc. sing.

(1) दशमुखः भुवनभयंकरः तोषितशंकरः निर्गतः रथवरे (or रथोपरि) आरूढः (चटितः)।
चतुर्मुखं (= ब्रह्माणं) षण्मुखं (= कार्तिकेयं) ध्यात्वा एकस्मिन् (रावणे) लगित्वा इव दैवेन घटितः ॥

"The ten-faced demon (Rāvana), terrifying the worlds, having propitiated Śankara, went out riding in his excellent chariot. He was created by the Creator having thought of four-faced god (= Brahmā) and six-faced god (= Kārttikeya), (and then) bringing them together into one".

Here दहमुहु, भयंकरु, संकरु, निग्गउ are instances of words in Nom. sing. with उ-ending; and चउमुहु, छम्मुहु are instances of words in Acc. sing. with उ-ending.

The metre is a षट्पदी; composition two *caraṇas* of 12 + 8 + 12 mātrās each. 1st and 2nd, 4th and 5th, and 3rd and 6th *caraṇas* rhyme. It is a variety of the घत्ता metre, so usual in Apabhraṁśa epic poems. cf. Hemacandra's *Chandonuśāsana*, ed. H. D. Velankar, p. 354.

332. सि–प्रत्यये पुंसि (= पुंलिङ्गे) ओत् (= ओ) वा (= विकल्पे) भवति)।

In Apabhraṁśa the ending अ of Masculine nouns optionally changes to ओ in Nom. sing. This is a partial exception to the foregoing *sūtra* (331).

(1) अगलितस्नेहनिवृत्तानां (एकः) योजनलक्षमपि यातु।
वर्षशतेनापि यः मिलति सखि सौख्याना सः स्थानम् ॥

"(Of the lovers) (who are) separated, whose love (remains) unabated, one may go a lac of *yojanas* away, and may meet (the other, only) after a hundred years, still, O friend, he does become a source (lit. 'a storehouse') of bliss (to the other)".

Here सो and जो (both in Nom. sing.) are instances of ओ ending. It should be noted that they are both pronominal forms, which, usually, follow the pattern of nominal forms.

ठाउ ⟨ Vedic Sk. स्थामन्.

This change - ओ ending in Nom. sing.-occurs in Masculine nouns only; Neuter nouns have only the उ ending, as the following verse illustrates :

(2) अङ्गैः अङ्गं न मिलितं सखि अधरेण अधरः न प्राप्तः ।
प्रियस्य पश्यन्त्याः मुखकमलं एवमेव सुरतं समाप्तम् ॥

"My body did not embrace (lit. 'came in contact with') his; my lips did not get to his lips; only looking at the lotus-like face of my darling our love sport [thus] came to an end."

Here अंगु (Neut. Nom. sing.) and मुहकमलु (Neut. Acc. sing.) are both ending in उ (and not in ओ), as they are not Masculine nouns. पिअ is Gen. sing.; term. lost (Vide: *sūtra* 345).

333. एत् (= ए) टा-प्रत्यये ।

In Apabhraṁśa before टा (= आ; Instr. sing. term.) the ending अ of nouns becomes ए.

(1) ये मम दत्ताः दिवसाः दयितेन प्रवसता ।
तान् गणयन्त्याः (मम) अङ्गुल्यः जर्जरिताः नखेन ॥

"(The limit of) those days given to me by my darling proceeding on journey—counting them my fingers (i. e. 'finger-tips') have been worn out by the finger-nails".

Here दइएं and नहेण are instances of ए ending in Instr. sing. ताण is Gen. pl.; here it has the sense of Accusative.

334. ङि-प्रत्ययेन इत् (= इ) च ।

In Apabhraṁśa the ending अ of nouns becomes इ and ए before the Loc. sing. termination.

(1) सागरः उपरि तृणं धरति, तले क्षिपति रत्नानि ।
स्वामी सुभृत्यं अपि परिहरति, संमानयति खलान् ॥

"The ocean holds grass on its surface, (while) it throws jewels on its floor; the master throws out his good servant, (while) he honours the wicked (ones)."

तलि is the instance of इ ending in the Loc. sing. तले is the other variant. Though Hemacandra considers इ as the evolute of ending अ, in fact the final इ here in तलि is itself the Loc. sing. termination.

तले ⟩ तलॅं (short ऍं) ⟩ तलि appear to be the stages of this evolution.[1]

335. भिस्–प्रत्ययेन एत्(=ए) वा ।

In Apabhraṁśa the ending अ of nouns optionally changes to ए before the Instr. pl. termination.

(1) गुणैः न संपत् कीर्तिः परं, जनाः फलानि लिखितानि भुञ्जन्ति ।
केसरी न लभते कपर्दिका (बोड्डिअ) अपि, गजाः लक्षैः गृह्यन्ते ॥

"By excellences no wealth (is obtained), but only fame; people enjoy fruits (i. e. 'wealth,' etc.) which are destined (lit. 'written in their destiny') for them; for, a lion does not fetch even a cowrie (बोड्डि),[2] (while) elephants are purchased at fabulous price (lit. 'lacs')."

Here, लक्खेहिं is the illustration of ए ending before Instr. pl. The change is optional, hence in गुणहिं the अ ending remains.

336. ङसि-प्रत्ययस्य 'हे-हु' (आदेशौ)।

In this *sūtra* is discussed the change in the nouns ending in अ before the Abl. term. In Apabhraṁśa, in case of nouns ending in अ, the Abl. sing. term. is हे or हु.

(1) वृक्षात् गृह्णाति फलानि जनः कटून् पल्लवान् वर्जयति ।
तथापि महाद्रुमः सुजनः इव तान् उत्सङ्गे धरति ॥

"From trees men take fruits (only), but avoid (their) bitter leaves. Yet, the great tree, like a noble-

1. Cf Bhayani, *Apabhraṁśa Vyākaraṇa*, p. 131.
2. A बोड्डि is equal to 20 कपर्दिकाs cf. Pischel's Prakrit Grammar.

hearted man retains (lit. 'keeps') them in its fold (lit. 'lap')".

वच्छहे and वच्छहु (variant) are the illustrations.

337. भ्यस्-प्रत्ययस्य 'हुं' (आदेशः)।

In Apabhraṁśa, for nouns ending in अ the Ablative plural termination is हुं.

(1) दूरोड्डानेन पतितः खलः आत्मानं जनं (च) मारयति।
यथा गिरिशृङ्गेभ्यः पतिता शिला अन्यद् अपि चूर्णं करोति॥

"A wicked man falling after a great leap hits himself as well as (other) persons, even as a boulder falling from the mountain-peaks crushes (lit. reduces to powder) others too".

गिरिसिंगहुं is Abl. pl.

338. ङस्-प्रत्ययस्य 'हु-हो-स्सु' (आदेशाः)।

In Apabhraṁśa, Genitive singular terminations of words ending in अ are सु, हो, स्सु

(1) यः गुणान् गोपायति आत्मनः प्रकटान् करोति परस्य।
तस्मै अहं कलियुगे दुर्लभाय बलीक्रिये सुजनाय॥

"(He) who conceals his own virtues and exhibits those of others—for him, noble soul, (so) rare in this Kali age, I would sacrifice my life. (lit. 'offer oblation of my life')".

बलिकिज्जउं is an idiomatic usage, meaning 'to take over oneself some one's ill luck and misery'; cf. Mod. Guj. 'वारी जाउं'.

Here तसु, दुल्लहहो and परस्सु illustrate the *sūtra*. In Prākrit and Apabhraṁśa Genitive and Dative cases have merged together. Here तसु and सुअणस्सु are used, evidently, in the Dative sense.

339. आम्-प्रत्ययस्य हं (आदेशः)।

The Genitive plural termination of words ending in अ is हं.

(1) तृणानां तृतीया भङ्गिः न अपि तेन अवटतटे वसन्ति।
अथ जनः लगित्वा उत्तरति, अथ (तेन) सह स्वयं मज्जन्ति॥

"For the weeds (lit. 'grass'), there is no third course possible, when they have grown on a difficult (lit.

'unused' or 'remote') bank of a ditch; either a (drowning) man clutches at them and comes out, or they (i. e. 'weeds') themselves (are uprooted and) sink with him."

This is evidently an अन्योक्ति as उदयसौभाग्यगणिन् points out in his *Dodhakavṛtti :* अन्योऽपि यः प्रकारद्वयं कर्तुकामो भवति स विषमस्थाने वसति । प्रकारद्वयं किम् । म्रियते वा शत्रून् जयति वेति भावार्थः ।

This verse has intrigued several scholars. Pischel first interpreted it as: "The third cutting of the grass has not yet taken place; therefore it still stands at the border of the ditch. A man after he has had a bad time, sometimes rises up again, and sometimes, himself perishes."[1]

Later he improved upon this translation, rendering the first *carana* as ·

"For the grass there is no third possibility; therefore, it stands at the border of the ditch."[2]

Alsdorf, questions the correctness of Pischel's reading मज्जइ for मज्जन्ति. He rejects Pischel's interpretation outright as grammatically unreliable. He would prefer to read अह सह सइं in the second *caraṇa* as अह सहसइ which would mean: "either a man passes the grasses only touching them or (steps upon them and) thousands will perish."[3]

Alsdorf in his '*Apabhraṁśa-Studien*' explains the entire vs. as below:-

"The grass likes to grow near the well, it is in the danger of being trodden upon by those who fetch water; but it has no other choice, because only near the well it finds the prosperous humidity. Therefore, either the

1. Richard Pischel, *Hemacandra's Grammatik der Prākrit-sprachen*, Vol. I, (Halle, 1877) p. 154, Vol II (1880) pp. 182-3.

2 R. Pischel, *Materialien Zur Kenntnis des Apabhraṁśa*, (Berlin, 1902), 7.

3. L Alsdorf, "*Bemerkungen Zu Pischel's Materialien Zur Kenntnis des Apabhraṁśa*," (Festschrift Moriz Winternitz) (Leipzig 1933), 33.

people go down (to fetch water) while they only brush the grasses, or thousands of grass-blades perish."[1]

Alsdorf's interpretation also is, evidently, unsatisfactory. De Vreese, following Udayasaubhāgyagaṇī, renders the verse as below :–

"For grasses there is no third way; hence they stand on the bank of a well; either a man comes out of the water clutching at the grasses or the latter themselves sink down together (with him)."[2]

De Vreese cites in support of his interpretation the following vs from *Pañcatantra* (I. 34):

जातस्य नदीकूले तस्य तृणस्यापि जन्म कल्याणम् ।
यत्सलिलमज्जनाकुलजनहस्तालम्बनं भवति ॥[3]

De Vreese's interpretation is mostly correct, except in the latter half of the first *caraṇa*, which is probably a sort of Instrumental Absolutive construction (meaning, 'when they have grown on the steep unfrequented banks of a river)'.

Here तणहं is the illustration of हं Gen. pl. term. सइं = स्वयम्.

340. 'हुं'-प्रत्ययः च इत्-उत्-भ्याम् ॥

In Apabhraṁśa the Gen. pl. term. of nouns ending in इ and उ is हुं and also हं.

(1) दैवं घटयति वने तरूणा शकुनीनां पक्कफलानि ।
तद् वरं सौख्यं प्रविष्टानि नापि कर्णयोः खल-वचनानि ॥

"Divinity raises (lit. creates, prepares) ripe fruits on the trees in the forest for birds. That pleasure (of

1. Ludwig Alsdorf, '*Apabhraṁśa-Studien*, (Leipzig, 1937), pp 105–106.

2 K De Vreese, *Apabhraṁśa Studies* (II) 'Journal of the American Oriental Society,' Vol 74 (1954), p. 146.

3 Cf. also *Mahāvīrastavana Phāgubandha*; Śloka 2–3. वीरक्कनभवतीर (... नमत नरा जिनमेन ...) ।

living in the forest on wild fruits) is preferable, but not the taunts (lit. 'words') of the wicked men falling on one's ears."

Alsdorf renders:

"Providence hangs for the birds in the jungle ripe fruits on the trees. Rather this than that the talks of bad men penetrate your ears".

He compares with this the idea in the following *śloka* of Puṣpadanta's *Mahāpurāṇa*:

वरि खज्जइ गिरिकन्दरे कसेरु,
णउ दुज्जण-भउँहा-वंकियाइँ
दीसन्तउ कलुस-भावंकियाइँ ॥

–Puṣpadanta's *Harivaṁśapurāṇa*, 503.

"Rather eat roots in some mountain caves than see the knitted eye-brows of wicked men in which their dirty character is proclaimed."[1]

In the foregoing verse of Hemacandra तरुहुं and सउणिहं are illustrations of the Gen. pl. terms. हुं and हं.

हुं also sometimes occurs as the Loc. pl.:

(2) धवलः विषीदति स्वामिनः गुरुकं भारं प्रेक्ष्य ।
अहं कि न युक्तः द्वयोः (अपि) दिशोः खण्डे द्वे कृत्वा ॥

"The bullock feels grieved seeing the (very) heavy load of his master. (He wonders:) "Why am I not yoked to both the sides (of the cart) by cutting me up into two pieces?"

This is an अन्योक्ति. धवल here implies a faithful servant, who is very much outnumbered by the enemies, and therefore unequal to the task (of defence) assigned to him.

Pischel has, evidently, erred in his translation: "The bull is sad as he sees the heavy burden of his master and (thinks.) 'Why have I not been harnessed after one has made two parts at one place?"

1. Alsdrof, *Apabhraṁśa-Studien*, p. 75.

Alsdorf's interpretation also is not happy. After translating the second *carana* as: "why have I not been yoked at two places after they have cut me into two pieces", Alsdorf proceeds to explain its underlying thought as: "If I could divide myself into two — duplicate myself—in order to carry thus some part of the master's burden",—which fails to bring out the underlying idea fully.[1]

Here दुहुं is Loc. pl.

341. ङसि - भ्यस् - ङि - प्रत्ययानां 'हे - हुं - हि' (आदेशाः)।

In Apabhraṁśa words ending in इ and उ take हे-हुं-हि as the Abl. sing., Abl. pl., and Loc. sing. terminations, respectively.

Illustration of Abl. sing. term. हे:

(1) गिरेः शिलातलं तरोः फलं गृह्यते निःसामान्यं (अरण्ये)।
गृहं मुक्त्वा मानुषाणा (= मानुषेभ्यः) तथापि न रोचते अरण्यम् ॥

"(In the forest) a slab of stone can be had (from the mountain) (for lying down), and fruits from the tree without any restriction. Yet, men do not like to leave their homes and live in the forest."

Here गिरिहे and तरुहे are illustrations of the Abl. sing. term. हे.

नीसाम्वनु = सर्वसामान्यतया, 'without any distinction'. घेप्प and मेल्ल are Deśya verbs = गृह, मुच्. माणुसहं is the illustration of the use of Gen. for Dat.

Illustration of the Abl. pl. term. हुं:

(2) तरुभ्यः अपि वल्कलं फलं (च) मुनयः अपि परिधानं अशनं लभन्ते।
स्वामिभ्यः एतावद् अधिकं (यद्) आदरं भृत्याः गृह्णन्ति ॥

"Even from the trees the ascetics get tree-bark (वल्कल) and fruits for clothing and food. From the masters this much more (is obtained; viz.) the servants get respectful consideration."

Here तरुहुं and सामिहुं are illustrations of Abl. pl. term. हुं. Sk. अग्र + ल + कम् > Ap. अग्गलउं.

1. Alsdorf, '*Apabhraṁśa - Studien*', pp. 75–76.

Illustration of Loc. sing. term. हि :

(3) अथ विरलप्रभाव. एव कलौ धर्मः ।

"Now, in the Kali age Dharma has indeed scant power."

Here कलिहि is Loc. sing. The metre is पद्धडिका (4+4+4+⏑–⏑ i.e. a जगण = 16 mātrās). cf. Hemacandra's *Chandonuśāsana*, p. 342.

342. आत् (=अ–अन्तात्) टा–प्रत्ययस्य 'णः अनुस्वारः' (च) (आदेशौ) ॥

In Apabhraṁśa the Instr. sing. term. of nouns ending in अ is ण and अनुस्वार "By the beloved going on a journey." (Vide : 333. 1)

343. 'एं'-प्रत्ययः च इत्-उत्-अन्तेभ्यः ।

The Instr. term. in case of nouns ending in इ and उ is एं as well as ण and अनुस्वार.

Illustration of एं term :

(1) अग्निना उष्णं भवति जगत् वातेन शीतलं तथा ।
यः पुनः अग्निना शीतलः तस्य उष्णत्वं कथम् ॥

"By fire the world becomes warm and (it becomes) cold by wind. But (when) one feels cold though near the fire, how can he (ever) become hot?"

Here अग्गिएं and वाएं are the illustrations of the एं term.

Illustrations of ण and अनुस्वार :

(2) विप्रियकारकः यद्यपि प्रियः तथापि तं आनय अद्य ।
अग्निना दग्धं यद्यपि गृहं तथापि तेन अग्निना कार्यम् ॥

"Though my lover has offended me, still bring him (here) to-day; for, even though the house is burnt down by fire, still that fire is indispensable (lit. 'useful')"

Here अग्गिण and अग्गि are the illustrations of the Instr. sing. terms. ण and अनुस्वार.

Similar illustrat ons (of the above terms–एं, ण and अनुस्वार) could be given for nouns ending in उ.

344. सि-अम्-जस्-शस्-प्रत्ययानां लुक् (=लोपः) ।

In Apabhraṁśa the Nom. and Acc. sing. and pl. terms are dropped.

In एइ ति घोडा एह थलि Nom. and Acc. sing. and Nom. pl. terminations are dropped.

(1) यथा यथा वक्रिमाणं लोचनयोः नितरां श्यामला शिक्षते ।
तथा तथा मन्मथः निजकशरान् खरप्रस्तरे तीक्ष्णयति ॥

"As the beautiful maiden (श्यामा) proceeds to learn how to shoot extreme side-glances, the god of love goes on sharpening his arrows on a sharpening stone."

Here in साम्वलि Nom sing., in वंकिम Acc. sing., and in निअय-सर Acc pl. term. is dropped.

345. षष्ठ्या विभक्तेः (लोपः) ।

In Apabhraṁśa the Genitive term. is often dropped.

(1) सङ्गरशतैः यः वर्ण्यते (तं) पश्य अस्माकं कान्तम् ।
अतिमत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां गजानां कुम्भान् दारयन्तम् ॥

"(He) who can be (best) described (by his exploits) in a hundred battles—him, our lover, behold—(as he is) smashing the temples of elephants, who have gone completely mad and out of control (of the goad)."

Here गय कुंभइं have been separated to indicate that the Gen pl. term of गय is dropped.

346. आमन्त्र्य-अर्थे जस्-प्रत्ययस्य 'हो' (आदेशः) ।

In Apabhraṁśa, nouns in the Vocative plural take हो term.

This is an exception to the foregoing *sūtra* 344.

हे तरुणाः, हे तरुण्यः, ज्ञातं मया '(भवन्त.) मा कुरुत आत्मनः घातं' ।

"O (you) young men and women, I have come to know (what you are doing)—you do not ruin (lit. kill) yourselves."

Here तरुणहो and तरुणिहो illustrate the *sūtra*.

347. भिस्-सु-प्रत्यययोः 'हिं' (आदेशः) ।

In Apabhraṁśa हि is the Instr. pl. and Loc. pl. term.

गुणहिं न संपय कित्ति पर (Vide: *sūtra* 335.1)

Here गुणहिं is Instr. pl.

Loc. pl. illustration ·

भागीरथी यथा भारती त्रिषु मार्गेषु प्रवर्तते ।

"Like the Ganges भारती follows three courses."

This probably refers to the three काव्यरीति[s]–वैदर्भी, गौडी and पाञ्चाली.[1] The metre is वस्तुवदन or वस्तुक ($6+4+4+4+6=24$ mātrās). cf. *Chandonuśāsana* V. 25 (p. 180)

348. स्त्री-लिङ्गे जस्-शस्-प्रत्यययोः उत् ओत् ॥

In Apabhraṁśa the Nom. pl. and Acc. pl. terminations of Feminine nouns (with any ending vowel) are उ and ओ in each case. This rule is an exception to the elision of the terminations (*sūtra* 344)

Illustration of Nom. pl:-

अंगुलिउ जज्जरिआउ नहेण । (Vide: *Sūtra* 331.1)

अंगुलिउ and जज्जरिआउ are illustrations of the उ term in Nom. pl.

Acc. pl. illustration -

सुन्दरसर्वाङ्गीः विलासिनी प्रेक्षमाणानाम् ।

"(Young men) looking at damsels, beautiful in every respect (lit. 'in all the limbs')". सव्वंगाओ, विलासिणीओ are instances of the ओ term. in Acc. pl. The non-agreement of the Number (of the प्रत्यय) (with the compound of the case-symbols) indicates that the प्रत्यय[s] are not to be construed as respective; both Nom. pl. and Acc. pl. can each have both the terms.—उ as well as ओ.

349. टा-प्रत्ययस्य 'ए' (आदेशः)।

In Apabhraṁśa in case of Feminine nouns, the Instr. sing. term. is ए.

(1) निजमुखकरैः अपि मुग्धा करं अन्धकारे प्रतिप्रेक्षते ।
शशिमण्डलचन्द्रिकया पुनः किं (अपि) न दूरे पश्यति ॥

"By the radiance (lit. rays) of her face the young maiden is able to see her hand even in darkness But

1 cf Bhayani, *Apabhraṁśa Vyākarana*, p 134.

(love-lorn as she is) she (is unable to see) anything at a distance in the full-moon light." For parallel thought cf. अथान्धकारं गिरिगह्वराणां दंष्ट्रामयूखैः शकलानि कुर्वन् । (रघुवंश, सर्ग २–४६)

Pischel[1] reads किर for कर and translates:

"By means of the rays of her own face, the beautiful one can also see in darkness, who cannot look into distance in the moonlight."

Alsdorf renders the vs. thus:

"By the rays of her own face the beautiful lady sees her own hands in darkness. How should she not also see distant objects in the light of the full moon (i. e. 'her face')?"[2]

Dr. Bhayani follows Alsdorf's interpretation.[3]

Here चंदिमए is the illustration of Instr. sing. term. The metre is composed of 13 (=6+4+3)+12 (=4+4+4)=25 mātras.

(2) यत्र मरकतकान्त्या संवलितं ॥

"Where .... is surrounded by the lustre of the emerald."

In the above citation कंतिए is the other illustration of the ए term. of the Instr. sing.

The metre is मात्रासमक, composition 4+4+⏑⏑– +⏑⏑– (is 2 सगण[s]) = 16 mātrās. cf. *Chandonuśāsana,* III-65, p. 122.

350. ङस्-ङसि-प्रत्ययो. 'हे' (आदेशः)।

In Apabhraṁśa Feminine nouns the Gen. sing. and Abl. sing. term is हे.

Illustration of Gen. sing.

(1) तुच्छमध्यायाः तुच्छजल्पनशीलायाः ।
तुच्छा-च्छरोमावल्याः तुच्छरागायाः तुच्छतरहासायाः ।
प्रियवचनं अलभमानायाः तुच्छकायमन्मथनिवासायाः ।
अन्यद् यद् तुच्छं तस्याः प्रियायाः (=धन्यायाः) तद् आख्यातुं न याति ।
आश्चर्यं स्तनान्तरं मुग्धायाः यद् मनः वर्त्मनि (=तन्मध्ये) न माति ॥

---

1 Pischel, *Pr. Gr.,* Vol. I, p 157.
2. L. Alsdorf, *Apabhraṁśa - Studien,* p. 77.
3. H C Bhayani *Apabhraṁśa Vyākaraṇa,* p. 19.

"(That lady) has a slender waist; (she) speaks (so) little; (she) has a thin and beautiful line of hair (below her navel); (her) love has faded and (her) smile is fainter still; (while her) body—love's abode—has been languishing as she is unable to hear the sweet words of her lover. Whatever else is tiny in that beloved is impossible to describe. O what a wonder is the space between her breasts ! — so (infinitely) small that even the mind cannot enter therein (lit. 'cannot be contained therein')."

Here all the nouns with final हे are illustrations of the Gen. sing. term. हे. कटरि is a particle expressing surprise (=आश्चर्यम्); विच्चि='in between' (=मध्ये) (cf. Guj. वच्चे).

Udayasaubhāgyaganin (दोधकवृत्तिकार) construes तुच्छराय as Voc. sing., applying it to the lover, whose love for the love-lorn beauty, has diminished.

Dr. Bhayani follows the commentator.

Pischel translates the vs. : "(The beloved) speaks softly; has a thin and transparent row of hair; smiles very little; (is) with little passion; in whom the god of love lives in a thin body, when she does not hear the voice of the lover — that all cannot be enumerated. O, about the space between the breasts of the charming one that the mind does not measure on its way (i. e. the space is so small that one cannot imagine it)."

Alsdorf rejects Pischel's derivation of विच्चि (< वच्चइ < व्रजति) meaning 'way'. He improves the rendering of of the last portion of the stanza: "O, the space between the breasts of the charming one where the thought itself does not find any place in it." [1]

1 Alsdorf, *Apabhramsa Studien*, pp. 78–79

The metre is रड्डा — a combination of मात्रा and दोहा 'chandas'. The मात्रा metre has 5 caraṇas of 15+12+15+12+15 mātrās respectively, with third and fifth caraṇas rhyming. For composition of दोहा metre see Notes on sūtra 330. 2.

(२) स्फोटयतः यौ हृदयं आत्मनः तयोः परकीया (=परकृते) का घृणा।
रक्षत लोकाः आत्मानं बालायाः जातौ विषमौ स्तनौ॥

"(Those) who rend their own heart (i. e. 'burst out of the chest'), what mercy can they have on others? O (young) men! save yourselves from this maiden; (for) (her) breasts have become protrusive (विषम) (as they are fully grown) (and are, therefore, dangerous)".

Here, according to Hemacandra, बाल्हे is Abl. sing., though in the natural context of the verse it applies to स्तनौ and should, therefore, more properly be considered as an instance of Gen. sing. This verse has, hence, intrigued several scholars.

Pischel first, in his 'Prakrit Grammar', translated it as:

"So beware of yourself, you young people, of the dangerous breasts of the young woman. Who break their own heart, what pity shall they have on others?"[1]

In his Materialien[2] he gives a different rendering:

"Beware, O young people, the breasts of the young woman are dangerous. Those, who break their own hearts, how can they have pity on strangers?".

Alsdorf's rendering differs still:

1. Pischel, *Hemacandra's Grammatik der Prakrit Sprachen* I, 157; II, 187.

2. Materialien, 11.

"Beware O young people! Her own breasts have become dangerous to the young woman."[1]

As De Vreese points out, neither Pischel's nor Alsdorf's interpretation does justice to the grammatical structure of the stanza. Guided by a Sanskrit verse with an almost identical thought[2] he favours the interpretation of हृदय-सौभाग्यगणिन् and त्रिविक्रम. He questions Hemacandra's citation of वालहे as an illustration of Abl. sing. He considers जाया as an instance of terminationless Genitive (=जायाहे) and interprets the verse as below:-

"Protect yourselves, Oh young people! The breasts of young women are dangerous! Those, who break their own heart, what pity have those for others?"[3]

This vs. is the composition of Muñja, the celebrated king of Mālvā.

The metre is composed of 15+13=28 mātrās.

351. भ्यस् – आम् – प्रत्यययोः ' हु ' (आदेशः) ।

In Apabhraṁśa feminine nouns the Abl. and Gen. pl. term. is हु.

(1) भद्रं [= साधु] भूतं यद् मारितः भगिनि मदीयः कान्तः ।
अलज्जिष्यं वयस्याभ्यः [वयस्यानाम्, वा] यदि भग्नः गृहं ऐष्यत् ॥

"It is well, O sister, that my husband was killed in the battle; (for) if he had fled and returned home I would have been put to shame amongst my friends."

---

1 Alsdorf, *Ap Studien*, p 68.

2 स्वकीयं हृदयं भित्त्वा निर्गतौ यौ पयोधरौ ।
हृदयस्यान्यदीयस्य भेदने का कृपा तयोः ॥
— सुभाषितरत्नभाण्डागार, पृ. २५६, श्लोक ३६४.

3 K. De Vreese, *Apabhramsa Studies* I, JAOS, Vol 74, 1954, p.4.

P. L. Vaidya considers लज्जेज्जंतु and एंतु as Present Participles used as Conditional. Dr. Bhayani would consider लज्जेज्जं = लज्जेय (Potential 1st person sing.), and तु as a connective particle (= ततः)[1].

Trivikrama gives लज्जिजन्त, which would be Present Active Participle used as Conditional.[2] वयंसियहु could be Abl. or Gen. pl.

352. ङि–प्रत्ययस्य 'हिं' (आदेशः)।

In Apabhraṁśa feminine nouns Loc. sing. term is हिं.

(1) वायसं उड्डापयन्त्या [प्रेयस्या] प्रियः दृष्टः सहसा इति।

(अतः तस्याः) अर्धानि वलयानि मह्यां गतानि अर्धानि स्फुटितानि तड् इति ॥

"The beloved was scaring away the crow (whose cawing raised in her false hopes of reunion with her husband), when she suddenly saw her dear husband (coming). (As she was scaring away the crow) half of her bracelets slipped down on the ground (—so emaciated had she been during her period of separation), while the (remaining) half burst with a crackling sound (for, now, when she saw her lover, she was so overjoyed that her figure was suddenly transformed through intense joy, and her hands became so plump that her bangles cracked.)"

Here महिहिं is the illustration of the Loc. sing. term. हिं. All manuscripts read हिं; only Pischel, and following him, Vaidya give हि.

353. क्लीबे (= नपुंसकलिङ्गे) जस्–शस्–प्रत्यययोः 'इं' (आदेशः)।

In Apabhraṁsa Neuter nouns इं is the Nom. and Acc. pl. term.

---

1. Bhayani, *Apabhramsa Vyakarana*, p. 136.
2. P. L. Vaidya, *Prakrit Grammar of Trivikrama*, 1954, p. 284.

(1) कमलानि मुक्त्वा अलिकुलानि करि–गण्डान् काङ्क्षन्ति ।
असुलभं एष्टुं येषां निर्बन्धः (भलि) ते न अपि दूरं गणयन्ति ॥

"Swarms of bees deserting lotuses aspire to reach the (rutted) temples of elephants: those who insist on securing (only) what is (most) difficult, do not mind (vast) distances (required to be covered in achieving it)."

Here कमलइं, अलिउलइं and करिगंडाइं are the instances of इं term. of Neut. Nom. and Acc. pl.

354. क–अन्तस्य अ–तः उं सि–अम्–प्रत्यययोः ।

Apabhraṁśa Neuter nouns ending in क change their final अ (= the vowel remaining after elision of the non-initial क) to उं before Nom. sing. and Acc. sing. terms.

Illustrations :

अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे । (Vide 350·1)

(1) भग्नकं दृष्ट्वा निजकबलं बलं प्रसृतकं परस्य ।
उन्मीलति शशिरेखा यथा करे करवालः प्रियस्य ॥

"Seeing his own army being routed and the enemy's army advancing, the sword flashes in my lord's hand like a crescent moon."

Here तुच्छउं (< तुच्छकं), भग्गउं (< भग्नकं), पसरिअउं (< प्रसृतकं) illustrate the sūtra.

355. सर्व–आदि (सर्वनामानां) ङसि प्रत्ययस्य 'हां' आदेशः ।

In Apabhraṁśa pronouns (सर्वादि) ending in अ (अकारान्तात् परस्य) have हां as the Abl. sing. term.

E. g : यस्मात् भवान् आगतः । From where he has come.
तस्मात् भवान् आगतः । From there he has come.
कस्मात् भवान् आगतः । From where has he come?

होन्तउ (= भवान्) is Pres. Part. of हो (< भू), used fre-

quently as an Abl. suffix. Its use in this sense is wide-spread in old Gujarati. cf. पाटण हूंतु खान तेडावउ (Kāhnaḍade Prabandha 2–78).

आगदो is the Śaurasenī form; corresponding (Mahārāṣṭrī) Pr. form would be आगओ: and, Apabhraṁśa form would be आगअउ.

356. किम्–सर्वनाम्नः (ङसि–प्रत्ययस्य) डिन्–'इहे' आदेशः वा (भवति) ।

In Apabhraṁśa the pronoun किम् ending in अ, alternatively takes इहे as the Abl. sing. term.

According to the foregoing sūtra it can also take हां. डित् is the symbol of those terminations before which the vowel of the stem elides.

(1) यदि तस्याः त्रुटितः स्नेहः मया सह न अपि तिल–तारा (?) ।
तत् (=तर्हि) कस्मात् वक्राभ्यां लोचनाभ्यां (अहं) दृश्ये शत–वारम् ॥

"If her love has vanished, and she (would) no longer like to direct glances towards me: then, why is it that she gazes at me (lit. I am gazed at by her) a hundred times with slanting eyes (which, evidently, indicates her love for me)?"

Here किहे (Abl. sing.) illustrates the sūtra. तहो is Gen. sing. Udayasaubhāgyagaṇin interprets 'तिलतार' as 'तिलवत् स्निग्धा तारा–कनीनिका यस्य स, तस्य सम्बोधनम्' ।

In the commentary on Puṣpadanta's महापुराण (75, 6, 13) तिल has been interpreted as स्नेह.[1] Here, therefore, तिलतार may be interpreted as स्निग्धतारका (='with loving eyes').

357. ङि–प्रत्ययस्य 'हिं' आदेशः ।

In Apabhraṁśa, pronouns (सर्वादि) ending in अ take हिं as the Loc. sing. term.

1 Bhayāṇi, *Apabhraṁśa Vyākaraṇa*, p. 139.

(1) यस्मिन् कृत्यते शरेण शरः छिद्यते खड्गेन खड्गः ।
तस्मिन् तादृशे भटघटानिवहे कान्तः प्रकाशयति मार्गम् ॥

" Where arrows (fly) splitting one another, and (flashing) swords slash each other – in such a medley of warriors (at close quarters) my lord illumines the way (by the the flashes of his sword)."

Here जहिं, तहिं are Loc. sing. forms.

(2) एकस्मिन् अक्षिण श्रावणः अन्यस्मिन् भाद्रपदः ।
माघः महीतलस्रस्तरे गण्डस्थले शरत् ।
अङ्गेषु ग्रीष्मः सुखासिकातिलवने मार्गशीर्षः ।
तस्याः मुग्धायाः मुखपङ्कजे आवासितः शिशिरः ॥

" In (her) one eye (the month of) Śrāvaṇa (with its repeated showers) (has come to stay); while in another eye there is Bhādrapada (with its downpour). The (cold) month of Māgha is (to be found) in her bed on the bare earth; on her (pale) cheeks Autumn (has set in); on her (fevered) limbs (has) Summer (descended); in the sesamum–field of her comforts (has) (the destructive) Mārgaśirṣa (set in); and, on the lotus–like face of the maiden (has descended) the (withering) winter."

Here एक्कहिं, अन्नहिं are Loc. sing. forms.

(3) (हे) हृदय स्फुटं त्रट् इति (शब्दं) कृत्वा, कालक्षेपेन किम् ।
पश्यामि हतविधिः कस्मिन् (स्थाने) स्थापयति त्वया विना दुःखशतानि ॥

"O (my) heart! break asunder; why delay (or, 'what do you gain by delay') ? I should (like to) see wherein the cursed Fate heaps its multitude (lit. 'hundreds') of miseries, when you are not there (lit. 'without you')".

Here कहिं is the illustration of the Loc. sing.

358. यद्–तद्–किम्–एतेभ्यः (सर्वनामभ्यः) ङस्–प्रत्ययस्य डित्–'आसु' आदेशः (भवति) न वा ।

In Apabhraṁśa यद्, तद् and किम् pronouns, when ending in अ, accept आसु as the Gen. sing. term. optionally.

(1) कान्तः मदीयः हला सखिके निश्चयेन रुष्यति यस्य ।
अस्त्रैः शस्त्रैः हस्ताभ्यां अपि स्थानमपि स्फोटयति तस्य ॥

"My husband, when seriously (lit. 'definitely') offended by some one, O friend, destroys by missiles, weapons, and even by hand his ultimate abode (of shelter)."

Here जासु and तासु are Gen. sing. forms. जासु is an instance of the Gen. used in the sense of the Dative.

(2) जीवितं कस्य न वल्लभकं धनं पुनः कस्य न इष्टम् ।
(किन्तु) द्वे अपि अवसरनिपतिते तृणसमे गणयति विशिष्टः ॥

"To whom is life not dear? And, who would not wish to have wealth? But, when the occasion demands, (lit. 'comes') the magnanimous consider both of them as (mere) dust (lit. 'straw')."

Here कासु is the Gen. sing. form. Dr. Bhayani emends the reading as अवसरि निवडिअइ and construes it as a Locative Absolute construction.

359. स्त्री-लिङ्गे (वर्तमानेभ्यः) (यद् - तद् - किम्-एतेभ्यः सर्वनामभ्यः) (ङस् - प्रत्ययस्य) डित्-'अहे' (आदेशः भवति) ।

In Apabhraṁśa यद्, तद्, किम् pronouns, in the feminine gender, take डित् अहे as the Gen. sing. termination, optionally.

(1) जहे केरउ (=यस्याः संबन्धी)[1]; (2) तहे केरउ (=तस्याः संबन्धी); (3) कहे केरउ (=कस्याः संबन्धी).

(1) Of (=regarding) whom; (2) Of her; (3) Of whom.

Here जहे, तहे, कहे are Gen. sing. forms of यद्, तद् and किम् in the Feminine gender.

---

1 Cf. *Siddha Hemacandra,* VIII-4-422; also *Prakrit Grammar of Trivikrama',* ed. P. L. Vaidya, III-4-30.

360. यद्–तद्–सर्वनाम्नोः सि–अम्–प्रत्यये (परे सति) 'ध्रुं'–'त्रं' (आदेशौ) (भवतः) ।

In Apabhraṁśa, यद् and तद् pronouns in Nom. and Acc. sing., have, optionally, ध्रुं and त्रं as their आदेश s (substitute forms), respectively.

(1) (गृहस्य) प्राङ्गणे तिष्ठति नाथः (अधुना युद्धाय सज्जीभूतः) । (अनन्तरं) यद् तद् रणे (अवश्यं) करोति (यत्संबन्धी) न (काऽपि) भ्रान्तिः (स्यात्) ।

" My lord is there in the courtyard (now), (ready to start for the battlefield); he will perform such (great) exploits (there), about which there should be no doubt."

This explanation is supported by दोधकवृत्तिकार, who comments on the caraṇa as : प्राङ्गणे–गृहाङ्गणे नाथः तिष्ठति । सः रणे संग्रामे करोति युद्धादि भ्रान्ति र्नास्ति ॥

Dr. Vaidya takes भ्रंत्रि=' भ्रमण', and renders the caraṇa as below :

" As my lover stands in the courtyard, he does not wander on the battlefield." [1]

This reading evidently lacks pointedness of meaning, and, unsupported as it is by the traditional rendering of the DodhakaVṛtti, has nothing to commend it.

Dr. Bhayani closely follows Dr. Vaidya.[2] He however, suspects that Hemacandra has erroneously connected Ap. ध्रुं with यद्; it is likely to have been derived from Sk. ध्रुवम् ,which would yield perfect meaning.[3]

(2) तद् कथ्यताम् यद् निर्वाह्यते ।

" (Only) that be said, which could be observed." Alternatively, जु (or जं <Sk यद्) and तं (<Sk तद्) remain.

1 P. L. Vaidya, *Prakrit Grammar*, p. 683.
2 H. C. Bhayani, *op. cit.*, p. 29.
3 H. C. Bhayani, *op. cit.*, p. 139.

दीसिज्जइ and निव्वहइ are Present Passive 3rd. pers. sing. forms, used here in Potential (विध्यर्थ) sense.

361. इदम् – सर्वनाम्नः 'इमु' आदेशः क्लीबे (= नपुंसकलिङ्गे) (भवति) ।

In Apabhraṁśa the pronoun इदम् in Neuter gender has इमु ādeśa (substitution) in Nom. and Acc. sing.

इदं कुलं तव सम्बन्धि । इदं कुलं पश्य ॥

This is your 'Kula' (residence; descent; family).

See this 'Kula'.

362. 'एतद्' सर्वनाम्नः स्त्री(लिङ्गे) – पुं(लिङ्गे) – क्लीबे (=नपुंसकलिङ्गे) (सि–अम् – प्रत्यययोः परयोः) (यथासंख्यं) 'एह–एहो – एहु' (आदेशाः) (भवन्ति) ।

In Apabhraṁśa the pronoun एतद् in Nom. and Acc. sing., has, in Feminine, Masculine, and Neuter genders एह, एहो, एहु ādeśas respectively.

(1) एषा कुमारी, एषो (अहं) नरः, एतद् (=समीपवर्ति) (कुमारीरूपं मम) मनोरथस्थानम् ।
एतत् चिन्तमानानां, (हे) मूर्ख ('षढ'), पश्चात् भवति विभातम् (=प्रभातम्) ॥

(1) " 'This is the young maiden; here (am I) (her) man; here lies the object of my desire (in the form of the young maiden)' : those who reflect like this (without proceeding to make love), O fool, (for them) the dawn soon arrives (and their love remains unfulfilled)."

Here एह is Fem. Nom. sing.; एहो Masc. Nom. sing., and एहु is Neut. Nom. sing...

Dr. Bhayani points out that in Apabhraṁśa literature एहु is the usual Masc. Nom. sing form.[1] एहो is evidently, analogically formed, under the influence of the Prākrit Masc. Nom. sing. forms ending in ओ.

[1] H. C. Bhayani, *op. cit.*, p. 140.

363. (एतद्–सर्वनाम्नः) 'एइ' आदेशः जस्–शस्–प्रत्यययोः ।

In Apabhraṁśa, the pronoun एतद् has एइ ādeśa in Nom. and Acc. pl.

E. g. एइ ति घोडा, एह थलि ॥ (Vide Sūtra 330 : 4) एतान् प्रेक्षस्व ॥ "See (all) these (persons)".

364. अदस्–सर्वनाम्नः (जस्–शस्–प्रत्यययोः) 'ओइ' आदेशः (भवति) ।

In Apabhraṁśa the pronoun अदस् has ओइ ādeśa in the Nom. and Acc. pl.

(1) यदि पृच्छथ गृहाणि बृहन्ति ततः बृहन्ति गृहाणि अमूनि ।
विह्वलितजनाभ्युद्धरणं (तु) मे कान्तं कुटीरके पश्य ॥

"If you are inquiring about big houses, there they are. However, (if you are seeking) one who can rescue the distressed, (then) look (for) my husband in that cottage."

Here ओइ Nom. sing. means 'there they are'; and Acc. sing. would mean '(ask) them'.

365. इदम्–सर्वनाम्नः 'आयः' (आदेशः भवति) ।

In Apabhraṁśa the word इदम् takes the ādeśa आय before the Nominative and other case terminations.

(1) इमानि लोकस्य लोचनानि जातिं स्मरन्ति[1] न भ्रान्तिः ।
अप्रिये दृष्टे मुकुलन्ति प्रिये दृष्टे विकसन्ति ॥

"(That) these eyes of the people remember their (previous) birth—there is no doubt; for, they close on seeing (undesirable) (lit. unpleasant) (things or persons), and expand (with joy) at the sight of desired ones."

---

1 जाइसरइं can be taken as an Upapada compound, = जातिस्मराणि, 'having the memory of (previous) births.' cf. 'जाइसराइं मन्ने इमाइं नयणाइं सयललोयस्स'।

— सुरसुंदरीचरिअ, ४, २०८; (Vide : पाइअसद्दमहण्णवो पृ. ४४१)

Here आयइं is Nom. pl. of इदम् .

(2) शुष्यतु, मा (वा) शुष्यंतु एव उदधिः, वडवानलस्य किं तेन ।
यद् ज्वलति जले ज्वलनः अनेनापि किं न पर्याप्तम् ॥

"Let the ocean dry or not dry up (by its efforts)— what concern is that for the marine fire (वडवानल) ? That the fire can rage (even) in water—is that not enough ?"

Here आएण is Instr. sing. of इदम् .

Metre is a type of गाथा : composition 4+4+4/4+4+4+4+– = 30 mātrās in the first caraṇa; 4+4+4 / 4+4+⌣ +4+– –=27 mātrās in the second caraṇa – with a 'yati' at the end of the 12th mātrā.

(3) अस्य दग्धकलेवरस्य यद् वाहितं (=लब्धं) तत्सारम् ।
यदि उत्तभ्यते ततः कुथ्यति, अथ दह्यते ततः क्षारः ॥

"(Out) Of this wretched body, whatever (good) could be derived, (that) would be for best. For, (after death), if it is left lying it decomposes; and if it is burnt it turns into ashes."

Here आयहो is Gen. sing. of इदम्. Pischel translated the vs. as follows :-

"Whatever has been carried away from this miserable body that is the best in it. If it is buried it stinks, if it is burnt it becomes ash."

Alsdorf rightly points out that if the corpse is really buried, it would not stink any more. In fact, उद् + स्तभ् does not mean 'buried' but means 'kept'. Alsdorf improves upon the translation of the second caraṇa as : "If it is left lying (–if it is not buried–) it decomposes; if it is burnt it becomes ash." [1]

1. Alsdorf, *Apabhraṃśa Studien*, p. 78.

366. 'सर्व'–सर्वनाम्नः 'साह' (इत्यादेशः) वा (भवति) ।

In Apabhraṁśa the pronoun सर्व takes the substitute (आदेश) साह optionally.

(1) सर्वः अपि लोकः प्रस्पन्दते (दे० 'तडप्फडइ') महत्त्वस्य (दे० 'वड्डत्तणहो', अर्थे। महत्त्वं परं प्राप्यते हस्तेन मुक्तेन ॥

"All the people struggle for greatness; greatness, however, is (to be) achieved (only) by the generous [1] (lit. 'those who give with free hands')."

Here साहु is Nom. sing. ādeśa of सर्व. [2]

Alternatively, सर्वः (अपि) Nom. sing. would be सव्वु (वि).

In his translation of Hemacandra's grammar, Pischel rendered the verse thus :

"The whole world runs after greatness; fame is surely achieved by a generous hand". [3]

In his 'Materialien' he slightly changed it as below :

"The whole of humanity strives after greatness; greatness is however achieved by a generous hand". [4]

367. किम्–सर्वनाम्नः 'काइं'–'कवण'–(इत्यादेशौ) वा (भवतः) ।

In Apabhraṁśa in the place of the pronoun किम् two ādeśas (substitutions) काइं and कवण take place optionally.

---

1 cf Pischel, *op. cit.* Ap. मोक्कल in itself means 'free', 'loose', 'open'; but in connection with Ap. हत्थ it gives the meaning of 'liberality'. Vide : De Vreese, *Apabhramsa Studies*, II, JAOS, Vol 74. p. 145

2 As Dr. Bhayani points out (op. cit. p. 140), साहु < साव–हु < सावुहु < सव्वुहु < सर्वः खलु.

3 Pischel, *Hemacandra's Prakrit Grammar*, II, 193.

4 cf De Vreese, *Apabhramsa Studies*, JAOS, Vol 74, p. 144.

(1) यदि न सः आयाति, दूति, गृहं, किं अधः मुखं तव ।
वचनं[1] यः खण्डयति तव सखिके सः प्रियः भवति न मम ॥

(Says the lady-love :) "If he (my lover) does not come to my house, O Dūtī (messenger)! why do you hang down your head? He, who disregards your word, O friend, does not become dear to me".

Here काइं is a substitute (ādeśa) for किम्. For काइं न दूरे देक्खइ see sūtra 349. 1.

(2) For रक्खेज्जहु......घिण see sūtra 350. 2. Only instead of लोअहो (=हे लोकाः), the reading here is तरुणहो (=हे तरुणाः).

(3) सुपुरुषाः कङ्गोः अनुहरन्ति भण कार्येण केन ।
यथा यथा महत्त्वं (दे० वड्डत्तणु) लभन्ते तथा तथा नमन्ति शिरसा ॥

"(Please) Tell me in what way (lit. 'for what reason') noble persons imitate the Kangu plant?"

"As they go on prospering, they bend down their heads ('with modesty'; पक्षे 'with the weight of their corn')."

The above Verses (2) and (3) are illustrations of the substitution कवण for किम्. कवण is evidently derived from कः पुनः.

Alternatively,

(4) यदि (मम प्रिया) सस्नेहा, ततः मृता, अथ जीवति, (ततः सा) निःस्नेहा ।
द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्यां गता (मे) प्रिया, किं गर्जसि खल मेघ ॥

(A lover away from his beloved in the monsoon says:) "If my beloved had love for me she must have

1 Dr. H. C. Bhayani considers वयणु as an evolute of either Sk वचन or वदन (cf. Bhayani, *Apabhramsa Vyakarana*, p. 34). The latter also introduces pointed *camatkrti* in this obviously erotic *dodhaka*. We have, however, followed here the interpretation of the *Dodhakavrttikara*.

been dead (on the advent of the rainy season) ; if she is alive, (evidently it shows) she has no love for me. (Thus) in both ways, my beloved is lost to me; why (then), O vile cloud, are you (still) thundering ?"

This verse illustrates how, alternatively, किम् is used.

368. युष्मद्-सर्वनाम्नः सि-प्रत्यये (परे) 'तुहुं' (आदेशः) ।

In Apabhraṁśa the pronoun युष्मद् in Nom. sing. takes the ādeśa तुहुं.

(1) (हे) भ्रमर, मा रुणझुण-शब्दं कुरु, अरण्ये तां दिशं दृष्ट्वा मा रुदिहि ।
सा मालती देशान्तरिता यस्याः त्वं म्रियसे वियोगे ॥

" O bee, do not buzz in this deserted place,[1] and do not weep looking in that direction. (For), that Mālatī, for whom you are pining away (lit. 'dying with the anguish of separation) has left (for a distant place.). "

Here तुहुं illustrates the sūtra.

369. जस्-शस्-प्रत्यययोः युष्मद्-सर्वनाम्नः तुम्हे-तुम्हइं (आदेशौ भवतः) ।

In Apabhraṁśa in Nom. pl. and Acc. pl. the pronoun युष्मद् has two ādeśas तुम्हे, तुम्हइं for each.

तुम्हे (or तुम्हइं) जाणह । = यूयं जानीथ । (You know).
तुम्हे (or तुम्हइं) पेच्छइ । = युष्मान् प्रेक्षते । (He sees you).

The disparity of the number of the ādeśas is introduced there purposely to indicate that the two ādeśas are not to be construed as respective subtitutions (i. e. the first for Nom. pl., and the other for Acc. pl.). Each case can have both the ādeśas.

370. टा-ङि-अम्-प्रत्ययेषु युष्मद्-सर्वनाम्नः 'पइं'-'तइं' (आदेशौ) (भवतः) ।

1 Sk. अरण्य > Ap. रण्ण+ड+अ (an expletive ; evolute of क). cf. Mod Guj. रान.

In Apabhraṁśa in Instr. sing., Loc. sing. and Acc. sing. the pronoun युष्मद् takes the ādeśas पइं, तइं. E. g. Illustration of (पइं ādeśa in) Instr. sing. :

(1) त्वया मुक्तानामपि हे. वरतरो, विनश्यति पत्रत्वं न पत्राणाम् ।
तव पुनः छाया यदि भवेत् कथमपि तर्हि तैः पत्रैः एव ॥

"Even when (they are) discarded by you, O excellent tree, the state of being leaves (पत्रत्वं) is not lost by the leaves. However, if you at all have your shady canopy, that would be due to those leaves (alone)."

The language of the illustration is Prākrit (Mahārāṣṭrī); the metre of the vs. is गाथा.

(2) Illustration of तइं ādeśa in Instr. sing.
मम हृदयं त्वया गृहीतं, तया त्वं गृहीतः, सा अपि अन्येन विनाट्यते ।
प्रिय किं करोमि अहं, किं त्वं, मत्स्येन मत्स्यः गिल्यते ॥

(Says a love-lorn lady to her lover :) "My heart is captured by you, you have been captured by her, and she (in turn) is mad after another. O dear, what shall I do, and what can you do (either), (when) a fish is swallowed by another fish ?"

(3) Illustration of पइं ādeśa in Loc. sing. :
त्वयि मपि द्वयोः अपि रणगतयोः कः जयश्रियं तर्कयति ।
केशैर्गृहीत्वा यमगृहिणीं भण सुखं क तिष्ठति ॥

"When you and I both join in (lit. 'enter') the battlefield, who else can aspire for victory (but we) ? Having dragged Yama's consort by her hair, say, who can live (lit. 'stay happy') in peace ?"

Here पइं मइं बेहिं वि रणगयहिं is an instance of Locative Absolute (सति सप्तमी).

A similar illustration could be given for तइं.

(4) Illustration of पइं ādeśa in Acc. sing. :

त्वां मुञ्चन्त्याः मम मरणं, मां मुञ्चतः तव ।
(हे) सारस, यस्य यः दूरस्थः सः अपि कृतान्तस्य साध्यः ॥

"Leaving you I shall meet my death; leaving me would mean your death. O Sārasa[1], whosoever (of us), is separated from the other will fall a victim to Death".

Here preservation of ऋ in कृदंत is noteworthy as an archaic form.

Similarly one can illustrate तइं.

371. भिस्-प्रत्ययेन युष्मद्-सर्वनाम्नः तुम्हेहिं (आदेशः)।

In Apabhraṁśa the pronoun युष्मद् in Instr. pl. has तुम्हेहिं ādeśa.

युष्माभिः अस्माभिः यत्कृतं (तद्) दृष्टं बहुक-जनेन ।
तद्-तावद् समरभरः निर्जितः एकक्षणेन ॥

"What yourself and ourselves did was witnessed by innumerable (lit. 'many') persons: such a vast (lit. 'of such a vast measure') battle was won in a moment".

Here तुम्हेहिं is Instr. pl

372. ङसि-ङस्-प्रत्यययोः युष्मद्-सर्वनाम्नः तउ-तुज्झ-तुध्र (आदेशाः)।

In Apabhraṁśa the pronoun युष्मद् has the ādeśas—तउ, तुज्झ, तुध्र—each in Abl. sing and Gen. sing.

Illustrations of Abl. sing.:

त्वत्तः (तउ, तुज्झ, तुध्र) भवान् आगतः ।

'He has been from you.'

Illustration of Gen. sing.:

(1) तव गुणसपदं तव मतिं तव अनुत्तरां क्षान्तिम् ।
यदि (आसाम्) उत्पत्तिं अन्ये जनाः महीमण्डले शिक्षन्ते ॥

"Your exquisite (lit. 'rich') qualities, your (stupendous) intellect, and your extraordinary forbearance—if the source of these is learnt (and the qualities copied) by other persons (how wonderful it would be)!"

---

1. The *Sarasa* bird here is an emblem of intense conjugal love.

Note–(1) In the illustrative verse Ap. उप्पत्ति is not clear. Dhodhakavṛttikāra construes it = उपेत्य; Pischel considers it = उत्पाद्य (= 'having created'; 'creating'); while Vaidya explains it = उत्पद्य ('having been born'). None of the interpretations appear very relevant in the context.
(2) तुध्र is not encountered in Apabhraṁśa literature, though a similar formation, तुद्धु, has been recorded.[1]

373. भ्यस्–आम्–प्रत्यययोः युष्मद्–सर्वनाम्नः तुम्हहं (आदेशः) ।

In Apabhraṁśa in Abl. pl. and Gen. pl. the pronoun युष्मद् has तुम्हहं ādeśa.

तुम्हहं होंतउ आगदो । = युष्मभ्यं भवन् आगतः ।
(= He has come (lit. 'having been') from you.)
तुम्हहं केरउं धणु । = युष्माकं सम्बन्धि धनम् ।[2]
(= The wealth of yours.)

374. (युष्मद्–सर्वनाम्नः) तुम्हासु (आदेशः) सु–प्रत्यये ।

In Apabhraṁśa the pronoun युष्मद् in Loc. pl. has तुम्हासु ādeśa.

युष्मासु स्थितम् । (= Lying within you.)

375. सि–प्रत्यये अस्मद्–सर्वनाम्नः हउं (आदेशः) ।

In Apabhraṁśa the pronoun अस्मद् before Nom. sing. has हउं as its ādeśa.

तसु हउ कलिजुगि दुल्लहहो (Vide : sūtra 338.1)

376. जस्–शस–प्रत्यययोः अस्मद्–सर्वनाम्नः 'अम्हे'–'अम्हइं' इति आदेशौ (भवतः) ।

In Apabhraṁśa in Nom. pl. and Acc. pl. the pronoun अस्मद् has two ādeśas each — अम्हे and अम्हइं.

(1) 'वयं स्तोकाः रिपवः बहवः' — कातराः एवं भणन्ति ।
मुग्धे निभालय (= विलोकय) गगनतलं कति जनाः ज्योत्स्नां कुर्वन्ति ॥

---

1 H. C. Bhayani, *op. cit.*, p. 141.
2 Dr. Bhayani alternatively construes धणु as < धनुः ('a bow').
cf. *Apabhramsa Vyakarana*, p. 41.

"'We are few (Ap. थोअ < Pr. थोअ < Sk. स्तोकं), (while) the enemies are (far) numerous' : only cowards will speak thus. O fair one, (please) look at the sky (and tell me) how many (of the heavenly bodies) shed the moon-light."

Here अम्हे is Nom. pl.

(2) अम्लत्वं (=ममत्वं, स्नेहं) लागयित्वा ये गताः परकीयाः पथिकाः केऽपि ।
अवश्यं न स्वपन्ति सुखासिकायां यथा वयं तथा तेऽपि ॥

Having induced love (in us) the sojourning strangers (परकीयाः) who have left (us), will certainly not rest in peace (lit. 'will not sleep happily'), as we are (pining), so will they be (languishing)".

Here अम्हइं is Acc. pl.

Note – अवणु is interpreted as ममत्व (i. e. स्नेह) by the Dhodhakavṛttikāra. This shade of meaning is amply supported by old Gujarati literature of the later period. Cf. आंवुलु (=a lover), 'Vasanta Vilāsa' (c. 1400 V. S.)

अम्हे देक्खइ। अम्हइं देक्खइ। = अस्मान् पश्यति। (He sees us.) The different number of ādeśa is to indicate that the ādeśas are not to be construed as respective (i e. each case can have both the ādeśas).

377. टा–ङि–अम्–प्रत्ययेषु अस्मद्–सर्वनाम्नः 'मइं' आदेशः।

In Apabhraṁśa the pronoun अस्मद् has the ādeśa मइं in Instr. sing., Loc. sing., and Acc. sing.

Illustration of Instr. sing. :

(1) मया ज्ञातं 'प्रिय–विरहितानां काऽपि धरा (=अवलम्बनं)
भवति विकाले (=संध्याकाले)'।
परंतु मृगाङ्कः अपि तथा तपति यथा दिनकरः क्षयकाले (=कल्पान्तकाले)॥

"I thought, for the separated lovers there will be some solace (lit. 'support'; धरा) in the eventide! However,

(I found that) even the moon blazes like the sun on the doomsday".

Pischel first interpreted the above vs. as :

"I know that to those who have been left by their beloved comes some relief in the evening. And yet tortures the moon as much as the Sun at the time of its setting." [1]

Later, following Udayasaubhāgyagaṇin he emends the interpretation in his 'Materialien' as :

"O beloved ! I know that deserted ones feel relief in the evening. However, also the moon burns like the Sun at the time of doomsday." [2]

This interpretation is quite correct, except that it interprets प्रिय–विरहिअहं not as प्रियविरहितानां but as हे प्रिय, विरहितानां जनानाम्. Vaidya closely follows Pischel. As De Vreese has pointed out from relevant citations from Mahāpurāna (LXXXVII, I, I), Vikramorvaśīya (IV, 8), प्रियविरहित (compound) is a very common expression. [3]

Illustration of Loc. sing. पइं मइं, बेहिं वि रण–गयहिं ।

(Vide : sūtra 370. 4)

Illustration of Acc. sing. : मइं मेल्लंतहो तुज्झु ।

(Vide : sūtra 379. 3)

378. (अस्मद्–सर्वनाम्नः) अम्हेहिं (आदेशः) भिस्–प्रत्यये (परे) (भवति) ।

In Apabhraṁśa the pronoun अस्मद् in Instr. pl. has the ādeśa अम्हेहिं.

Illustration : तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउं । (Vide : sūtra 371. 1)

379. 'महु'–'मज्झु' (आदेशौ) ङसि–ङस्–प्रत्यययोः (भवतः) ।

In Apabhraṁśa the pronoun अस्मद् in Abl. sing. and Gen. sing. has each the two ādeśas – महु and मज्झु.

---

1. Pischel, *Hemacandra's Prakrit Grammar*, II, 197

2. Pischel, *Materialien Zur Kenntnis des Apabhramsa*, 18.
   cf. K. De Vreese, *Apabhramsa Studies*, II, JAOS, Vol. 74, p. 142.

3. De Vreese, *Ibid*, p. 143.

Illustration of Abl. sing.

महु होंतउ आगदो । मज्झु होंतउ आगदो ।

=मत् भवन् (=मत्तः) आगतः । 'He has come from (lit. 'having been to') me.'

Illustration of Gen. sing. :

(1) मम कान्तस्य द्वौ दोषौ, हे सखि, मा जल्प अलीकम् (=अनर्थकम्) ।
ददतः अहं पर उर्वरिता (= अवशिष्टा), युध्यमानस्य करवालः ॥

"My lord has two blemishes, do not tell me falsehoods (praising him); while granting gifts (to Yācakas) only I am left out, while fighting he has (kept) his sword (intact)".

This is an instance of व्याजस्तुति अलङ्कार

Here महु is Gen. sing.

(2) यदि भग्नाः परकीयाः (सुभटाः) ततः (हे) सखि मम प्रियेण ।
अथ भग्नाः अस्माकं संबंधिनः (सुभटाः) ततः तेन मारितेन ॥

"If those that are fleeing are enemies, it is due to my lord's (valour); if however the flying (soldiers) are ours, then it could be due to his being killed (on the battlefield)".

Here मज्झु is Gen. sing

380. (अस्मद्-सर्वनाम्नः) अम्हहं (आदेश) भ्यस्-आम्-प्रत्यययोः ।

In Apabhraṁśa the pronoun अस्मद् has the ādeśa अम्हहं in Abl. pl. and Gen. pl

Illustration of Abl. pl. :

अम्हहं होंतउ आगदो । =अस्मद् भवन् (=अस्मत्तः) आगतः ।

'He has come from (lit. 'having been to') us.'

Illustration of Gen pl.

अह भग्गा अम्हहं तणा । (Vide : sūtra 399 2)

381. (अस्मद्-सर्वनाम्नः) 'सु' प्रत्यये अम्हासु (आदेश. भवति) ।

In Apabhraṁśa the pronoun अस्मद् in Loc pl. has the ādeśa अम्हासु. e. g. अम्हासु ठिअ । (= अस्मासु स्थितम् ।). '(what is) lying within us.'

382. ति – आदि – (वर्तमानकाल- क्रियापद –) प्रत्ययानां आद्यत्रयस्य (= प्रथम-पुरुषस्य) बहुत्वे हिं आदेश. (भवति) न वा (भवति) ।

In Apabhraṁśa verbal terminations of the Present Tense (त्यादि) relating to the Third Person (आद्यत्रय) Plural (बहुषु अर्थेषु वर्तमानस्य वचनस्य) have हिं is an alternative ādeśa. (Alternatively, the Prākrit Present Third Person Plural termination न्ति, (अं) ति etc. are also used in Apabhraṁśa).

(1) मुखकबरीबन्धौ तस्याः शोभां धरतः
ननु (यथा) मल्लयुद्धं शशिराहू कुरुतः ।
तस्याः शोभन्ते कुरलाः भ्रमरकुलतुलिताः
ननु (यथा) तिमिरडिम्भाः क्रीडन्ति मिलित्वा ॥

" Her face and braid of hair have the beauty of the Moon and the Rāhu engaged in a close combat. Her hair, appearing like a swarm of black bees, bear the beauty of a group of frolicking children of darkness, gathered together for play."

Here धरहिं, करहिं are both Present 3rd Person Plural forms; while खेडंति is the corresponding alternative form.

383. (ति–आदि–वर्तमानकाल–क्रियाप्रत्ययाना) मध्यत्रयस्य (= मध्यम पुरुषस्य) आद्यस्य (= एकवचनस्य) हि (आदेशः) (भवति) ।

In Apabhraṁśa verbal terminations in the Second Person (मध्यत्रय) Singular (आद्यं वचनं) have हि as an alternative ādeśa.

(Alternatively, the Prākrit Second Person Sing. term. सि is also used in Apabhraṁśa).

(1) (हे) चातक ' पिउ, पिउ ' (' पिवामि, पिवामि '; पक्षे, ' प्रियः, प्रियः)
भणित्वा कियद् रोदिषि हताश ।
तव जले (= जलपाने), मम पुनः वल्लभे (= प्रियसङ्गमे), द्वयोः
अपि न पूरिता आशा ॥

" O Cātaka ! how long will you go on crying 'May I drink'. 'May I drink' ? (You) disappointed one ! Your

longing for water, and my (longing) for (reunion with) my lover – longings of both of us have remained unfulfilled".

Here रुअहि is Present Second Person sing.

(2) Illustration of the use of हि in Ātmanepada vbs.:

(हे) चातक किं कथितेन, निर्घृण, वारंवारम् ।
सागरे भरिते विमलजलेन लभसे न एकामपि धाराम् ॥

"O cātaka ! (you) shameless one ! what is the advantage of telling you repeatedly (that) though the ocean is full of clear water, you are not going to get a single dhāra (Cf. Mod. Guj. धार, 'a string of droplets', 'a mouthful')."

Note– This is an अन्योक्ति, chiding a Yācaka, who has been repeatedly asking a miser for gifts.

Here लहहि is Pres. Second Pers. sing. of √लह (<SK लभ्) Ātmanepada.

(3) Illustration of the use of term. हिं in Potential (सप्तमी) 2nd Pers. sing.

अस्मिन् जन्मनि अन्यस्मिन् अपि, (हे) गौरि, तं दद्याः कान्तम् ।
मत्तगजानां त्यक्ताङ्कुशाना यः संगच्छते हसन् ॥

"In this life (lit. 'birth') and in the next, O Goddess Gaurī, may you grant me such a husband, who smilingly charges against mad elephants who have gone beyond control. (lit. 'who are no more checked by the goad)."

Here देज्जहि is Pot. 2nd Pers. sing.

Alternatively, रुअसि etc. (instead of रुअहि) are (also) used. गयमत्तहं is construed as an instance of terminationless Genitive—गजानां मत्तानां—by Dr. Vaidya. Dr. Bhayani, however, rightly points out that here it is just a case of transposition of compound-members — मत्तगय being transposed as गय मत्त, to which the Gen. pl. term. हं is added.[1]

1 H. C. Bhayani, *Apabhramsa Vyakarana*, p. 143.

This is supported by similar transposition found in later Apabhramśa and Old Gujarati literature.[1]

384. (त्यादि–प्रत्ययानां मध्यमत्रयस्य) बहुत्वे हु (आदेशः) (भवति)।

In Apabhramśa verbal terminations Second Person Plural has हु as an alternative ādeśa.

(1) वलि – अभ्यर्थने मधुमथनः लघुकीभूतः सोऽपि ।
यदि इच्छथ महत्त्वं ('वड्डत्तणउं'), दत्तः, म मार्गयत (=याचध्वं) कं अपि ॥

"In soliciting Bali (for gift) even that great Viṣṇu (vanquisher of Madhu) had to become small (i. e. 'to assume the form of a dwarf'). (Hence), if you aspire for greatness bestow gifts (on others), but (yourself) do not solicit anyone".

Here इच्छहु is Present 2nd Pers. pl. and देहु and मग्गहु are Imperative 2nd Pers. pl. forms. Alternatively, (instead of इच्छहु, etc.) इच्छह etc. may also (be used).

385. (त्यादि–प्रत्ययाना) अन्त्यत्रयस्य आद्यस्य (वचनस्य) उं (आदेशः) (भवति)।

In Apabhramśa verbal terminations First Person singular has उं as an alternative ādeśa

(1) विधि विनटतु (=व्याकुलीकरोतु), पीडयन्तु ग्रहा', मा प्रिये कुरु विषादम् ।
संपदं कर्षामि वेश्यां इव यदि अर्घति व्यवसाय. ॥

"Fate may harass, and planets may torment (us) (at present), but do not get depressed, dear! I will drag out wealth like a courtesan, if only I may get a (suitable) assignment."

(Thus a soldier of fortune, who has fallen on evil days, consoles his wife).

Here कड्ढउ is Present 1st Person sing.

For another illustration cf. वलि किज्जउ सुअणस्सु (sūtra :

---

1 cf. 'गंभीरनीर – खाइय – विसाळ', पउमसिरिचरिउ (1–3) of धाहिल; ed. M. C. Modi and H. C. Bhayani, and, 'हव रितु तणीय वसत', *Vasanta Vilasa*, 2 (c. 1400 V. S.).

338. 1). Alternative form would be कड्ढमि.

386. (त्यादि–प्रत्ययानां अन्त्यत्रयस्य) वहुत्वे हुं (आदेशः भवति)।

In Apabhraṁśa verbal terminations 1st Person plural has हुं as an alternative ādeśa.

(1) खड्गविसाधितं यत्र (or यस्मिन् देशे) लभामहे, प्रिये, तस्मिन् देशे यामः।
रणदुर्भिक्षेण भग्नाः (वयं) विना युद्धेन न वलामहे ॥

"Where we can amass a fortune with the help of our sword, let us, dear, repair to that country. (We have) broken down for want of battles; we cannot prosper (वलाहुं)[1] without battle."

Here लहहुं, जाहुं, वलाहुं are all 1st Person pl. forms. Alternative form will be लहिमु etc.

Pischel failed to grasp correctly the import of the expression रणदुर्भिक्ष, when he translated the vs. as:

"Whenever we get something won through the sword, let us go to that country, O beloved. We who are always carried away by war and hunger find no salvation without battle".

As Alsdorf points out, दुर्भिक्ष does not mean 'hunger' here, but 'shortage' only. Thus रणदुर्भिक्ष = 'want of war'. He interprets the vs. thus: "Because of want of war we are badly off. Let us go to such countries where we can make booty."[2]

387. (आज्ञार्थस्य) हि–स्व–प्रत्यययो: 'इत्–उत्–एत्' (आदेशाः वा भवन्ति)।

In Apabhraṁśa Imperative 2nd Pers. sing. terminations have इ, उ, ए ādeśas, alternatively, besides हि and सु.

Illustration of the इ term. :

---

1 √वल is still used in a very similar sense in Modern Gujarati. e. g. एनु शरीर हजी वळतुं नथी (= His body does not yet improve).

2 Alsdorf, *Apabhramsa Studien*, p. 79.

(1) (हे) कुञ्जर, स्मर मा सल्लकीः, सरल्लान् (दीर्घान्) श्वासान् मा मुञ्च ।
कवलाः ये प्राप्ताः विधिवशेन तान् चर, गर्वं मा मुञ्च ॥

"O, elephant, think not of the 'Sallakī' (plant), nor heave deep sighs. Whatever morsels come to you by luck, eat them; (but), do not lose your dignity (lit. 'self-respect')."

Here सुम्वरि, भेल्लि and चरि are instances of इ term. in Imperative 2nd Pers. sing.

Illustration of the उ term. :

(2) (हे) भ्रमर, अत्रापि निम्बे कान् अपि दिवसान् विलम्बस्व ।
घनपत्रवान् छायाबहुलः फुल्लति यावत् कदम्बः ॥

"O bee, even on this Nimba tree please linger on for some days, till (by that time) the Kadamba, with its rich foliage and extensive shade, blossoms up."

Here विलम्बु is the instance of the उ term. of Imperative 2nd pers. sing. In पत्तल ल is not expletive, but a मत्वर्थ taddhita term.

Illustration of the ए term. :

(3) प्रिय इदानीं कुरु शल्यं (=कुन्तं) करे, त्यज त्वं करवालम् ।
येन कापालिकाः वराकाः लान्ति (=गृह्णन्ति) अभग्नं कपालम् ॥

"O dear, now please take up a spear in your hand, and (you) leave aside the sword, so that the poor Kāpālika mendicants can have an unbroken skull-bowl."

The verse panegyrises the hero's valiance, whose sword-thrusts surely cleave the enemies' skulls.

Here करे is Imper. 2nd Pers. sing. Alternative forms would be सुम्वरहि etc.

388. वत्स्यंति (=भविष्यत्-काल-क्रियापदस्य) 'स्य'-(प्रत्ययांश)स्य 'सः' (वा भवति) ।

In Apabhraṁśa in the verbal terminations of the future tense स्य alternatively changes to स.

(1) दिवसाः यान्ति झटिति पतन्ति मनोरथा. पश्चात् ।
(अत) यद् अस्ति तद् मान्यताम् (=भुज्यताम्), 'भविष्यति.'
(इति) कुर्वन् मा आस्स्व ॥

" The days flit by, (and) desires lag behind ('do not keep pace with time'; i. e. 'are never fulfilled in time'). (Hence), whatever is handy may be accepted (enjoyed); do not (idly) wait (lit. 'sit') (thinking – 'let us wait') for the future."

Here होसइ is Future 3rd Pers. sing. Alternative form will be होहिइ.

Note – झडप्पड is a Deśya word; cf. Sk. झटिति, Pr. झडत्ति; Gujarati and Marathi झटपट. It is evidently a duplicated form. अच्छइ = अस्ति, while अच्छि = आस्स्व.

389. क्रिये–क्रियापदस्य कीसु (आदेशः भवति) ।

In Apabhraṁśa the verbal form क्रिये is alternatively substituted by the form कीसु.

(1) सतः भोगान् यः परिहरति तस्य (=तस्मै) कान्ताय (अहं) बलीक्रिये ।
तस्य दैवेनैव मुण्डितं यस्य खल्वाटं शीर्षम् ॥

" Who renounces pleasures at hand, for him, my lord, I will sacrifice my life (i. e. 'I will shower upon him everything that I have'). He is already shaved (clean) by Fate, whose head is bald. (i. e. 'One who is not affluent is, naturally, out of compulsion, restrained')."

क्रिये is a Sanskrit Tatsama verbal form, which has already (Sanskrit) inflection. Alternative form will be किज्जउं : cf. बलि किज्जउं सुअणस्सु (Vide : Sūtra 338. 1)

389. भू–धातोः 'पर्याप्ति'–अर्थे 'हुच्च' (आदेशः भवति) ।

In Apabhraṁśa the root भू when (used) in the meaning 'adequacy' takes the ādeśa हुच्च.

(1) अति–तुङ्गत्वं यद् स्तनयोः स छेदकः न खलु लाभः ।
सखि यदि कथमपि त्रुटि–वशेन (=कालविलम्बनेन) अधरे प्रभवति नाथः ॥

"Excessive protrusion or fullness (lit. 'loftiness') of the breasts is a disadvantage (lit. 'loss'). (and) not a gain at all, for, (my dear) friend. (on account of it) my lord can reach (my) lips with considerable difficulty (and loss of time)."

(This is evidently a reference to a position in conjugal love – सुरत – where the high breasts of the beloved handicap her lord from an easy access to her lips).

Here, according to Hemacandra, पहुच्चइ has been derived from < प्रभवति. However, it is very likely to have been coined from Past Passive Participle पहुत्त under the analogy of verbs like सिच्चइ and मुच्चइ (Sk सिक्तः > Pr सित्तो > Ap सिच्चइ; Sk उक्तः > Pr वुत्तो > Ap वुच्चइ).[1]

The meaning of पहुच्चइ is also somewhat different from what Hemacandra assumed; it very likely means 'reaches' (cf. Modern Gujarati पहोंचवुं; Mod. Marathi पोहोंचणें 'to reach'). Pischel has omitted the translation of सहिज्जइ and has explained कुडिच्छेण as 'with loss of time'. Alsdorf challenges this rendering. According to Alsdorf कुडिच्छेण means 'very small portion of time'. He explains the underlying idea thus: 'In order to reach the lips the husband must forcibly part the breasts and press himself through them to come to the lips." [2]

391. ब्रू – धातोः 'ब्रुवः' (आदेशः भवति) ।

In Apabhraṁśa the root ब्रू has ब्रुव as its ādeśa, alternatively.

ब्रुवह सुहासिउ किंपि । (= ब्रूत सुभाषितं किमपि ।)

'Tell us some Subhāsita (= striking verse having some pointed thought of profound wisdom).'

---

1 H. C. Bhayani, *Apabhramsa Vyakarana*, p 145.

2 Alsdorf, *Apabhramsa Studien*, p 80.

Alternatively (occurs root ब्रू):

(1) इयत् उक्त्वा शकुनिः स्थितः, पुनः दुःशासनः उक्तवान् ।
ततः अहं जानामि एष हरिः यदि मम अग्रे ब्रूते ॥

"Having said this much Śakuni stopped. Then Duhśāsana said : '(only) then shall I (really) believe (lit. 'know') that this is Hari, if he is able to speak (lit. 'speaks') before me."

Here ब्रोप्पिणु, ब्रोप्पि are instances of the different forms of √ब्रू in Apabhraṁśa.

This verse has intrigued many scholars since the time of Udayasaubhāgyagaṇin. The Dodhakavṛttikāra has explained the vs. thus :

'दुर्योधनोक्तिरियम् – शकुनि र्भीममातुल इयद् उक्त्वा स्थितः, पुनर्दुःशासन उक्त्वा स्थितः, अहं ततस्तर्हि जाने – यद्येष हरि र्ममाग्रे उक्त्वा तिष्ठतीत्यर्थः ॥

Pischel in his 'Hemcandra's Grammatik Der Prakrit Sprachen', following Trivikrama closely, renders the vs. as:

"After Śakuni had spoken so much he stood there and equally Duhśāsana after he had spoken. Therefore I know it is Hari if someone speaks in my presence."

In his Materialien however, following Dodhakavṛttikāra, he has emended the rendering, as below :–

"As Śakuni speaks so much, and then again Duhśāsana speaks—so I know whether it is Hari who speaks about me."

He is, however, not satisfied even with the latter interpretation. He admits that "as these words have been taken out of context the translation is not quite reliable."

As De Vreese points out[1] both Trivikrama and Udaysaubhāgyagaṇin have ignored the synthetic structure of the sentence. Both the renderings of Pischel lack

1 De Vreese, *Apabhramsa Studies*, I, JAOS, Vol 74, p. 5.

correctness. Almost all the translators take ब्रोप्पि as an absolutive of ब्रू, which is neither necessary nor a priori probable. Hemacandra has listed roots ending in उ having another stem in प्प also (e.g. हुव – हुप्प, जुग – जुप्प), which may probably be a dialectal variation. It is thus that ब्रू > ब्रुप्प > ब्रोप्प. De Vreese would render vs. in Sanskrit as: 'एतद् श्रुत्वा शकुनिं स्थितं पुनर्दुःशासनोऽब्रवीत्। ततो जानाम्येतं हरिं यदि ममाग्रेऽब्रवीत्॥

"To Śakuni speaking thus Duhśāsana in his turn said: then I know, if it was Hari who spoke to me."[1]

The obvious flaw in De Vreese's reconstruction lies in equating ठिउ = स्थितं, एहो = एतं, which goes against the usual tenor of Apabhraṁśa. The meaning of the verse also suffers from lack of epic lucidity and pointed relevance.

Dr. Bhayani's translation very closely follows the Dodhakavṛttikāra.

The context supports my rendering of ब्रोप्पि in the first hemistich as उक्तवान्, and in the other as ब्रूते. It is natural to consider ब्रोप्पि as a contraction of ब्रोप्पइ, Pres. 3rd Pers. sing. The past tense in the first hemistich is derived from the historical use of the Present. Looking to the amorphous material presented by Hemacandra it would be highly virtuistic to seek a very rigid grammatical basis in every formation. Besides, the contraction अइ > इ has been so common in the languages which sprang from Apabhraṁśa within a century or so of Hemacandra. e. g. Old Gujarati करइ > करि, अछइ > अछि, etc.

392. व्रज् – धातो: वुञ (आदेशः भवति) ।

In Apabhraṁśa the root of (the verb) व्रजति has वुञ ādeśa.

---

1 De Vreese. *Ibid*, p 5.

Illustrations : वुन्नइ (= व्रजति) । He goes.
वुन्नेप्पि (= व्रजित्वा) । Having gone.
वुन्नेप्पिणु (= व्रजित्वा) । Having gone.

Note— ञ, so frequent in Māgadhī and Paiśācī (where it is an evolute of न्य ण्य, ज्ञ), is rarely found in Apabhraṁśa. वुन्नइ here reveals dialectal influence (cf. Māgadhī वञ्जदि < Sk व्रजति ; Vide : SiddhaHemacandra VIII–4–294).

393. दृश् – धातोः 'प्रस्स' (आदेशः भवति) ।

In Apabhraṁśa the root दृश् is substituted by the ādeśa प्रस्स Illustration : प्रस्सदि = Sk पश्यति (He sees).

Note— प्रस्सदि is either a contaminated form (पश्यति × दृश्यते); or, perhaps, has developed a spurious र् in its first syllable. (Vide : अभूतोऽपि क्वचित् । Sūtra 399).

394. ग्रह् – धातोः गृण्ह (आदेशः भवति) ।

In Apabhraṁśa the root ग्रह् is substituted by the ādeśa गृण्ह

Illustration – पढ गृण्हेप्पिणु व्रतु । = पढ गृहीत्वा व्रतम् ।

'Study, after taking a vow (to do so)'. The meaning is : 'Read with meticulous care and concentration.'

395. 'तक्ष्'–आदि–धातूना 'छोल्ल'–आदि (आदेशाः भवन्ति) ।

In Apabhraṁśa roots तक्ष् etc. have ādesas (substitutions) छोल्ल etc.

(1) यथातथा तीक्ष्णान् लात्वा (= गृहीत्वा) करान् यदि शशी अतक्षिष्यत ।
ततः जगति गौर्याः मुखकमलेन सदृशतां कामपि अलप्स्यत ॥

"If, somehow, with the help of (lit. 'taking') sharp chisels the moon is chiselled, then (alone) in this world it would acquire some approximation (lit. 'resemblance') to the lotus(like)–face of the lovely lady."

Here छोल्लिज्जन्तु is the illustration of छोल्ल ādeśa (of Sk तक्ष्). The use of the word आदि (= 'and others') in the sūtra indicates that (such) other verbs found in the Deśī (speech) may be included here for illustration.

(2) चूड़कः (=कङ्कणं) चूर्णीभविष्यति, मुग्धे, कपोले निहितः ।
श्वासानलज्वालाज्वलितः बाष्पसलिलसंसिक्तः ॥

"O fair maiden! your cūdaka[1] will be reduced to ashes (lit. 'powder'), kept as it is in contact with your cheeks; for, it is (alternately) heated by the heat (lit. 'flames') of the hot breath (of your deep sighs), and (then) sprinkled with the stream (lit. 'water') of your tears." The ivory cūdaka, subjected to strong heat and then immediately dipped in water will immediately crack. The idea underlying this hyperbole is to bring in sharp relief the disconsolate suffering of the lady pining away in separation.

Here झलक्किअउ is a Deśya verb, meaning 'heated' (संतप्त or दग्ध), evidently formed from √ ज्वल्. बाह् also is rather unusual; the regular form would be बप्फ (<Sk बाष्प). This dodhaka has been ascribed to King Muñj of Dhārā.[2]

(3) (प्रियं) अनुव्रज्य द्वे पदे प्रेम (=प्रिया)[3] निवर्तते यावत् ।
सर्वाशनरिपुसंभवस्य कराः परिवृत्ताः तावत् ॥

"To (see him off) the beloved followed her lover two steps and was returning, when the rays of the moon[4] enveloped (them)". (The vs. suggests that on seeing the lovely moonlight there was upsurge of pent up love in the husband, who cancelled his journey and returned to the beloved).[5]

---

1 =large ivory bangles, much like a broad clasp. cf. Mod. Guj. चूड़ो.

2 cf. H. C. Bhayani, *Apabhramsa Vyakarana*, p. 146.

3 cf. "अथवा प्रेमशब्देन प्रिया वाच्या अभेदोपचारात्, यथा प्रेमवती तथा प्रेमापि प्रिया ॥" *Dodhakavrtti*

4 "सर्वाशिनो वैश्वानरः तस्य अग्नेः रिपुः सागरः तस्मात् संभव उत्पत्तिः यस्य असौ (=चन्द्रः) ।" —*Dodhakavrtti*

5 "एतावता चन्द्रोद्गमने उभयोः स्नेहवृद्धौ गमनागमनं जातम् । —*Dodhakavrtti*.

Here अब्भडवंचिउ is a Deśya verbal formation—an Absolative = अनुगम्य or अनुव्रज्य.

(4) हृदये शल्यायते गौरी गगने गर्जति मेघः ।
वर्षारात्रे (or वर्षायां) प्रवासिनां विषमं सङ्कटं एतत् ॥

"The heart is rent by (lit. 'cut') (separation from) the fair beloved; and clouds thunder in the sky—for the travellers (undertaking a journey) on a rainy night (or, 'during the rains') this is a great calamity".

Here खुडुक्कइ (=शल्यायते), and घुडुक्कइ (=गर्जति) are Deśya verbs, both being, very probably, onomatopoetic. Cf. Modern Gujarati synonymous forms खटके and गडगडे.

वासारत्त is interpreted by Pischel as वर्षारात्रे ('a rainy night'). Alsdorf takes it = वर्षाऋतौ ('in the rainy season').[1] The latter meaning is more significant in the context and derives support from Old Gujarati literature of a little later period. (सिवरति = शीतऋतु, Vasanta Vilāsa, vs. 2). पवासुअ probably < * प्रवासुक.

(5) (हे) अम्ब (मम) पयोधरौ वज्रमयौ नित्यं यौ संमुखे तिष्ठतः ।
मम कान्तस्य (येन) समराङ्गणे गजघटाः भज्यन्ते ॥

"O mother, my breasts are (truly) adamantine; they everyday face my lord, who smashes temples of elephants (गजघटाः) on the battlefield."

(The idea seems to be :– The facing of my hard breasts is a training for my husband to attack the strong temples of the elephants.)

Here भज्जिउ न्ति is the illustration.

Both Pischel and Dr. Vaidya have been intrigued by this verse. They have, evidently, not correctly apprehended the contextual relationship between the two hemistiches. Pischel translates it as : "O mother, my breasts

1 Alsdorf, *Apabhramsa Studien*. p. 80.

are as hard as diamond. Before my lover troops flee away, after they have been penetrated." Dr. Vaidya translates it: "O mother, my breasts are adamantine as they always face my lover and go to break the array of elephants on the battle-field."

Alsdorf's rendering, too, is somewhat awkward :

"Ha, my breast must be of diamond. They constantly hold against my lover by whom the elephant–heads allow themselves to be split on the battle-field."

Alsdorf has been evidently puzzled by the passivity of the verbal formation of the second caraṇa.

अम्मि is interpreted by Alsdorf as an interjection only[1]; Dr. Bhayani considers it = अम्मा and सखि, but rejects the former meaning as lacking in propriety in the present context. However, it is found widely used in subsequent Old Guj. literature, where, perhaps it refers to the heroine's nurse (धात्री) (cf. माइ म् दूल अर्णाठउं, Vasanta Vilāsa, 41.)

भज्जिउ जन्ति has been interpreted as = भङ्क्त्वा यान्ति by the Dodhakavṛttikāra. Pischel and Vaidya consider it as an instance of Absolutive used in a Passive sense = भङ्क्त्वा). Dr. Bhayani considers it as Nom. Pl. form, contracted from भज्जिअ. Very probably it is just Passive verbal construction, so amply current in subsequent Old Guj. literature (cf. कहण न जाइ, Vasanta Vilāsa, 52; पग मेल्हणउ न जाइ, Kāhnaḍade Prabandha, I, 215)

(6) पुत्रेन जातेन कः गुणः , अवगुणः कः (वा) मृतेन ।
यावत् पैतृकी भूमिः आक्रम्यते अपरेण ॥

"What is the advantage of having a son born, and what is the loss (either) if he dies, so long as the ancestral land is run over by enemies (lit. 'others') ?"

1 Alsdorf, *op. cit.*, p. 81.

Pischel is evidently mistaken in translating the second hemistich as : " So long as father is trodden by another."

Alsdorf corrects it as : " How does it help when a son is born, and how does it harm when one dies, while the fatherland is trodden by another ? [1]

Here चंपिज्जइ is a Deśya verb = ' taken away forcibly,' ' trodden over ' (Sk = भाराक्रान्ता क्रियते). बप्पिकी < Deś बप्प + इक्क *taddhita* with simplification of the conjunct क्क.

(7) तद् तावद् जलं सागरस्य स तावन्मात्रः विस्तारः ।
तृषाया. निवारणं पलमपि नापि (= नैव) (स्यात्) परं शब्दायते असारः ॥

" So much water the ocean holds, and so vast is its expanse; yet for quenching thirst not even a small cupful (पलु = ' a small measure) (is going to be available); in vain does it roar."

Dr. Vaidya interprets पल = ' a little ' (पलमपि), while Dr. Bhayani explains it as ' for a moment.' Very probably पलु refers here to a small measure used for measuring oil or ghee : cf. Modern Gujarati पळी, पळुं, पावळु.

Here धुट्टुअइ is a Deśya verb meaning = ' roars ' (शब्दायते). Only Pischel (whom Dr. Bhayani has followed) reads it as धुट्टुअइ, all the other Mss. read घुट्टुअइ. This verb has not been transmitted to Old Gujarati or Old Rājasthānī.

396. अनादौ (वर्तमानानां) स्वरात् स्थितानां असंयुक्ताना ' क–ख–त–थ–प–फा 'नां ' ग–घ–द–ध–व–भाः ' (भवन्ति) ।

In Apabhraṁśa non–initial, non–conjunct क, ख, त, थ, प, फ occurring after a vowel, change usually to ग, घ, द, ध, व, भ respectively. These are the principal phonetic traits of the Śaurasenī Prākrit.

Illustration of क > ग :

---

1 cf. Alsdorf, *op, cit.*, p. 82.

(1) यद् दृष्टं सोमग्रहणं असतीभिः हसितं निःशङ्कम् ।
प्रियमनुष्यविक्षोभ(= वियोग)करं गिलगिल राहो मृगाङ्कम् ॥

"When they saw the eclipse of the moon, unchaste women felt immensely elated (lit. 'laughed without any restraint), (and said), O Rāhu, do swallow up the moon, who is responsible for our separation from our desired persons."

Here विच्छोहगरु (< विक्षोभकरं) is the illustration of क>ग.

(2) Illustration of ख > घ :

अम्ब स्वस्थावस्थैः सुखेन चिन्त्यते मानः ।
प्रिये दृष्टे प्रेमाकुलतया कः चेतयति आत्मानम् ॥

"O mother (only) people at ease can afford to harbour (a sense of) injured pride; (in my case) in the rapturous transport of love at the (mere) sight of my beloved, who ever thinks of oneself ?"

Here सुघें (< सुखेन) is the illustration of ख > घ.

(3) Illustration of त–थ–प–फ changing respectively to द–ध–व–भ :

शपथं कृत्वा कथितं मया तस्य परं सफलं जन्म ।
यस्य न त्यागः न चारभटी (=शौर्यवृत्ति.) न च प्रमुष्टो धर्मः ॥

"I said on oath that his life alone is successful (lit. fruitful), whose generosity has not abated, whose valour has not diminished, whose piety (lit. religion) has not been lost."

In addition to this Dodhakavṛttikāra also gives another alternative explanation :

"That man's life is a success, who never fritters away the wealth (यस्य 'चाउ'–अपव्ययो – नास्ति), who has not taken to आरभटी (यस्य न 'चारहडि' – आरभटीप्रकृति र्नास्ति), whose religious practices have not faltered (न च धर्मः प्रभ्रष्टः)".

Here सवधु (< शपथ) is an illustration of प > व, थ > ध; कधिदु (< कथित) of थ > ध, त > द; सभलउं (< सफलकं) of फ > भ.

What is (the implication of) (the condition) 'non-initial' (अनादौ) (in the sūtra) ? (For instance, vide) सवधु करेप्पिणु where (initial) क does not change to ग. What is (also the significance of the condition) 'following a vowel' (स्वरात्) (in the sūtra) ? (Vide) गिलि गिलि राहु मयंकु (where क following immediately an anunāsika does not change to ग). What is (the significance of the condition) 'non-conjunct' (असंयुक्तानाम्) in the sūtra ? (Vide) एक्कहिं अक्खिहिं सावणु (sūtra 357. 2) (where क् being a member of a conjunct does not change to ग्).

By the all-embracing condition (अधिकार) that all the changes are (not exclusive, but) only general, occasionally they do not take place. e. g.

(4) यदि कथमपि प्राप्स्यामि प्रियं, (तर्हि) अकृतं कौतुकं करिष्यामि ।
पानीयं नवे शरावे यथा सर्वाङ्गेण प्रवेक्ष्यामि ॥

"It ever (lit. 'somehow)' I (happen to) meet my beloved, I will work an unheard of miracle : as water permeates a fresh earthern dish so shall I enter (my love) with all my being."

Pischel translates the above vs. : "If I meet my lover somewhere, should I have my desire unfulfilled ? As water in a new, i. e. unburnt pot I shall be completely absorbed in him."

Pischel's rendering of the first carana is evidently faulty. Alsdorf corrects it as : "If I were to get my lover somewhere then I shall commit an unheard of strangeness (—the one that is described in the next line)." [1]

1 Alsdorf, *op. cit.*, p 82.

In the foregoing vs. in पावीसु (√ प्राप्) प does not change to व, and in अक्रिया क does not change to ग.

(5) पश्य कर्णिकारं प्रफुल्लित काञ्चनकान्तिप्रकाशः।
गौरीवदनविनिर्जितः ननु सेवते वनवासम्॥

"See the Karnikāra plant (Mod. Guj. करेण) in full blossom, radiating golden splendour (all around). Eclipsed by the beauty of the lovely face of the maiden it has resorted to the forest."

Here in कणिआरु and पयासु (< प्रकाशः) क has not changed to ग, while in पफुल्लिअउ फ has not changed to भ

397. 'म'-स्य अनुनासिकः 'व.' वा (भवति)।

In Apabhramśa non-initial non-conjunct म changes optionally to nasalised व (written as म्व or वँ).

Illustrations : कम्वलु । कमलु । (= कमलम्)
भम्वरु । भमरु । (= भ्रमरः)

This change occurs even in derived words (लाक्षणिकस्य) (which have already undergone phonetic change during their transmission from OIA to MIA). e. g.

जिम्व । तिम्व । (= यथा, तथा)
जेम्व । तेम्व । (= यथा, तथा)
जाम्व । ताम्व । (= यावत्, तावत्)

The change occurs only in the initial stage. e. g. मयणु (= मदनः where initial म is retained).

The change occurs in a non-conjunct म only. e. g. तसु पर सभलउं जम्मु (Vide : sūtra 396. 3) (where in जन्म म does not change to वँ).

398. वा अध.(स्थितस्य) 'र'-स्य लुक् (=लोपः) (भवति)।

In Apabhramśa if र् is a second member (अधः वर्तमानः) in a conjunct (संयोगाद्), it optionally elides. E. g. In जइ केम्वइ पावीसु पिउ । (Vide: sūtra 396. 4). र of प्रिय has elided,

while in जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रिएण (Vide: sūtra 379.2) र् has been preserved.

399. अभूतः अपि (=प्रक्षिप्तः) (रः) क्वचिद् भवति ।

In Apabhramśa sometimes a non-existent i. e. spurious र् is developed. e. g.

(1) व्यासः महर्षिः एतद् भणति यदि श्रुतिशास्त्रं प्रमाणम् ।
मातॄणा चरणौ नमता दिवा दिवा (=दिवसे दिवसे) गङ्गास्नानम् ॥

"Vyāsa, the great sage, says that, if the authority of the Vedas and the Śāstras is to be accepted, those who pay their obeisance to the feet of their mothers attain everyday (the merit of) a holy bath in the Ganges."

Here in व्रासु an adventitious (प्रक्षिप्त) र् has crept in.

This spurious insertion of र् is only occasional. Cf. e. g. वासेण वि भारह–खम्भि वद्ध ॥ (= व्यासेन अपि भारतस्कम्भे वद्धाः ॥)

"Even Vyāsa has fixed in the Bhārata parvans...
खंभ < Vedic स्कम्भ, = 'a pillar,' 'support.'

400. आपद्–विपद्–सपद्–एतेपा 'द'–स्य 'इः' (भवति)।

In Apabhramśa in आपद्, विपद् and सपद् द् changes to इ.[1] E. g. अनउ करंतहो पुरिसहो आवइ आवइ । (= अनयं कुर्वतः पुरुपस्य आपद् आयाति ।) "Calamity befalls persons doing an unjust act." विवइ । (= विपद्)। संपइ। (= सपद्)।

According to the condition (अधिकार) of generality (प्रायः) in गुणहि न संपय कित्ति पर। (Sūtra 335.1) द् of संपद् changes to य.

401. 'कथं–यथा–तथा' (एतेपां अव्ययाना) 'थ –आदि(अवयवस्य) 'एम–इम–इह–इध'–इत्यादि डित् (आदेशाः भवन्ति)।

In Apabhramśa, the थ्–(आदि) element (अवयव) (i e. थं or था) of the (adverbs) कथं, तथा, यथा assumes four ādeśas एम, इम, इह, इध.

---

1 Dr. Bhayani traces the process of this evolution as Sk. संपद् > Pr. सपया > Ap. संपय > Ap. संपइ. cf. Bhayani, *op. cit.*, p. 149.

Illustrations :

(1) कथं समाप्यतां दुष्टः दिनः कथं रजनी क्षिप्रं भवति ।
नववधूदर्शनलालसः वहति मनोरथान् सोऽपि ॥

"'How will this evil day end, and how early there will be night'—he (the lover) eager to meet (lit. 'see') his newly-wed bride, cherishes such longings."

Pischel's rendering of the first carana—'How shall the wicked day be spent like the night when it comes in?'—is obviously erroneous. Perhaps he has misread जिव for किव.

Alsdorf corrects it as : "How at last the night shall come?" His interpretation छुडु = 'at last' is rather doubtful. In the above verse केम and किव are the ādeśas of कथम्.

(2) ओ गौरिमुखनिर्जितः अभ्रे निलीनः मृगाङ्कः ।
अन्यद् अपि यः परिभूततनुः स कथं भ्रमति निःशङ्कम् ॥

"Look (Deś ओ, prob. = उअ)! Eclipsed (lit. 'defaced') by the beauty of the lovely maiden's face the moon hides herself in the clouds. And further (अन्नुवि), how can one who has suffered humiliation (lit. been 'defeated') move about without hesitation (निन्नकु)?"

Pischel renders the vs. thus : "Oh, the moon, who has been surpassed by the face of the girl, finds herself in bad weather; how could anyone otherwise whose body has been surpassed wander about carelessly?"

As Alsdorf points out this translation does not make any sense. अन्नुवि is not = अन्योऽपि as Udayasaubhāgya and Pischel have explained, but = अन्यद् अपि, i. e. 'and', 'further'.[1] The correct rendering would thus be : "And he, whose

---

1 Cf. Ap. अन्नुवि > अन्नइ > अनइ > अनं Mod. Guj.

body has been surpassed can wander about without worry ?" [1]

Here किम्व is an ādeśa of कथम्.

(3) 'विम्बाधरे तनुः रदनव्रणः कथं स्थितः (हे) श्रीआनन्द' ? ।
'निरुपमं रसं प्रियेण पीत्वा इव शेषस्य दत्ता मुद्रा' ॥

"O Ānanda ! how does the lovely little impress (lit. 'cut') of the lover's kiss on the *bimba*-lip (lower lip, appearing like a ripe *bimba*-fruit) look'?

'It appears as if, after drinking the celestial nectar (of her lips), the lover has affixed a seal to the rest.'"

This verse is one of several similar *dodhaka* verses current in folklore.[2]

Here किह is another ādeśa of कथम्. It is evidently, evolved from किथ.

(4) भण, सखि, निभृतकं तथा मा (प्रति) यदि प्रियः दृष्टः सदोषः ।
यथा न जानाति मम मनः पक्षापतितं तस्य ॥

"O friend, if you have found my lover erring, tell me in secret, so that my mind, so partial to him, does not sense (lit. 'know') it."

cf. अमरुशतक, ७० : 'नीचैः शंस हृदि स्थितो हि ननु मे प्राणेश्वरः श्रोष्यति ।'

In the above verse तेम्व (तेवँ) and जेम्व (जेवँ) are the ādeśas of यथा and तथा.

Other illustrations :

जिम्व जिम्व वंकिम लोअणहं । तिम्व तिम्व वम्महु निअय-सर ॥ (sūtra 344. 1).

Here जिम्व जिम्व = यथा यथा, and तिम्व तिम्व = तथा तथा.

(5) मइं जाणिउं प्रिय-विरहिअहं......तिह तवइ
जिह दिणयरु खय-गालि ॥ (Vide sūtra 377.1)

---

1 Alsdorf, *op. cit.*, p. 84.

2 cf. H. C. Bhayani, *op. cit.*, p. 150.

Here तिह and जिह are the other ādeśas of तथा and यथा.

Thus can be illustrated तिध and जिध (= तथा and यथा).

402. 'यादृश्-तादृश्-कीदृश्-ईदृश्' (एतेषां) 'द्'-आदि (अवयवस्य) डित्-'एह' (आदेशः) भवति।

In Apabhraṁśa the द-(आदि) element (अवयव) (i. e. दृश्) of the (adjectives) यादृश् etc. assumes the ādeśa एह. e. g.

(1) मया भणितः बलिराज त्वं कीदृग् मार्गणः एषः।
यादृग्-तादृग् न अपि भवति, मूर्ख! स्वयं नारायणः एषः॥

"Balirāja! You have been told by me, what sort of supplicant is this. He is not an ordinary one, (you) silly (fool)! He is (in fact) Nārāyana himself."

Here जेहु, तेहु, केहउ are the ādeśas of यादृग्, तादृग् and कीदृग्.

403. अत्-(अन्तानां) (पूर्वोक्त-यादृशादीनां) डित् 'अइस' (आदेशः भवति)।

In Apabhraṁśa when यादृग् and other adjectives are ending in अ—i. e. यादृश-तादृश-कीदृश-ईदृश, they have डित् अइस ādeśa in place of their द्-आदि element (i. e. दृश).

Illustrations :

जइसो। (यादृगः)॥
तइसो। (तादृगः)॥
कइसो। (कीदृगः)॥
अइसो। (ईदृगः)॥

404. 'यत्र'-'तत्र'-(इति अव्यययोः) 'त्र'-(अव्यय)स्य डित् 'एत्थु'-'अत्तु' (-इति आदेशौ भवतः)।

In Apabhraṁśa in the words यत्र and तत्र त्र is substituted by एत्थु and अत्तु ādeśas.

(1) यदि सः घटयति प्रजापतिः कुत्र अपि लात्वा (=गृहीत्वा) शिक्षाम्।
यत्रापि तत्रापि अत्र जगति भण (=कथय) ततः तस्याः सादृश्यम्॥

"If the Creator would create (a figure like her) taking clues (lit. instruction) from somewhere (lit. 'any-

where'), here, there, or say (everywhere) in this (whole) world, where (would he find anyone) similar to her ?"

Here जेत्थु and तेत्थु are the ādeśas of यत्र and तत्र.

This verse has intrigued scholars. Pischel interpreted it thus. "If Prajāpati takes the trouble here and there in this world applying his art in something, tell me does he then create something like her ?"

Alsdorf, corrects the interpretation as below :-

"Even if Prajāpati were to form her, taking his art from somewhere from here and there in this world (i. e. from the best samples that are to be found in the whole world for every separate part of the girl) tell me would that similarity with her even then be available ?"[1]

(2) जत्तु ठिदो । (=यत्र स्थितः ।)
तत्तु ठिदो । (=तत्र स्थितः ।)

Here जत्तु and तत्तु are the alternative ādeśas of यत्र and तत्र.

Dr. Bhayani considers जेत्थु, तेत्थु as analogical formations formed on the analogy of Vedic इत्था.[2] घडदि and प्रयावदि are archaic Śaurasenī Prākrit forms.

405. 'एत्थु' (आदेशः भवति) ('त्र'-अवयवस्य) 'कुत्र'-'अत्र'-(अव्ययोः)।

In Apabhramśa त्र in कुत्र and अत्र takes the डित् substitution एत्थु.

Illustrations :

केत्थु वि लेप्पिणु सिक्खु । जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु जगि ॥

(Vide : Sūtra 404.1)

406. 'यावत्'-'तावत्' (अव्ययोः) 'व'-आदि-(अवयवस्य) 'म'-'उं'-'महिं'-(आदेशाः भवन्ति) ।

In Apabhramśa the व-आदि element of the adverbs

---

1 Alsdorf, *Apabhramsa Studien*, p. 84.
2 H C Bhayani *Apabhramsa Vyakarana*, p. 150.

यावत् and तावत् takes three ādeśas 'म', 'उं', 'महिं' (i.e. यावत् > जाम, जाउं, जामहिं)

Illustrations :

(1) यावत् न निपतति कुम्भ-तटे सिंहचपेटाप्रहारः ।
तावत् (एव) समस्तानां मदकलानां (= गजानां) पदे पदे वाद्यते ढक्का ॥

"As long as a blow from the lion's paw does not descend on their temples, (only) so long do (all) the elephants move about with gusto, (lit. 'the drums beat at their every step)'.

Here जाम and ताम are the ādeśas of यावत् and तावत्.

(2) तिलानां तिलत्वं तावत्मात्रं यावत् न स्नेहाः गलन्ति ।
स्नेहे प्रणष्टे ते एव तिलाः तिलाः भ्रष्टा खलाः भवन्ति ॥

"The sesamum remain sesamum only as long as their स्नेह ('oil'; पक्षे, 'love') is not lost (lit. 'gets pressed out'). When the स्नेह is lost the same sesamum cease to be sesamum, but become खल ('oil-cake'; पक्षे, 'a villain')."

Here ताउं and जाउं are the ādeśas of तावत् and यावत्. Pischel translates the vs. as : "Sesame corns are only sesame corn as long as oil does not flow out; when the oil is destroyed the sesame corn, after they are powdered, become oil-cakes".

Alsdorf points out that पणट्ठइ does not mean 'destroyed' but 'disappeared'. He emends the translation as under :

"Sesamum corns are sesamum corn only as long as oil does not flow out; when however the oil goes out of it, the same sesamum corn even though sesamum oil-cakes are oil-cakes". Alsdorf has, evidently, failed to notice the श्लेष (double entendre) in खल.

(3) यावत् विषमा कार्यगतिः जीवानां मध्ये एति ।
तावत् आस्तां इतरः जनः सुजनः अपि अन्तरं ददाति ॥

"When evil fate befalls men, (then) leave aside other (=ordinary) persons, even the good (persons) avoid them".

Here जाम्वहिं and ताम्वहिं are the ādeśas of यावत् and तावत्.

Dr. Bhayani traces the ādeśas thus : तावत् > ताव > ताम्व > ताम, ताउं; Loc. sing. form ताम्वहिं.[1]

407. वा (=विकल्पेन) 'यद्'-'तद्'-एतयोः अतुअन्तयोः (=यावत्-तावत्-इत्येतयोः) (वादि-अवयवस्य) डित्-'एवड'-(आदेशः भवति)।

In Apabhraṁśa यद् and तद् with अतु ending, i. e. यावत् and तावत्, take डित् एवड ādeśa alternatively. in place of their वादि element (i. e. in place of वत्) i. e. यावत्=जेवड; तावत्=तेवड.

Illustrations :

(1) जेवड्डु अतरु रावणरामहं तेवड्डु अंतरु पट्टण-गामहं।
=यावत् अन्तर रावणरामयोः तावत् अन्तरं पट्टण-ग्रामयोः॥

"There is as much difference between Rāvana and Rāma, as (exists) between a city and a village".

Here जेवड्डु and तेवड्डु illustrate the Sūtra. They are to be traced to यद्+वड्ड (Deśya)='so big', and तद्+वड्ड (Deśya) ='that big'.

The metre is वदनक (6+4+4+2=16 mātrās). (Vide : Chandonuśāsana, ed. H. D. Velankar, p. 342)

Alternative forms are जेत्तुलो (=यावान्) and तेत्तुलो (=तावान्). They are likely to have been derived from यद्+तुल्य, and तद्+तुल्य [2]

408. वा (विकल्पेन) (पूर्वोक्तः आदेशः भवति) 'इदम्'-'किम्' (एतयोः अव्यययोः) यादि-(अवयवस्य)।

In Apabhraṁśa इदम् and किम् with अतु ending-i. e. इयत् and कियत् take डित् एवड ādeśa in place of their यादि element (i. e यत्), alternatively.

---

1 H C Bhayani, *Apabhramsa Vyakarana,* p. 150.

2 H. C. Bhayani, *op. cit.,* p. 151.

Illustrations : एवड्डु अन्तरु । = इयत् अन्तरम् । (='So much difference').
केवडु अन्तरु । = कियत् अन्तरम् । (='how much difference').

Here एवडु and केवडु are the ādeśas of इयत् and कियत्. Alternative ādeśas : एत्तुलो (=इयान्) and केत्तुलो (=कियान्).

409. 'परस्पर' – (शब्द)स्य आदि 'अ' (स्या. भवति) ।

In Apabhraṁśa the word परस्पर takes an augment (उपजन) अ at the beginning.

(1) ते मुद्गा हारिता ये परिविष्टाः तेषाम् (तेभ्यः) ।
परस्परं पश्यतां स्वामी पराजितः येषाम् ॥

"The (lit 'those') cereals (lit. 'mung') were wasted, which were served to them, whose master suffered a defeat while they were (helplessly) looking on (lit. 'looking at eachother')."

Here अवरोप्परु is the illustration of prefixing of an adventitious अ to the word परस्पर.

अवरोप्परु may, perhaps, have evolved from अपरः + अपरः.

410. कादि-(व्यंजन)स्थ-एत्-ओत्-स्वरयोः उच्चारलाघवम् (अस्ति) ।

In Apabhraṁśa ए and ओ inherent (स्थित) in the consonants (कादिषु व्यञ्जनेषु) are pronounced short. e. g.

सुधेँ चिंतिज्जइ माणु । (Vide : Sūtra 396:2)

तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो । (Vide : Sūtra 338.1)

411. पदान्ते (स्थितानां) 'उं-हुं-हिं-हं' – एतेषां (उच्चारलाघवम्) ।

In Apabhraṁśa final उं, हुं, हिं, हं (of inflected words) are generally (प्रायः) pronounced short. e. g.

अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे ॥ (Vide : Sūtra 350. 1)
बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥ (Vide : Sūtra 338. 1)
दइवु घडावइ वणि तरुहुं ॥ (Vide : Sūtra 340. 1)
तरुहुं वि वक्कलु ॥ (Vide : Sūtra 341. 2)
खग्ग-विसाहिउ जहिं लहहुं ॥ (Vide : Sūtra 386. 1)
तणहं तइज्जी भंगि नवि ॥ (Vide : Sūtra 339. 1)

412. 'म्ह'-स्य 'म्भः' वा (=विकल्पेन भवति)।

In Apabhramśa म्ह changes alternatively to (म् prefixed to भ, i e.) म्भ. 'म्ह' here is to be construed as evolved (in Prakrit) out of (Sanskrit) consonant clusters क्ष्म, श्म, ष्म, स्म, etc., under the sūtra 'पक्ष्म – श्म – ष्म – स्म – ह्मां म्हः' (VIII. 2. 74); for, in Sanskrit its existence is impossible.

Illustrations : गिम्भो। (Sk ग्रीष्म > Pr. गिम्ह).
सिम्भो। (Sk श्लेष्म > Pr. सिम्ह).

(1) ब्रह्मन् ते विरलाः केऽपि नराः ये सर्वाङ्गच्छेकाः।
ये वक्रा ते वञ्चकतरा, ये ऋजव ते वलीवर्दाः॥

"O Brahman, those persons are rare, who are accomplished in every respect—for, those who are crooked are great cheats, and those who are simple are just simpletons (lit. 'bullocks')."

Here बम्भ (Sk ब्रह्मन् > Pr. बम्ह) illustrates the Sūtra.

413. 'अन्यादृश'स्य 'अन्नाइस'-'अवराइस' (इति द्वौ आदेशौ भवतः।)

In Apabhramśa the word अन्यादृश takes (two) ādeśas —अन्नाइस and अवराइस.

अन्नाइसो। अवराइसो। (=अन्यादृशः।) – 'Like another'. अवराइस is probably < * अपरादृश.

414. 'प्रायस्'– (अव्ययस्य) 'प्राउ–प्राइव–प्राइम्व–पग्गिम्व' (– इति चत्वारः आदेशाः भवन्ति)।

In Apabhramśa (the adverb) प्रायस् takes 4 ādeśas—प्राउ, प्राइव, प्राइम्व, पग्गिम्व.

(1) अन्ये ते दीर्घे लोचने, अन्यद् तद् भुजयुगलम्
अन्यः राः घनस्तनभारः, तद् अन्यदेव मुखकमलम्।
अन्यः एव केशकलापः, स अन्यः एव प्राय. विधिः
येन नितम्बिनी घटिता सा गुणलावण्यनिधि.॥

"These long eyes (of hers) are (indeed) (so) different (from others), different (indeed) are her (delicate) arms;

those buxom breasts of hers are (so remarkably) different; that lotus-like face of hers is (so) unique(ly beautiful); and unusually lovely are her tresses—probably, that Creator too is likely to be different who moulded such a shapely maiden, so lovely and accomplished. (lit. 'a store-house of virtues and beauty')."

Here प्राउ is an ādeśa of प्रायः.

The metre is रासक of 21 mātrās, with a नगण (˘ ˘) at the end of the carana. According to Hemchandra the *yati* appears to fall after 12 mātrās.

(2) प्रायः मुनीना अपि भ्रान्तिः तेन मणीन गणयन्ति ।
अक्षये निरामये परमपदे अद्यापि लयं न लभन्ते ॥

"Perhaps, the ascetics are misled, for (though) they are (constantly) counting their beads, they have not been able to merge their consciousness in the Eternal, Changeless, Highest Self even now".

Here प्राइव is the ādeśa of प्रायः.

Pischel has been intrigued by this verse. He rendered it as :

"Even the holy ones very often are deceived so that they treasure very much jewels – earthly goods. They still do not come into that eternal, diseaseless, highest place (place of redemption)."

Alsdorf rightly points out that मणिअडा does not mean 'jewels', but 'rosary beads'. The meaning is that the ascetics mechanically say their prayers and exhaust themselves in outward things.[1]

(1) अश्रुजलेन प्राग· गौर्याः सखि उद्वृत्तौ नयन–शरौ ।
तेन समुखं संप्रेषितौ ददतः तिर्यग् घातं परम् (=केवलम्) ॥

---

1 Alsdorf, *Apabhramsa Studien*, p. 86.

"O friend, it happens, the damsel's dart–like glances (lit. 'eye–darts') have been side–tracked on account of tears; hence, though directed in front, they discharge only side–strokes."

Here प्राइम्व is an ādeśa of प्रायः .

This verse has eluded several scholars. Udayasaubhāgyaganin interpreted नयण–सर as नयनसरसी, probably under the influence of the context अंसुजले उव्वत्ता. Pischel translated the verse thus : "O friend, through the water of tears the ponds of the eyes of the girl are swollen. But turned in this way they wound you from the side."

Alsdorf's rendering does not materially improve upon Pischel's : "Through the water of tears, O friend, the eye–ponds of the girl have swollen. Therefore, they bring, also they may be sent straight yet from side–wound." [1] However, the explanation appended by him to the rendering comes very near the mark : "actually this girl's naivety sends her glances straight; but they go through tears and therefore they go sideways." [2]

Vaidya's translation follows Udayasaubhāgya very closely. But, as Dr. Bhayani has pointed out interpreting नयणसर as नयनसरसी would render the first caraṇa entirely irrelevant in the context. [3]

(4) एष्यति प्रियः रुषिष्यामि अहं रुष्टां मां अनुनयति ।
प्रायः एतान् मनोरथान् दुष्करं दैवं कारयति ॥

"When my darling comes (lit. will come), I will feign anger, and he will cajole me (and win me)—usually, such longings are rendered difficult by Fate". (When the

1. Alsdorf, *op. cit.*, p. 111.
2 Alsdorf, *ibid.*, p. 111
3 H. C. Bhayani, *Apabhramsa Vyakarana*, p. 142.

dear one comes the lady's heart gets lost in rapturous reunion, casting to the winds all sense of wounded pride).

Here पग्गिम्व is another ādeśa of प्रायः.

415. 'वा (=विकल्पेन) 'अन्यथा'-(शब्दस्य) 'अनु' (आदेशः भवति)।

In Apabhraṁśa the word अन्यथा takes an ādeśa (substitution) अनु, alternatively.

(1) विरहानलज्वालाकरालितः पथिकः कोऽपि निमज्य स्थितः।
अन्यथा शिशिरकाले शीतलजलात् धूमः कुतः उत्थितः॥

"Some traveller tormented by the fire of separation must have drowned himself (in these waters); otherwise, in this wintry season how could vapour (lit. 'smoke') arise from cold water?" This is a very striking instance of poetic fancy.

Here अनु is an ādeśa of अन्यथा. The alternative formation is अन्नह (=अन्यथा).

416. 'कुतस्' (-शब्दस्य) 'कउ' - 'कहंतिहु' - (आदेशौ भवतः)।

In Apabhraṁśa the word कुतः has two ādeśas – कउ and कहंतिहु.

(1) मम कान्तस्य गोष्ठस्थितस्य कुतः कुटीरकानि ज्वलन्ति।
अथ रिपुरुधिरेण निर्वापयति अथ आत्मीयेन, न भ्रान्तिः॥

"When my beloved is in the cowshed, how would the huts be on fire? Either he will extinguish this with the blood of the enemies or (will put it out) by shedding his own—there should be no doubt whatever."

Here कउ[1] is an ādeśa of कुतः.

Another illustration :

धूमु कहंतिहु उट्ठिअउ। (=धूमः कुतः उत्थितः।)

(Vide : sūtra 415.1)

1 It has perhaps been formed on the analogy of ततः > तउ, यतः > जउ.

417. 'ततस्'–'तदा'–(एतयोः) 'तो' (आदेशः) ।

In Apabhraṁśa ततस् and तदा assume the ādeśa तो.

जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रिएण ।
अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें मारिअडेण ॥

(Vide : sūtra 379.2)

Here तो is an ādeśa of either ततः or तदा.

418. 'एवं'–'परं'–'समं'–'ध्रुवं'–'मा'–'मनाक्' (एतेषां) 'एम्व', 'पर', 'समाणु', 'ध्रुवु', 'मं', 'मणाउँ' (इति आदेशाः भवन्ति) ।

In Apabhraṁśa एवं and other words (mentioned in the sūtra) take एम्व and other ādeśas (as given in the sūtra).

Illustration of एवम् > एम्व :

(1) प्रियसङ्गमे कुतः निद्रा, प्रियस्य परोक्षस्य (सतः) (=प्रिये परोक्षे सति) कथम् ।
मया द्वे अपि विनाशिते, निद्रा न एवं न तथा ॥

"How could I sleep when my lover is beside me; how (also) could I (ever) sleep when he is away? I have lost (sleep) both ways—there is no sleep this way or that."

Here एम्व illustrates the sūtra.

Illustration of परम् > पर :

गुणहिं न संपय कित्ति पर ॥
(=गुणैः न संपत् कीर्तिः परम् ॥ (Vide : sūtra 335.1)

Illustration of समम् > समाणु :

(2) कान्त. यद् सिंहस्य (=सिंहेन) उपमीयते तद् मम खण्डितः मानः ।
सिंहः नीरक्षकान् गजान् हन्ति प्रियः पदाति–रक्षक–समम् ॥

"My lord is (being) compared to a lion (in bravery)—this injures my pride; (for), the lion only kills unguarded elephants, my beloved slays (them) along with their infantry guards."

Here according to Hemchandra समाणु (< समम्), though, evidently, it is to be derived from समानं.

Illustration of ध्रुवम् > ध्रुवु :

(3) चञ्चलं जीवितं ध्रुवं मरणं, प्रिय रुष्यते किम् ।
भविष्यन्ति दिवसाः रोषयुक्ताः दिव्यानि वर्षशतानि ॥

"Life is (so) fickle, (and) death is certain; why, then, dear, do you harbour anger? Days (wasted) in anger (and separation) will be (felt) (infinitely) long as (several) centuries of divine years."

Here ध्रुवु (< ध्रुवम्) illustrates the sūtra.

Note :— Udayasaubhāgyaganin considers this verse as addressed to the beloved (हे प्रिये), while both Vaidya and Bhayani taking पिअ as = प्रिय consider it as addressed to the lover. Pischel's rendering does not distinctively refer to either : "Life is transitory; death is certain. Lover (/beloved), why are you angry? Days of anger will become for us hundreds of God-years."[1]

Illustration of मा > मं :

मं धणि करहि विसाउ । (= मा प्रिये कुरु विषादम् ।)

(Vide : sūtra 381.1)

As the change is alternative (the other formation is) :

(4) माने प्रणष्टे यदि न तनुं ततः देशं त्यजेत् ।
(किन्तु) मा (= न) दुर्जनकरपल्लवैः दर्श्यमानः भ्रमेत् ॥

"When you lose the respect (of your fellow-men), if you do not give up (your) life (lit. 'give up your body'), (at least), leave the country; but do not move about, pointed at by the [fingers of] the wicked persons (as one who has lost his honour)".

Thus मा is also used alternatively (with मं).

Here चएज्ज and भमेज्ज are Potential forms, used as Imperative.

---

1 Alsdorf, *Apabhramsa Studien*, p. 86.

(5) लवणं विलीयते पानीयेन अरे खल मेघ मा गर्ज ।
ज्वालितं (=दग्धं) गलति तत्कुटीरकं गौरी तिम्यति अद्य ॥

"Lavana ('salt'; पक्षे 'beauty') is lost (lit. 'melts away') in water; O wicked cloud, do not thunder. That rotten (दग्धं) hut leaks and the lady is getting drenched to-day."

Here मा > म, alternatively.

Illustration of मनाक् > मणाउं :

(6) विभवे प्रणष्टे वक्रः ऋद्धौ जन-सामान्यः ।
किमपि मनाक् मम प्रियस्य शशी अनुहरति न अन्यः ॥

"Fascinating when all the riches have been lost, but modest in prosperity (— such is my beloved) : if any one, even slightly imitates my lover, it is no one else but the moon (with its charming crescent when its digits are few, and its sober disc when it is full moon)."

Here मणाउं (< मनाक्) illustrates the sūtra.

419. 'किल' – 'अथवा' – 'दिवा' – 'सह' – 'नहि' – (एतेषां) 'किर' – 'अहवइ' – 'दिवे' – 'सहुं' – 'नाहिं' – (इत्यादेशाः भवन्ति ।)

In Apabhramśa किल (and other words mentioned in the sūtra) take किर and other ādeśas (as shown).

किल takes the ādeśa किर. e. g.

(1) किल खादति न पिबति न विद्रवति (=ददाति) धर्मे न व्ययति रूपकम् ।
इह कृपणः न जानाति यथा यमस्य क्षणेन प्रभवति दूतः ॥

"Indeed he neither eats nor drinks nor gives (to any one), nor does he spend (even) a rupee in religious deeds; the miser here does not know that the messenger of Death will be arriving (lit. overpower him) any moment."

Here किर (< किल) illustrates the sūtra. The metre is a समद्विपदी; 15+13 mātrās in a caraṇa.

Illustration of अहवइ :

अहवइ न सुवंसहं एह खोडि । = अथवा न सुवंशानां एषः दोषः ।)

Here अहवइ is an ādeśa of अथवा.

There would be other formations as well according to the प्रायोऽधिकार sūtra, which lays down that all the changes mentioned in the sūtra are not strictly exclusive—i. e. there could occasionally be other formations as well.

(2) गम्यते तस्मिन् देशे लभ्यते प्रियस्य प्रमाणम् ।
यदि (स.) आगच्छति तदा आनीयते अथवा तदेव निर्वाणम् (=अन्तः) ॥

"I am going to that place where I may have the evidence of my lover's residence. If he (agrees to) return I will bring him back; otherwise that (place) will mark (lit. 'be') my end."

Here अहवा (< अथवा) by the प्रायोऽधिकार sūtra.

दिवा has the ādeśa दिवे. e. g.

दिवे दिवे गंगा–ण्हाणु (sūtra 399.1)

= दिवा दिवा (= दिवसे दिवसे) गङ्गास्नानम् ।

In fact Ap. दिवे could be, more properly, traced to Vedic दिवे.

Of सह the ādeśa is सहुं :

(3) यतः प्रवसता न सह (एव) मृता, न (अपि) मृता वियोगेन तस्य ।
लज्ज्यते संदेशान् ददतीभिः (अस्माभिः) सुभगजनस्य ॥

"(As) I did not (instantly) die when he proceeded on a journey, nor did I pass away in (the anguish of) his seperation—I (therefore now) feel ashamed to send messages (of love) to my lord."

Here सहुं (< सह) illustrates the sūtra.

Of नहि the ādeśa is नाहिं :

(4) इतः मेघाः पिबन्ति जलं इतः वडवानलः आवर्तते ।
प्रेक्षस्व गभीरिमाण सागरस्य एका अपि कणिका न हि अपहीयते ॥

"Here clouds drink its water; here the sub-marine fire is whirling; yet, mark (lit. 'see') the greatness of the sea — not a drop (of it) gets less."

Here नाहिं (< नहि) illustrates the sūtra.

Cf. Coll. Hindi नाही .

The metre has 13+16 mātrās per hemistich; combining the first carana (of 13 mātrās) of Dūhā, with the second caraṇa (of 16 mātrās) of Vadanaka.

420. 'पश्चाद्'–'एवमेव'–'एव'–'इदानी'–'प्रत्युत'–'इतः'–एतेषां 'पच्छइ'–'एम्वइ'–'जि'–'एम्वहिं'–'पच्चल्लिउ'–'एत्तहे'– (इत्यादेशाः भवन्ति')।

Of पश्चात् the ādeśa is पच्छइ. e. g.

'पच्छइ होइ विहाणु' (=पश्चाद् भवति विभातम्)

(Vide : sūtra 362.1)

Of एवमेव the ādeśa is एम्वइ. e. g.

एम्वइ सुरउ समत्तु । (=एवमेव सुरतं समाप्तम् ।)

(Vide : sūtra 332.2)

Of एव the ādeśa is जि :

(1) यातु, मा यान्तं पल्लवत, पश्यामि कति पदानि ददाति ।
हृदये तिरश्चीना अहमेव परं प्रियः डम्बराणि करोति ॥

"Let him go; do not beckon him (with fingers) (or, 'be tugging at his apparel'). I may see how many steps he takes. (For), I myself am lying wide across his heart (blocking his way). My beloved is (just) feigning (journey)."

Here जि (< एव) illustrates the sūtra.

As Dr. Bhayani rightly points out जि should be traced to च + एंव (चैव > चेव > ज्जे, जि).[1]

---

1 H. C. Bhayani, *Apabhramsa Vyakarana*, p. 153.

Of इदानीं the ādeśa is एम्वहिं :

(2) हरिः नर्तितः प्राङ्गणे विस्मये पातितः लोकः ।
इदानी राधापयोधरयोः यद् भावयति तद् भवतु ॥

"Hari was made to dance in the courtyard, and the people were struck with wonder; let whatever may now happen to the breasts of Rādhā."

Here एम्वहिं (< इदानीम्) is the illustration.

Of प्रत्युत the ādeśa is पच्चलिउ :

(3) सर्वसलावण्या गौरी नवीना कापि विषग्रन्थिः ।
भटः प्रत्युत सः म्रियते यस्य न लगति कण्ठे ॥

"The exceedingly fair (lit. 'fair in all the limbs') maiden is a novel sort of poison-knot (विषग्रन्थि); for, oddly enough (lit. 'contrariwise'), that young man dies whose neck she clings not (in embrace)."

Here पच्चलिउ (<प्रत्युत) illustrates the sūtra.

Of इतस् the ādeśa is एत्तहे. e. g.

एत्तहे मेह पिअंति जलु ।
(=इतः मेघाः पिवन्ति जलम् ।) (Vide : sūtra 419.4)

421. 'विषण्ण'–'उक्त'–'वर्त्मन्'–शब्दानां 'वुन्न'–'वुत्त'–'विच्च'–(इत्यादेशाः भवन्ति) ।

In Apabhraṁśa विषण्ण and other words (mentioned in the sūtra) take वुन्न and other ādeśas (as shown).

Of विषण्ण the ādeśa is वुन्न :

(1) मया उक्तं त्वं धुरं धर, गलित्वृषभैः (वयं) विनाटिताः ।
त्वया विना (हे) धवल न आरोहति भरः, एवमेव विषण्णः किम् ॥

"I said, you bear the yoke, we are harassed by doddering (or naughty) bullocks.[1] O (master–) bull! without you this load will never be drawn; why are (you) thus depressed?"

1 Cf. Modern Gujarati 'गळिया बळद' = 'weak bullocks who would collapse every now and then.'

Here वुन्नउ (< विषण्णः) illustrates the sūtra.

Of उक्त the ādeśa is वुत्त. e. g.

'मइं वुत्तउं' (= मया उक्तम्) (cf. above illustration 421.1)

Of वर्त्मन् the ādeśa is विच्च. e. g.

जं मणु विच्चि न माइ ।

(यद् मनः वर्त्मनि (= तन्मध्ये) न माति ।) (Vide : sūtra 350.1)

422. 'शीघ्र' – आदि – (शब्दा) नां 'वहिल्ल' – आदि – (आदेशाः भवन्ति) ।

In Apabhraṁśa शीघ्र and several other words are substituted by वहिल्ल and other ādeśas.

(Illustration of वहिल्ल ādeśa of शीघ्र) :

(1) एकं कदा अपि न आगच्छसि, अन्यद् शीघ्रं गच्छसि ।
मया मित्र प्रमाणितः त्वया सदृशः खलः न हि ॥

"Firstly, you have not been coming (since long); and, again, (now) you are going away too soon : I have realised, friend, that there is no scoundrel like you."

Of झकट (= 'a quarrel') the ādeśa is घंघल :

(2) यथा सुपुरुषाः तथा झकटकाः (कलहाः) यथा नद्यः तथा वलनानि ।
यथा पर्वताः तथा कोटराणि (हे) हृदय खिद्यसे किम् ॥

"As there are good men, so there are quarrels (too) (among themselves); as there are rivers, so there are meanderings also; as there are mountains, so there are ravines (too) (—such is indeed the scheme of things in this world) : why then, O (my) heart, do you get depressed ? (Reconcile yourself to this state of things)."

Here though Hemcandra has classed झकट as a Sanskrit word, in fact, it is of Deśya origin. Cf. Mod. Guj. झघडो.

Of अस्पृश्यसंसर्ग the ādeśa is विट्टाल :

(3) ये त्यक्त्वा रत्ननिधिं आत्मानं तटे क्षिपन्ति ।
तेषां शङ्खानां अस्पृश्यसंसर्गः परं, (ते) फूत्क्रियमाणाः भ्रमन्ति ॥

"Those that leave the store-house of jewels — the ocean, and throw themselves on the shore—such conches have only (in store for them) pollution at the hands of untouchables, being blown by them and carried (here and there)."

Of भय the ādeśa is द्रवक्क :

(4) दिवसैः अर्जितं खाद मूर्ख संचिनु मा एकमपि द्रम्मम् ।
किमपि भयं तद् पतति येन समाप्यते जन्म ॥

"Whatever is earned in the day, enjoy it you fool; do not hoard a single द्रम्म ('a coin'); (for) some such calamity might befall you, which may end your life (any instant)."

Pischel seems to have been needlessly exercised by this vs. He translates it as : "O fool, enjoy what the days bring you; don't save a single *dramma*. Then the fear is completely destroyed with which the birth has been completed." There is not much sense in Pischel's rendering of the second caraṇa. Alsdorf corrects it as : 'Certain fear befalls one through which life is completely destroyed ! He explains the underlying idea as follows :

"Whoever is born to this earthly existence he will not be spared on this earth from bad experiences and dangers and no store of riches can protect him against it. Therefore, let go the meaningless greed and sowing."[1]

Of आत्मीय the ādeśa is अप्पण, e. g.

फोडेंति जे हिअडउं अप्पणउं ।
(=स्फोटयतः यौ हृदयं आत्मनः ।) (Vide : sūtra 350.2; and 367.2)

Of दृष्टि the ādeśa is द्रेहि.

1 Alsdorf, *Apabhramsa Studien*, p. 86.

(5) एक्कं यद्यपि पश्यति हरिः सुष्ठु सर्वादरेण
ततः अपि दृष्टिः यत्र कुत्र अपि राधिका ।
कः शक्नोति संवरीतुं दग्धनयने स्नेहेन पर्यस्ते (=व्याकुलिते) ॥

"Though each and everyone Hari regards with genuine respect, yet his eyes are following wherever is Rādhā : who indeed can conceal his helpless eyes overflowing with love ?"

The citation is from स्वयंभूच्छन्द IV. 23. The metre is मात्रा, with 5 caranas, odd ones of 15 mātrās, and even ones of 12 mātrās. [1]

Of गाढ the ādeśa is निच्चट्ट :

(6) विभवे कस्य स्थिरत्वं यौवने कस्य गर्वः ।
सः लेखः प्रस्थाप्यतां (=प्रेष्यताम्) यः लगति गाढम् ॥

"Who has, indeed, steady prosperity ? Who can be proud of (his) youth ? Let such a letter be sent as would go home. (lit. 'hit close')."

Of असाधारण the ādeśa is असड्ढल :

(7) कुत्र शशधरः कुत्र मकरधरः कुत्र बर्ही कुत्र मेघः ।
दूरस्थितानामपि सज्जनानां भवति असाधारणः स्नेहः ॥

"How far away (from each other) are the moon and the ocean ? What a great distance is there between the peacock and the cloud ? Indeed, between good persons, though separated by a vast distance, there always exists extraordinary love."

Of कौतुक the ādeśa is कोड्ड :

(8) कुञ्जरः अन्येषां तरुवराणां (उपरि) कौतुकेन क्षिपति हस्तम् ।
मनः पुनः एकस्यां सल्लक्यां यदि पृच्छथ परमार्थम् ॥

"The elephant lets (lit. 'throws') his trunk on other trees just out of curiosity; but his heart is

1 cf. Notes on sutra 350.1.

(set) only on the Sallakī (plant), if you (indeed) ask for the truth."

Of क्रीडा the ādeśa is खेड्ड :

(9) क्रीडा कृता अस्माभिः निश्चयं, किं प्रजल्पत ।
अनुरक्ताः भक्ताः अस्मान् मा त्यज, स्वामिन् ॥

"What do you say? We were really (just) playing (a joke) (lit. 'sporting'.) O Lord, please do not leave us who are in love with you and adore you."

This is, perhaps, an entreaty of the Gopis to Kṛṣṇa who had felt annoyed by their pranks. अणुरत्ताउ भत्ताउ are both Feminine Accusative Plural forms. (Vide sūtra 348).

This is a Prākrit illustration; the metre is अनुष्टुभ्.

Pischel translated the vs. as :

"We have made jokes; why do you call it earnest? O master, don't desert us who are devoted to you and love you."

Alsdorf emends it slightly :

"We have really only made a joke, what are you talking? We who are devoted to you in love, do not push us away, O Master."[1]

Of रम्य the ādeśa is रवण्ण. e. g.

(10) सरिद्भिः न सरोभिः न सरोवरैः न अपि उद्यानवनैः ।
देशाः रम्याः भवन्ति मूर्ख निवसद्भिः सुजनैः ॥

"It is not by rivers, nor ponds, nor lakes, nor by gardens and sylvan–parks that the regions look delightful, you silly one! (But it is) from the good persons living there (that these places derive their charms)."

रवण्ण could be better traced to ^ रमण्य.[2]

---

1 Alsdorf, *Apabhramsa Studien*, p. 87.

2 cf. H. C. Bhayani, *Apabhramsa Vyakarana*, p. 154.

Of अद्भुत the ādeśa is ढक्करि :

(11) हृदय, त्वया एतद् उक्तं मम अग्रे शतवारम् ।
स्फुटिष्यामि प्रिये प्रवसति अहं, (हे) भण्डक (= निर्लज्ज), (हे) अद्भुतसार ॥

"O my heart, you said this before me a hundred times : 'I will burst when my beloved goes away on a journey.' (But you have not done so). You shameless one, with nerves of stone !"

Of हे सखि the ādeśa is हेल्लि : e. g.

हेल्लि म झंखहि आलु ।
(= 'हे सखि, मा जल्प अनर्थकम्' ।) (Vide : sūtra 379.1)

Of पृथक्पृथक् the ādeśa is जुअंजुअं :

(12) एका कुटी पञ्चभिः रुद्धा तेषां पञ्चानामपि पृथक्पृथक् बुद्धिः ।
भगिनि, तद् गृहं कथय कथं नन्दतु यत्र कुटुम्बकं आत्मच्छन्दकम् ॥

"One small hut (i. e. 'the human body') is occupied by five (senses) and all the five think differently. O sister, tell me how that home will prosper where (all the members of) the family is self-willed ?"

The metre is वदनक; 16 mātrās in a caraṇa.

Of मूर्ख the ādeśas are नालिअ and वढ :

(13) यः पुनः मनसि एव व्याकुलीभूतः
चिन्तयति ददाति न द्रम्मं न रूपकम् ।
रति-वश-भ्रमणशीलः कराग्रोल्लालितम्
गृहे एव कुन्तं गुणयति सः मूर्खः ॥

"He, who feels the pangs (of love) in his mind (but does nothing about meeting his beloved); who thinks (and thinks) but never gives a द्रम्म ('= a gold coin') or (even) a rupee; who, love-lorn and wandering, practises spearing the target (only) at home—is (indeed) a fool."

दिवेहि विढत्तउं खाहि वढ ।
(= दिवसैः अर्जितं खाद मूर्ख ।) (Vide : sūtra 422. 4)

Of नव the ādeśa is नवख. e. g.

'नवखी कवि विस-गंठि'।

(='नवीना कापि विष-ग्रन्थिः।') (Vide : sūtra 420. 3)

Of अवस्कन्द the ādeśa is दडवड :

(14) चलाभ्यां वलमानाभ्यां लोचनाभ्यां ये त्वया दृष्टाः बाले।
तेषु मकरध्वजावस्कन्दः पतति अपूर्णे काले॥

"Those (young persons) towards whom you have directed (lit. 'have seen with') your tremuleus side-glances, are waylaid by the god of love in no time."

Cf. 'मयणु जिहा परिपंथीय पंथीय धाइं अधीर.' (Vasantavilāsa, 5)

Of यदि the ādeśa is छुडु. e. g.

'छुडु अग्घइ ववसाउ'। (= यदि अर्घते व्यवसाय'।)

(Vide : sūtra 381. 1)

Of संबन्धिन् the ādeśas are केर and तण.

(15) गतः स केसरी, पिबत जलं निश्चिन्ताः हरिणाः।
यस्य संबन्धिना हुङ्कारेण मुखेभ्य. पतन्ति तृणानि॥

"Gone is that lion; now drink your fill (of water) without fear, O deer—the lion, at the sound of whose roar (mouthfuls of) grass (instantneously) fell from your mouths through terror."

This is an illustration of the ādeśa केर (= संबन्धिन्).

अह भग्गा अम्हहं तणा।

(= अथ भग्रा· अस्माकं संबन्धिनः।) (Vide : sūtra 379.2)

This is an illustration of the ādeśa तण (= संबन्धिन्).

Of मा भैषीः the ādeśa is मब्भीसा, a feminine noun.

(16) स्वस्थावस्थानां आलपनं सर्वः अपि लोकः करोति।
आर्तानां 'मा भैषीः' इति यः सज्जन. सः ददाति॥

"To those in good cheer every one likes to speak; but to promise protection (and succour) to those in distress, this only the good men can do."

Of यद्यद् दृष्टं तद्तद् the ādeśa is जाइट्ठिआ :

(17) यदि रज्यसे यद्यद् दृष्टं तस्मिन् तस्मिन् हृदय मुग्धस्वभाव ।
(तर्हि) लोहेन स्फुटनशीलेन इव घना: सहिष्यन्ते तापा: ॥

"If you go on fixing your love on whomsoever (you) happen to come across (lit. 'see'), O my guileless heart, (then) like iron being tempered you will have to bear scorching fires ('agonies'; पक्षे, 'fire')."

Pischel and Alsdorf have missed the underlying thought of this verse. Pischel translated the vs. as :-

"O you silly heart, if you like the first thing you come across, then you will suffer violent pain like the heat (from iron) when it cracks into pieces."

Alsdorf emended the rendering of the second line as : "it should be off-cracking iron, i. e. as if you were burnt with blowing iron"

423. 'हुहुरु' – 'घुग्घ' – आदि (शब्दा:) शब्द – चेष्टा – आदिनां
अनुकरणे (प्रयुज्यन्ते) ।

In Apabhraṁśa हुहुरु and similar words are used to imitate sound, and घुग्घ and such other words are used to imitate actions, respectively.

(Illustration of हुहुरु :)

(1) मया ज्ञातं मंक्ष्यामि अहं प्रेमहृदे हुहुरु इति (शब्देन) ।
किन्तु अचिन्तिता संपतिता विप्रियनौ: झटिति ॥

"I thought I would plunge in the lake of love with a hurrr sound; but from nowhere (lit. 'unexpectedly') there soon rushed a boat — my lover's peccadillo."

As the proviso आदि (= 'and others') indicates :

(2) खाद्यते न कसरक इति (शब्दं कृत्वा), पीयते न 'घुंट'
इति (शब्दं कृत्वा)
एवमेव भवति सुखासिका प्रियेन दृष्टेन नयनाभ्याम् ॥

"The beloved cannot be swallowed with a (कसरका) sound, nor can he be drunk in a gulp (with a घटघट sound); and yet one can enjoy the rapture (सुगासिका-happiness) of merely gazing at the darling with longing eyes."

Here कसरक is the imitation of the sound one makes while eating (cf. Mod. Guj. चचवारो, सबडको), and घुंट is the imitation of the sound one makes while drinking (cf. Mod. Guj. गटगट, Marathi घुटघुट).

(Illustration of) the other words (इत्यादि):

(3) अद्यापि नाथः मम एव गृहे सिद्धार्थान् (= सर्षपान्) वन्दते ।
तावदेव विरहः गवाक्षेषु मर्कटचेष्टां ददाति ॥

"My lord is as yet worshipping in our home the (holy) सर्षप (before proceeding on a journey), still (the anguish of) separation peeps through the windows like a scowling monkey."

Here the word मक्कडघुग्घिउ is suggestive of a monkey's pranks.

The use of the word आदि (= "and other") suggests similar other usages. e. g.

(4) शिरसि जरा-खण्डिता (= जीर्णा खण्डिता) लोमपटी (= कंबलिका)
गले मणयः न विंशतिः ।
तथापि गोष्ठाः कारिताः मुग्धया उत्थानोपवेशनम् ॥

"On her head she had just an old and tattered लोबडी ('ladies' woollen apparel, worn usually by cowherd-women'), and round her neck she had hardly (a string of) twenty beads; yet, the young beauty made the cowherds of the hamlet rise and sit up (to have a full view of her)."

Here उट्ठबईस indicates action ('standing and sitting down'); cf. Mod. Guj. ऊठबेस Fem. noun.

There are other (इत्यादि) similar words (indicating action).

424. 'घइं'–आदयः (शब्दाः) अनर्थकाः (प्रयुज्यन्ते) ।

In Apabhraṁśa घइं and other similar adverbs are used as expletives — i. e. without making any specific addition to the sense.

(1) अम्ब (मे) पश्चात्तापः (भवति) (यद्) प्रियः कलहायितः विकाले ।
(नूनं) विपरीता बुद्धिः भवति विनाशस्य काले ॥

"O mother, I regret (so much) I offended my darling at eventide. (Indeed). one loses one's sense when doom approached near."

Cf. Pischel : "O mother, I feel repentence for having quarrelled in the evening with the beloved one. The mind is perverse at the time of ruin." [1]

Here घइं is just पादपूरक; it does not add to the sense.

The mention of the word आदि ('and other') in the sūtra points to खाइं and other such words.

425. तादर्थ्ये 'केहिं' – 'तेहिं' – 'रेसि' – 'रेसिं' – 'तणेण' इति (निपाताः प्रयुज्यन्ते) ।

In Apabhraṁśa when तादर्थ्य (the sense = 'for him',—the Dative sense) is to be indicated केहिं, तेहिं, रेसि, रेसिं, तणेण — these five adverbs — are to be used. (Illustrations):

(1) हे नायक, एषा परिभाषा (= रीतिः)[2] अयि भण कस्मिन् देशे ।
अहं क्षीये तव अर्थे, त्वं पुनः अन्यस्याः अर्थे ॥

"O dear, tell me in what place is this practice in vogue — (that) I am pining for you, while you are pining away for someone else?"

Pischel translates the vs. as :

---

1 Pischel, *Hemacandra's Grammatik der Prakrit Sprachen*, I, 177; II, 187.

2 Cf. Udayasaubhagyaganin, *Dodhakavrtti.*

"O friend, that is an absolutely wonderful way and manner to what aim are you applying it. I, beloved one, am perishing because of you, but you because of someone else?"

Alsdorf emends the first line :

"O friend, in what country, tell me, is this rule valid (= is such a thing in fashion)?"[1]

Here केहिं and रेसि are तादर्थ्य (Dative) postpositions

Simillar illustrations (may be given) for तेहिं and रेसिं. वड्डत्तणहो तणेण (= महत्त्वस्य अर्थे') (Vide : sūtra 366. 1) illustrates the use of तणेण as a Dative postposition. It is probably < तणेण कारणेण, the latter noun having been dropped in brisk colloquial usage. cf. Mod. Guj. 'तेथी (= ते कारणथी) आव्या नही.' = He did not come because of that (= that reason).

426. 'पुनर्' – 'विना' – (इति निपातयोः) स्वार्थे डित् – उ (प्रत्ययः भवति)।

In Apabhraṁśa after पुनर् and विना adverb a स्वार्थिक डित् – उ termination is added.

(1) स्मर्यते तद् वल्लभं यद् विस्मर्यते मनाक्।
यत्र पुनः स्मरणं जातं गतं तस्य स्नेहस्य किं नाम ॥

"One can remember the dear one, whose memory is slightly dimmed (lit. 'who is slightly forgotten'); but, when the memory itself has faded away, what is that love worth (lit. 'by what name should that love be called.)?"

This verse has intrigued several scholars. Udayasaubhāgya tried to explain the vs. as :

"सः वल्लभः स्मर्यते, यो वल्लभः विस्मरति स्वल्पमपि। त्रिया यदि स्मरणं गतः तस्य स्नेहस्य किं नाम। न किञ्चिदित्यर्थः।"

---

1 Alsdorf, *Apabhramsa Studien*, p. 86.

Pischel rendered it as :

" One always remembers the dear object which one forgets for a short while. Where, however, except for the memory (the love) has vanished, what sense has this love ?"

Alsdorf translates it differently :

" That is something dear, which one remembers, and which one only slowly forgets. Where however even this memory has vanished, what could this love be named ? (How could one call such a love, love ?)" [1]

Vaidya's translation, too, is not helpful :

" That is called dear which is remembered though it may have been forgotten for a while; but what is the name of that affection the recollection of which comes and goes away quickly ?" Dr. Bhayani mostly follows Vaidya. [2]

In the above vs पुणु is the illustration of स्वार्थिक डित् उ term. added to पुनर् Dr. Bhayani traces the evolution thus : पुनः > पुणो > पुणु. [3]

(Illustration of the same term. added to विना) :

' विणु जुज्झें न वलाहुं ' । (= ' विना युद्धेन न वलामहे ' ।)

(Vide : Sūtra 386.1)

विणु is probably formed from विण on the analogy of पुणु.

427. ' अवश्यम् ' – (इति निपात)स्य डित् – ' एं ' – ' अ ' – (प्रत्ययौ भवतः ।)

In Apabhramśa (the word) अवश्यम takes स्वार्थिक डित् एं and अ terminations.

1 Alsdorf, *Apabhramsa Studien,* p. 89.

2 H. C. Bhayani, *Apabhramsa Vyakarana,* p. 99.

3 *Ibid,* p. 156.

(1) जिह्वेन्द्रियं नायकं वशीकुरुत, यस्य अधीनानि अन्यानि ।
मूले विनष्टे तुम्बिन्याः अवश्यं शुष्कानि भवन्ति पर्णानि ॥

"(Try to) control the sense of taste, which is the leading one whom other senses follow; when the root of the gourd (creeper) is destroyed, (all) the leaves certainly dry up."

Here अवसें illustrates the sūtra.

(Deriv. अवश्य > अवस्स > अवस + एं Instr. sing. term.). Metre is उल्लाल (कर्पूर) : 15 + 13 = 28 mātrās; *yati* after 15 mātrās.[1]

अवसु न सुअहिं सुहच्छिअहिं । (= अवश्यं न स्वपन्ति सुखासिकायाम् ।)
(Vide : sūtra 376·2)

428. 'एकशः'-शब्दे डित्-इ (प्रत्ययः भवति) ।

In Apabhraṁśa the word एकशः takes a स्वार्थिक डित् इ affix.

(1) एकशः शीलकलङ्कितानां दीयन्ते प्रायश्चित्तानि ।
यः पुनः खण्डयति अनुदिवसं तस्य प्रायश्चित्तेन किम् ॥

"For one who has broken his vows once expiation can be prescribed; but when one wrecks (one's character) day after day, what is the use of setting him expiatory actions?"

Here एक्कसि illustrates the sūtra.

429. (नाम्नः परतः) अ – (डित्) अड – (डित्) उल्ल – प्रत्ययाः स्वार्थे (भवन्ति, तद्योगे) स्वार्थिक – क (प्रत्ययस्य) लुक् (= लोपः) च (भवति) ।

In Apabhraṁśa nouns take अ, (डित्) अड, (डित्) उल्ल, स्वार्थिक suffixes, and when they apply, the स्वार्थिक क term. is dropped.

(1) विरहानलज्वालाकरालितकः पथिकः पथि यद् दृष्टकः (= दृष्टः) ।
तद् मिलित्वा सर्वैः पथिकैः स एव कृतः अग्निष्ठः ॥

---

1 cf. छन्दोनुशासन (७–२) of Hemacandra, ed. H. D. Velankar, p. 213.

" A traveller, oppressed by the fire of separation, was found (collapsed) on the road. All the (other) travellers gathered together and used him as a heating stove (to ward off their cold)."

The idea in the above rendering has been suggested by Udayasaubhāgyagaṇin; it has not only very striking चमत्कृति, but it also justifies the use of सोजि (= स एव), which would be otherwise irrelevant in the context.

Dr. Vaidya explains the second caraṇa differently :

" All the travellers gathered (together) and consigned him to fire (as he was dead)."

Here कालिअउ, दिट्ठउ and अग्गिट्ठउ are the illustrations of स्वार्थिक अ suffix which has again, changed to उ (cf. स्यमोरस्योत् । vide : sūtra 331).

Illustrations of the स्वार्थिक डित् suffix अड :

' महु कंतहो बे दोसडा ' । (= मम कान्तस्य द्वौ दोषौ ।)

(Vide : sūtra 379.1)

Illustration of स्वार्थिक डित् suffix उल्ल :

' एक कुडुल्ली पंचहिं रुद्धी ' ।

(= ' एका कुटी पञ्चभिः रुद्धा ' ।) (Vide : sūtra 422.12)

430. एषां (पूर्वोक्तप्रत्ययानां) योगजाः (प्रत्ययाः च भवन्ति) ।

In Apabhraṁśa, those affixes like अडअ etc. which are formed by the different combinations (योगभेद) of अ – अड – उल्ल are also current.

(Illustration of) डित् अडअ :

' फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ।'

(= स्फोटयत. यौ हृदयं आत्मनः ।)

(Vide : sūtra 350. 2).

Here in the illustrative word हिअडउं य has been elided as per sūtra किसलय etc.[1]

1 ' किसलय – कालायस – हृदये यः । ', *Sidha Hemacandra* VIII. I. 269.

(Illustration of) डित् उल्लअ :
'चूडुल्लउ चुण्णी होइसइ'।
(= चूडकः चूर्णीभविष्यति।) (Vide : sūtra 395. 2)

(1) (Illustration of) डुल्लडः (= डित् उल्ल + डित् अड) :
स्वामिप्रसादं सलज्जं प्रियं, सीमासन्धौ वासम्।
प्रेक्ष्य (च) बाहुबलं, धन्या (= प्रिया) मुञ्चति निःश्वासम्॥

"(Seeing) the king's favour, shyness of the husband (his) posting (lit. 'residence') on the frontiers, and his (remarkable) valour—the (young) wife heaves deep sighs."

The underlying idea is this :

The king has given an important military assignment to the husband, on the borders of the kingdom, which is always simmering with trouble, and the husband is so recklessly brave that he will always rush into the fray. He is so shy that he would not tell his master that he is newly wed and his wife is pining away, so that his posting may be made nearer home. All these factors point to an ever present danger, which makes the newly-wed maiden ever anxious about her husband's life.

In the above illustrative verse, बलुल्लडा is an instance of the combination of all the three suffixes उल्ल, अड and अ, while the final lengthening of the vowel (अ > आ) is according to the sūtra 'स्यादौ दीर्घह्रस्वौ'। (sūtra 330).

431. (पूर्वोक्तप्रत्ययान्तानां शब्दानां) स्त्रीलिङ्गे डित् – ई (प्रत्ययः भवति)।

In Apabhraṁśa, words taking the suffixes mentioned in the foregoing two sūtras, when in Feminine (gender), take डित् ई termination.

(1) 'पथिक दृष्टा गौरी' ? 'दृष्टा मार्गं अवलोकयन्ती।
अश्रूच्छ्वासैः कञ्चुकं तिमितोद्वानं (= आर्द्रशुष्कं) कुर्वती॥

"'O sojourner ! did you see my (fair) lady-love ?' '(Yes), I saw her, listlessly looking at your route (of return), and making her bodice wet and dry with her tears and deep sighs.'"

Here गोरडी illustrates the sūtra.

(Another illustration):

'एक कुडुल्ली पंचाहि रुद्धी'। (='एका कुटी पञ्चभिः रुद्धा।')

(Vide : sūtra 422.12)

432. पूर्वोक्तप्रत्ययान्वितशब्दस्य अ-अन्तात् (स्त्रीलिङ्गे) डित्-आ (प्रत्ययः भवति)।

In Apabhramśa words (extended as above) with the suffix (e g. अडअ) which terminates in अ, take डित् आ termination in the Feminine gender. This is an exception to the above sūtra about the डित् ई term. in Fem. nouns.

(1) 'प्रियः आगतः' (इति) श्रुता वार्ता, तस्य ध्वनिः च कर्णे प्रविष्टः।
(तदैव) तस्य विरहस्य नश्यतः धूलिः अपि न दृष्टा॥

"I learnt the news that my dear had come (from his long journey): his words (lit. voice) fell on my ears. (That very moment) (the anguish of) separation disappeared (lit. 'fled away') so that no trace (lit. 'no dust of its feet') of it was seen anywhere."

Here धूलडिआ is the illustration of the आ term.

It is formed thus : धूली (=धूलिः) + अडअ > धूल + अडअ > धूलडअ > धूलडआ > धूलडिआ (cf. sūtra 433).

433. 'अ'-स्य इत् (=इ) ए (=आ-प्रत्यये)।

In Apabhramśa in Feminine nouns the (penultimate) अ-कार before the आ suffix, changes to इ. e. g. 'धूलडिआ वि न दिट्ठ।' (='धूलिका अपि न दृष्टा') (Vide : sūtra 432.1)

This change occurs only in Feminine nouns; e. g. in 'झुणि कन्नडइ पइट्ठ।' (='ध्वनिः कर्णे प्रविष्टः।') the change

अ > इ has not taken place in कन्नड्, as it is a Masculine noun.

434. युष्मद् – आदि – (शब्दानां परस्य) ईय – (प्रत्ययस्य) डित् आरः (आदेशः भवति)।

In Apabhraṁśa in युष्मद् and other (such words), the ईय term. (e. g. in युष्मदीय, अस्मदीय etc) takes the ādeśa आर. (i. e. युष्मद् > तुम्ह ; ईय > आर ; युष्मदीय > तुम्हार).

(1) संदेशेन किं त्वदीयेन यत् सगाय न मिल्यते ।
स्वप्नान्तरे पीतेन पानीयेन, प्रिय, पिपासा किं छिद्यते ॥

"What is the use of your message, if we cannot meet together? If in a dream (one feels) one is drinking water, can thirst be ever quenched (by it)?"

Here तुहारेण (= त्वदीयेन) illustrates the sūtra.

Other illustrations :

'देक्खु अम्हारा कंतु'। (= पश्य अस्मदीयं कान्तम्।)

(Vide : sūtra 345.1)

'बहिणि महारा कंतु' (= भगिनि मदीयः कान्तः।)

(Vide : sūtra 351.1)

435. (इदम् – किम् – आदि – सर्वनाम्नाम्) अत् – प्रत्ययस्य डित् एत्तुलः (आदेशः भवति)।

In Apabhraṁśa when the pronouns इदम, किम, यत्, तद्, एतद् take the अत् term., it is substituted by डत् एत्तुल. e. g एत्तुलो (= इयान्); केत्तुलो (= कियान्); जेत्तुले (= यावान्) तेत्तुलो (= तावान्).

436. (सर्वनाम्नाम्) त्र – प्रत्ययस्य डित् एत्तहे (आदेशो भवति).

In Apabhraṁśa when the pronouns (इदम् etc.) have, in the Locative (sense) त्र–term. it is substituted by the ādeśa डित् एत्तहे.

(1) यत्र तत्र द्वारे लक्ष्मीः विसंष्ठुला (= विह्वला) धावति ।
प्रियप्रभ्रष्टा इव गौरी निश्चला कुत्र अपि न तिष्ठति ॥

"Here and there, on to the doorsteps (and in to the homes), Lakṣmī (the goddess of fortune) rushes unsteadily; like a maiden deserted by her lover, she remains steadfast nowhere."

Here एत्तहे (=अत्र), and तेत्तहे (=तत्र) illustrate the sūtra.

437. त्व—तल् (=ता)-प्रत्यययोः प्पण-(आदेशः भवति)।

In Apabhraṁśa the (Taddhita) terminations त्व and ता are substituted by the ādeśa प्पण. e. g.

'वड्डुप्पणु पर पाविअइ।' (=महत्त्वं परं प्राप्यते।)

(Vide: sūtra 366.1)

By the प्रायोऽधिकार (=the proviso that the change mentioned in the sūtra takes place generally, but not always, (the alternative formation will be):

'वड्डत्तणहो तणेण।' (='महत्त्वस्य अर्थे।') (Vide: sūtra 366.1).

438. (कृत्-) तव्य-प्रत्ययस्य 'इएव्वउं'-'एव्वउं'-'एवा' इति (आदेशाः भवन्ति)।

In Apabhraṁśa the Kṛt termination तव्य (of Potential Participles) is substituted by the three ādeśas—इएव्वउं, एव्वउं, एवा. e. g.

(1) एतद् गृहीत्वा यद् मया यदि प्रिय. उद्वार्यते।
मया कर्तव्यं किमपि नापि मर्तव्यं परं दीयते॥

"If accepting this I have to give up (lit. 'sacrifice') my beloved, then nothing remains for me to do but only to die."

Here करिएव्वउं and मरिएव्वउं are illustrations of the इएव्वउं) ādeśa (for तव्य).

(2) देशोच्चाटनं शिखिक्वथनं घनकुट्टनं यद् लोके।
मञ्जिष्ठया अतिरक्तया सर्वं सोढव्यं भवति॥

"What is (the most trying ordeal) in this world—being uprooted from one's soil, being boiled on fires and being pounded by hammers—all this has to be borne

by मञ्जिष्ठा (Mod. Guj. मजीठ—'a deep red vegetable dye'). (for) it is so very रक्त (='red'; पक्षे, 'in love')"

Here सहेव्वउं is the illustration of the एव्वउं ādeśa.

(3) स्वपितव्य परं वारितं पुष्पवतीभि समम् ।
जागर्तव्यं पुन. कः धरति यदि सः वेदः प्रमाणम् ॥

"Sleeping with a woman during her periods is forbidden; but who prevents one for keeping awake with her—if (indeed) the Vedic injunctions must be followed?"

Here सोएवा and जग्गेवा are illustrations of the एवा ādeśa.

439. क्त्वा – (प्रत्यस्य) 'इ' – 'इउ' – 'इवि' – 'अवि' – (आदेशाः भवन्ति) ।

In Apabhramśa the क्त्वा term. (of Absolutive Participles) has four ādeśas इ, इउ, इवि, अवि.

(Illustration) of the इ ādeśa :

(1) हृदय, यदि वैरिण. बहव. ततः किं अभ्रे आरोहामः ।
अस्माक (अपि) द्वौ हस्तौ यदि पुनः मारयित्वा म्रियामहे ॥

"O my heart! if enemies outnumber us many times, do we, therefore, fly to (take shelter in) the sky? We (too) have two hands, if (it comes to that) we will lay down our lives after killing (several enemies in the battle)."

Here मारि (=मारयित्वा) illustrates the sūtra. Dr. Vaidya explains अब्भि as = घना. (='clouds'), which is not quite relevant in this context.

(Illustration) of इउ ādeśa :

'गय – घड – भज्जिउ जंति' ।

(=गजघटाः भज्यन्ते) । (Vide : sūtra 395.5)

(Illustration) of the इवि ādeśa ·

(2) रक्षति सा विषहारिणी (=पानीयहारिका) द्वौ करौ चुम्बित्वा जीवम् ।
प्रतिबिंबितमुञ्जवत् जलं याभ्या अ–क्षोभितं पीतम् ॥

"That water-girl sustains her life by kissing the two hands with which she drank water, in which the image of मुञ्ज (='king Muñja'; पक्षे 'the muñja grass') was reflected undisturbed."

Here चुम्बिवि is the illustration of the इवि ādeśa.

(3) (Illustration) of अवि ādeśa :

बाहु विमोच्य यासि त्वं, भवतु, तथा कः दोषः ।
हृदयस्थितः यदि निःसरसि (ततः) जानामि मुञ्ज (त्वं) सरोषः ॥

"You are thrusting aside my arms (in embrace); (well), be it so, there is no harm (in it). If you, (however), get out of my heart, (then only) (dear) Muñja I will know that you are estranged (lit. 'angry')."

Here विछोडवि illustrates the sūtra.

440. (क्त्वा-प्रत्ययस्य) 'एप्पि'-'एप्पिणु'-'एवि'-'एविणु' - (इति आदेशाः) ।

In Apabhraṁśa (the क्त्वा term. of the Absolutive Participle) is substituted by four ādeśas—'एप्पि', 'एप्पिणु', 'एवि', 'एविणु'. e g.

(1) जित्वा अशेषं कषाय-बलं दत्वा अभयं जगत (=जगते) ।
लात्वा (=गृहीत्वा) महाव्रतानि (मुनयः) शिवं लभन्ते ध्यात्वा
तत्त्वस्य (=तत्त्वम्) ॥

"Having subjugated an entire army of passions, having granted (spiritual) protection to the world, after taking solemn (lit. 'great') vows, and meditating upon the fundamental truth, the sages attain beatitude."

Here जेप्पि, देप्पिणु, लेवि and झाएविणु illustrate the sūtra.

The four terminations are mentioned one by one to indicate the context with the following (sūtra).

441. तुम् (-प्रत्ययस्य) 'एवं'-'अण'-'अणहं'-'अणहिं' च (प्राक्तनसूत्रनिर्दिष्टादेशैः सहिताः) (आदेशाः भवन्ति) ।

In Apabhraṁśa the तुम् termination (of the Infinitive of Purpose) has 4 ādeśas 'एवं', 'अण', 'अणहं', 'अणहिं'; and (also) as च (= 'and') in the sūtra indicates एप्पि, एप्पिणु, एवि, एविणु (i. e. the 4 ādeśas mentioned in the previous sūtra) – thus (in all) 8 ādeśas.

Illustrations :

(1) दातुं दुष्करं निजधनं, कर्तुं न तपः प्रतिभाति ।
एवमेव सुखं भोक्तुं मनः , परं भोक्तुं न याति ॥

"One finds it difficult to donate one's wealth; and it does not strike him that he ought to practise penance. His intention is to enjoy pleasures for nothing; but he can never enjoy them (that way)".

Here देवं, करण, भुंजणहं, भुंजणहिं illustrate the four ādeśas (of तुम्), namely, एवं, अण, अणहं and अणहिं.

(2) जेतुं त्यक्तुं (च) सकलां धरां, लातुं (=गृहीतुं) तपः पालयितुम् (च) ।
विना शान्तिना तीर्थेश्वरेण कः शक्नोति भुवने अपि ॥

"To conquer the whole world and (then) to give it away, to undertake penance and observe it (in its entirety)—except the तीर्थंकर शान्तिनाथ who can achieve this in the whole (wide) world ?"

Here जेप्पि, चएप्पिणु, लेविणु and पालेवि are the illustrations of एप्पि, एप्पिणु, एविणु and एवि ādeśas (of the तुम् termination).

442. गम् – (धातोः) 'एप्पिणु' – 'एप्पि' (– प्रत्यययोः) ए–कारस्य लुक् (=लोपः) वा (भवति) ।

In Apabhraṁśa when applied to the root गम् the two (तुम्–) ādeśas एप्पिणु and एप्पि drop their intia. ए, optionally.

Illustrations :

(1) गत्वा वाराणस्यां नराः अथ उज्जयिन्यां गत्वा ।
मृताः प्राप्नुवन्ति परमपदं दिव्यान्तराणि मा जल्प ॥

"Having gone to Banaras, or having gone to Ujjayinī and meeting death (there), people attain the

highest bliss (lit. 'place')—don't talk of other divine places."

Here गंप्पिणु and गप्पि are illustrations of initial ए of एप्पिणु and एप्पि being dropped.

Alternatively,

(2) गङ्गा गत्वा यः म्रियते यः शिवतीर्थं गत्वा ।
क्रीडति त्रिदशावासगतः सः यमलोकं जित्वा ॥

"He who breathes last on the (banks of the) Ganges or in (lit. 'having gone to') a शिवतीर्थ (='a holy place, sanctified by god Śiva'), conquers the Yama's abode (यमलोक), and enjoys himself in heaven."

Here the usual (untruncated) forms गमेप्पिणु and गमेप्पि are used.

443. तृन् (=तृ) – प्रत्ययस्य अणअ (आदेशः भवति)।

In Apabhraṁśa the तृ termination of (Verbal nouns) is substituted by the अणअ ādeśa. e. g.

(1) हस्ती मारयिता, लोकः कथयिता ।
पटहो वादयिता, श्वा भषिता ॥

"The elephant has the habit of attacking; people have the habit of talking (scandal); the drum has the habit of being beaten; the dog has the habit of barking."

Here मारणउ, बोल्लणउ, वज्जणउ, भसणउ are the illustrations of the sūtra.

444. 'इव'-अर्थे 'नं' – 'नउ' – 'नाइ' – 'नावइ' – 'जणि' – 'जणु' – इति (आदेशाः भवन्ति)।

In Apabhraṁśa to express the sense of 'इव' (= यथा 'like', 'as it') there are 6 ādeśas – namely 'नं', 'नउ', 'नाइ', 'नावइ', 'जणि', and 'जणु'.

(Illustration of) नं :

= 'नं मल्ल – जुज्झु ससि – राहु करहिं'।

(= यथा मल्लयुद्धं शशिराहू कुरुतः ।) (Vide sūtra 382.1)

(Illustration of) नउ :

(1) रव्यस्तमने समाकुलेन कण्ठे वितीर्णः न छिन्नः ।
चक्रेण (= चक्रवाकेन) खण्डः मृणालिकायाः यथा जीवार्गलः दत्तः ॥

" As the Sun was setting the distressed चक्रवाक placed a bit of lotus-fibre in the mouth but did not bite it—as if it had fixed a crow-bar to shut in his (departing) soul."

(Illustration of) नाइ :

(2) वलयावलि-निपतन-भयेन धन्या (= प्रिया) ऊर्ध्वभुजा याति ।
वल्लभ-विरह-महाह्रदस्य स्ताघं गवेषयति इव ॥

" For fear of dropping her row of bracelets the fair lady moves with both hands raised—as if she is sounding the depth of the great pond of her separation from her lover."

(Illustration of) नावइ :

(3) प्रेक्ष्य मुखं जिनवरस्य दीर्घ-नयन-सलावण्यम् ।
इव गुरु – मत्सर – भृतः ज्वलने प्रविशति लवणम् ॥

" Seeing the lovely face of जिनवर with long eyes, salt leaps into fire as if on account of extreme jealousy."

The underlying idea is like this :

" When जिनवर comes from outside salt is moved round his head and thrown into the fire to ward off any evil influence of onlookers. The poet fancies that the लावण्य (' beauty ' ; पक्षे, ' salinity ') of जिनवर is so transcendentally great that it drives लवण into a rage, which therefore, leaps into fire."

(Illustration of) जणि :

(4) चम्पक – कुसुमस्य मध्ये सखि भ्रमरः प्रविष्टः ।
शोभते इन्द्रनीलः इव कनके उपविष्टः ॥

"Right in the centre of the Campaka flower, O friend, a bee has set (lit. 'entered'); it look lovely, like the इन्द्रनील jewel set in gold."

The metre is of 11 + 10 mātrās.

(Illustration of) जणु :

'निरुपम–रसु पिएं पिअवि जणु'।

(='निरुपमं रस प्रियेण पीत्वा इव।') (Vide : sūtra 401.3)

445. (अपभ्रंशे) लिङ्गं अतन्त्रम्।

In Apabhraṁśa the gender (of a word) is often different (from its gender in Sanskrit): e. g.

'गयकुंभइं दारंतु'।

(='गजाना कुंभान् दारयन्तम।') (Vide : sūtra 345.1)

Here the originally Masculine noun (कुंभ) has been declined as a Neuter noun.

(Another illustration :)

(1) अभ्राणि लग्नानि पर्वतेषु पथिकः रुदन् याति।
यः ईदृग्–गिरि–गिलन–मनाः सः किम् धन्यायाः (प्रति) घनायते॥

"The clouds are shrowding the mountains. (Seeing this) the traveller hurries up (lit. 'moves') crying. He is frightened : 'when it (i. e. 'the cloud') is so intent on swallowing up such (= vast) mountains, will it ever spare his beloved ?' "

Here अब्भा is Masculine though the original Sanskrit word (अभ्रम्) is Neuter.

(2) पादे विलग्नं अन्त्रं शिरः स्रस्तं स्कन्धे।
तथापि कटारिकायां (=क्षुरिकाया) (यस्य) हस्तः (स्थितः), बलीक्रिये (तस्मै) कान्ताय॥

"The bowels are entwining the feet, and the (chopped) head has been resting on the shoulder; yet the hand has firmly grasped the dagger—for such, my lord, I would give away my life."

Here अंत्रडी is Feminine, though the original word (अन्त्र) is Neuter.

(3) शिरसि आरूढाः खादन्ति फलानि पुनः शाखाः मोटयन्ति (=भुञ्जन्ति, वक्रीकुर्वन्ति) ।
तथापि महाद्रुमाः शकुनीनां अपराधितं न कुर्वन्ति ॥

"Perching on the tops they eat the fruits, and also twist (or 'break') the branches; still the great trees do not punish the birds"

Here डालइं is Neuter, though usually it (डाली) is Feminine.

446. (अपभ्रंशे प्रायः) शौरसेनीवत् (कार्यं भवति) ।

In Apabhraṁśa, there often occur changes as in the Śaurasenī Prākrit.

(1) शीर्षे शेखरः क्षण विनिर्मापितः
क्षणं कण्ठे प्रालम्बः कृतः ।
रत्या विहितं क्षणं मुण्डमालिकायां (=मुण्डमालिका)
यत् प्रणयेन तं नमत
कुसुमदामकोदण्डं कामस्य ॥

"Shaped by Rati as a (floral) crown—hung (lit. made) (like) a wreath round her neck at another moment; then (again) fondly turned (by her) into a मुण्डमाला ('a chaplet worn on the head')— pay your homage to that bow of Cupid, (fashioned from) flower-wreaths."

Here विणिम्मविदु, रदिए, किदु, विहिदु all reveal the predominantly Śaurasenī trait (त् > द्). It is likely that the illustration has been taken from the Apabhraṁśa spoken in the region where formerly Śaurasenī Prākrit was current

The metre is Mātrā (cf. sūtra 350.2).

447. (अष्टमाध्याये पादचतुष्टयनिर्दिष्टसर्वप्राकृतभाषालक्षणानां) व्यत्ययः च (भवति) ।

The characteristics of the (different) Prākrit dialects sometimes interchange. For example, as it is recorded that in Māgadhī तिष्ठ changes to चिष्ठ (acc. to sūtra तिष्ठश्चिष्ठः । VIII-4 -298), so also (तिष्ठ changes to चिष्ठ) in Prākrit, Paiśācī and Śaurasenī. E. g. 'चिष्ठदि' = 'तिष्ठति' (= 'He stands'), (current primarily in Māgadhī, but sometimes encountered also in general Prākrit — e. g. Mahārāstrī, Paiśācī and Śaurasenī.

(Similarly) in Apabhraṁśa र् as a second member of a compound consonant is elided alternatively, which (trait) also (sometimes) occurs in Māgadhī. Note, for example

'शद – माणुश – मश – भालके कुंभ – शहश्र – वशाहे शचिदे ' ।
(= ' शत – मानुष – मांस – भारकः कुंभ – सहस्र – वशाया संचितः ।)

(note retention of र् in शहश्र < सहस्र ; Vide sūtra VIII. 4. 398) and similar other illustrations.

This interchange (व्यत्यय) is not just confined to phonetic characteristics (भाषालक्षणानि) (of the Prākrit dialects); sometimes even the verbal terminations of tenses also interchange. For example, the terminations of the Present tense are often found used in the Past tense. e g. ' अह पेच्छइ रहु – तणओ ' । Here पेच्छइ (usually Present 3rd pers sing.) is used for the Past tense : (= अथ प्रेक्षांचक्रे रघुतनय ।)

Similarly also, as in ' आभासइ रयणीअरे ' (= ' आबभाषे रजनीचरान्), the Present term. is used for the Past tense.

(Often) the terminations of the Past tense are (found) used for the Present tense. e. g. 'सोहीअ एप वंठो ।' (= शृणोति एप वंठः ।)

As a matter of fact most of the above changes can be easily traced to free interborrowing between the different regional dialects.

448. शेषं (अष्टमाध्याये अनुक्तं) संस्कृतवत् सिद्धं (भवति) ।

If any changes are found which are not discussed in this eighth chapter on the Prākrit languages, they can be explained by the (rules of the) Sanskrit language, laid down in the first seven chapters. e. g.

(1) अधःस्थितसूर्यनिवारणाय छत्रं अध: इव वहन्ती ।
जयति सशेषा वराहश्वासदूरोत्क्षिप्ता पृथ्वी ॥

"The earth blown up by the breath of वराह (the boar-incarnation of Visnu, who resurrected it) flourishes, with the शेष (the Divine Serpent on whose hoods it is supported), appearing as if it is carrying an umbrella on the downward side to ward off the (rays of the) Sun shining below."

Here निवारणाय is the illustration (of a Sanskrit form used in Prākrit). There is no Dative in Prākrit; the Dative here (in निवारणाय) is derived from Sanskrit. Sometimes even where specific changes are laid down in Prakrit, we, frequently, come across formations based on Sanskrit. For instance, in Prakrit the word उरस् in Locative singular has two forms—उरे and उरम्मि, but sometimes there also occurs the form उरसि (which is a purely Sanskrit form). In this way are to be accounted the

forms सिरे, सिरम्मि, (and along with them) सिरसि; and सरे, सरम्मि, (and with them) सरसि.

The word सिद्धं occurs as an auspicious invocation, which gives the blessing of long life and prosperity to the students (of this treatise).

Thus ends the fourth section (पाद) of the Eighth Chapter of the grammatical treatise named सिद्धहेमचन्द्र prepared by Ācārya Śrī Hemcandra.

Here also ends the Commentary named प्रकाशिका on the grammar named सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासन.

PRAŚASTI (A Panegyric of the patron)

1. There flourished (in the past) a King named Mūlarāja, with mighty arms, capable of supporting the burden of the earth, bearing the imprint of the four limitless oceans; who was like a lion to the onrushing enemy-elephants; and was an ornament of the virtuous Culukya race.

2. In his line was born King Jayasiṁhadeva, (resplendent like) the Sun by his great प्रताप ('valour'; पक्षे, 'heat'); who left an impress of (lit. 'inscribed') his name—सिद्धराज—(both) on the Sun (in the form) of his (brilliant) dynasty, and also on the moon

3. He, having skilfully employed the four expedients (against the enemies) consummately, having conquered and governed the earth girdled by the four oceans, having disciplined his mind by the four sciences (विद्याs—आन्वीक्षिकी, त्रयी, वार्ता and दण्डनीति), and having acquired self-restraint, had reached the last extremity in the attainment of the four objects of life (पुरुषार्थs—धर्म, अर्थ, काम and मोक्ष).

4. By him, who was harrassed by a multitude of grammars (which were in themselves) extremely diffuse, difficult to learn, and loose (in structure)—by him requested, Muni Hemacandra prepared systematically this unique (treatise on) grammar.

परिशिष्टम्

दोधकवृत्तिः

श्रीगौतमाय नमः ॥

ढोल्ला सा०— नायकः श्यामलः, 'धण' नायिका प्रिया चंपकवर्णी। 'नाइं' उत्प्रेक्षते – 'सुवर्णरेखा कषपट्टके दत्ता' इत्यर्थः॥ १ [1]

ढोल्ला म०— हे नायक, त्वं मया वारितः। दीर्घं मानं मा कुरु। निद्रया गमिष्यति रात्रिः अवस्कंदो विभातं शीघ्रं भवति॥ २

बिट्टिए०— हे पुत्रिके, मया त्वं भणिता। मा कुरु वक्रां दृष्टिम्। हे पुत्रिके, सकर्णा भल्लिर्यथा मारयति हृदये प्रविष्टा॥ ३

एइ ति०— एते ते घोटका। एषा सा स्थली। एते ते निशिताः खड्गाः। अत्र मनुष्यत्वं ज्ञायते यो नापि वल्गां वालयति॥ ४

दहमु०— दशमुखः भुवनभयंकरः। तोषितशङ्करः – पूजितशङ्करः। निर्गतो रथवरे चटितः। उत्प्रेक्षते – 'दैवेन चतुर्मुखं ब्रह्माणं षण्मुखं कार्त्तिकेयं ध्यात्वा एकस्मिन् रावणे लगित्वा'। कोऽर्थः – एतद्द्वयमपि एकीकृत्य रावणो घटितो निर्मितः, दशमुखत्वादित्यर्थः॥ ५

अगलि०— अगलितस्नेहाः [2] निवृत्ताः चलिताः। तेषामुपरि योजनलक्षमपि यातु। वर्षशतेनापि यो मिलति। सखि स सौख्याना [3] स्थानं तेषामित्यर्थः॥ ६

अंगहिं०— अङ्गैरङ्गं न मिलितं [4], हे सखि, अधरेण अधरो न प्राप्तः। प्रियस्य मुखकमलं पश्यन्त्या एवमेव सुरतं सप्राप्तम् (sic? समाप्तम्)॥ ७

ये महु०— ये मम दत्ता दिवसा दयितेन प्रवसता चलता सता, तान्दिवसान् गणयन्त्या ममाङ्गुल्यो जर्जरिता नखेन॥ ८

सायरु०— सागरः उपरि तृणानि धरति, तले क्षिपति [5] रत्नानि। स्वामी सुभृत्यमपि परिहरति, सन्मानयति खलान् – दुर्जनान्॥ ९

गुणेहिं०— गुणै नं संपदः परं कीर्तिश्च। जीवा फलानि लिखितानि भुञ्जते। दृष्टान्तयति – केसरी [6] कपर्दिकामपि न लभते, गजास्तु लक्षैः गृह्यन्ते॥ १०

---

1 Emended, MS takes vss 1 & 2 together and number them as 1.
2 MS स्नेहा. 3 MS सुख्याना 4 MS मिल्तं. 5 MS क्षपति. 6 MS केशरी

वच्छहे०— जनो वृक्षात्फलानि गृह्णाति[7], कटुपल्लवानि वर्जयति। ततोऽपि महाद्रुमस्तान् कटुपल्लवान् उत्सङ्गे[8] धरति। क इव, स्वजन इव, यथा स्वजनः[9] कटुपल्लवप्रायानपि जनान् धरति न तु तिरस्करोतीत्यर्थः॥ ११

दूरुड्डा०— दूरोड्डानेन दूरगमनेन पतितः खलो दुर्जनः आत्मानं जनं च मारयति। यथा गिरिशृङ्गेभ्यः पतिता शिला आत्मानमन्यमपि चूर्णं करोतीत्यर्थः॥ १२

जो गुण०— य आत्मीयान् गुणान् गोपायति, परस्य गुणान् प्रकटान् करोति। अहं कलियुगे[10] तस्य दुर्लभस्य स्वजनस्य बलि–पूजां क्रिये इत्यर्थः॥ १३

तणहं०— तृणानां तृतीया भङ्गी नापि तृतीयप्रकारो नाप्यस्ति, तेन कारणेन अवटत्तटे[11] – कूपतटे वसन्ति। अथ यो जनस्तृणानि लगित्वा उत्तरति, अथ इति अथवा तृणानि जनेन सह स्वयं मज्जन्ति। अन्योऽपि यः प्रकारद्वयं कर्तुकामो भवति स विषमस्थाने वसति। प्रकारद्वयं किं म्रियते वा शत्रून् जयति वेति भावार्थः॥ १४

दइवु०— देवो वने तरूणां पक्वफलानि शकुनीनां पक्षिणां घटयति, तत् सौख्यं वरम्। कर्णयोः प्रविष्टानि खलवचनानि सौख्यं नेत्यर्थः॥ १५

धवलु०— धवलो वृषभः धौरेयो विषीदति विषादं करोति इत्यर्थः। किं कृत्वा। स्वामिनो गुरुं भारं प्रेक्ष्य। किं मनसि अचिन्तयत् तदाह। अहं किं न[12] योजितः। क्व, द्वयोर्दिशोः[13]। किं कृत्वा, खण्डौ कृत्वा – इत्यर्थः॥ १६

गिरिहे०[14]— निःसामान्यः सर्वोऽपि जनो गृहं मुक्त्वा गिरेः शिलातलं गृह्णाति, तरोः फलं गृह्णाति। ततोऽपि मनुष्येभ्यः[15] अरण्यं न रोचते इत्यर्थः॥ १७

तरुहुं०— मुनयोऽपि तरुभ्योऽपि वल्कलं परिधानं फलमशनं च क्रमेण लभन्ते। स्वामिभ्यः इदमर्गलमधिकं, यद् भृत्या आदरं गृह्णन्ति इत्यर्थः॥ १८

अग्गिएं०[16]— अग्निना जगदुष्णं भवति, तथा वातेन शीतलं भवति। यः पुनः अग्निनापि शीतलस्तस्योष्णत्वं कथं, न कथमपीत्यर्थः॥ १९

विप्पिअ०— हे आर्ये, हे सखि, विप्रियकारको अप्रियंकारको यद्यपि प्रियः ततोऽपि तं आनय। अग्निना दग्धं यद्यपि गृहं ततोऽपि तेनाग्निना सह कार्यं भवेत्॥ २०

जिम्व जि०— यथा यथा श्यामला[17] स्त्री लोचनानां निश्चितं वक्रत्वं शिक्षते[18] तथा तथा मन्मथो निजकशरान् खरप्रस्तरे कठोरपाषाणे तीक्ष्णान् करोतीत्यर्थः॥ २१

---

7 MS गृहाति. 8 MS उच्छंगे 9 MS स्वजना. 10 MS कुलयुगे. 11 MS अवतटे. 12 MS तु 13 MS दशो. 14 MS गिरेहि. 15 MS मनुषेभ्यः. 16 MS अग्गिए. 17 MS स्यामलो. 18 MS शिक्षिति.

संगर०— हे सखीति गम्यते । तं मदीयं कान्तं पश्य, यः सङ्ग्रामशतेषु वर्ण्यते । किं कुर्वन्तं, अतिमत्तानां त्यक्ताङ्कुशाना गजानां कुम्भान् दारयन्तमीत्यर्थः ॥ २२

निय मु०— मुग्धा स्त्री निजमुखकरै निजवदनकिरणैरपि अन्धकारे करं हस्तं प्रतिप्रेक्षते पश्यति । शशिमण्डलचन्द्रिकया पुनर्दूरे कथं न पश्यति इत्यर्थः ॥ २३

तुच्छ म० अन्नु जु०— युग्मं । अनयोरर्थ. । तुच्छरागेति दूती[19]कृतनायकस्यामन्त्रणम् । हे तुच्छराग, तस्या नायिकाया.[20] अन्यद् यद् तुच्छं तदाख्यातुं न याति । नायिकायाः[20] किंभूताया.[21] तुच्छमध्यायाः । पुनः किंभूतायाः, तुच्छजल्पनशीलायाः । पु० (=पुनः किंभूतायाः) तुच्छाच्छरोमावल्याः । पु० तुच्छतरहासायाः । पुनः प्रियवचनमलभमानायाः । पु० तुच्छकायमन्मथनिवासायाः तुच्छकायमन्मथनिवासो यस्याः सा । तुच्छकायत्वं भर्तृविरहात्[22] । कठरीत्याश्चर्ये । येन कारणेन मुग्धायाः स्तनान्तरं मनोवर्त्मनि न माति । स्तनयोरतिपीनत्वादंतरस्यातितुच्छत्वं वर्णितं इत्यर्थः ॥ २४–२५

फोडेति०— यौ स्तनौ आत्मीयं हृदयं स्फोटयतः तयोः परकीया घृणा दया किम् । हे लोका, आत्मानं रक्षत, यतः कारणात् वालाया. विषमौ स्तनौ जाताविल्यर्थः ॥ २६

भल्ला हु०— हे भगिनि इदं भव्यं भूतं, यन्मदीयः कान्तो मारितः । यदि भग्नो गृहमैष्यत् तर्हि वयस्याभ्यो वयस्यानां वा – सखीभ्यो – लज्जां प्राप्स्यम् ॥ २७

वायस०— वायसमुड्डापयन्त्या सत्या स्त्रिया सहसेति प्रियो दृष्टः । अर्द्धानि वलयानि मह्यां गतानि भूमौ पतितानि । अर्द्धानि त्रटदिति कृत्वा स्फुटितानि इत्यर्थः ॥ २८

कमल०— अलिकुलानि कमलानि मुक्त्वा करिगण्डानि काङ्क्षन्ति । येषामसुलभं दुर्लभमेष्टुं 'भलि' कदाग्रहो भवति, ते दूरं नापि गणयन्तीत्यर्थः ॥ २९

भग्गउं०— हे सखीति गम्यते । हे सखि, यथा द्वितीयादितिथौ शशिरेखा चन्द्ररेखा प्रकटीभवति तथा प्रियस्य करे करवालं खड्गमुन्मील्यते प्रकटीभवति । किं कृत्वा, निजकवलं भग्नं दृष्ट्वा परस्य वलं प्रसृतं दृष्ट्वेत्यर्थ. ॥ ३०

जइ त०— हे तिलतार – तिलवत् स्निग्धा तारा कनीनिका यस्य स, तस्य सबोधनम् । यदि तव स्नेहो मया सह नापि त्रुटित., तत्कस्मादहं त्वया वक्राभ्या लोचनाभ्यां शतवारं विलोक्ये – इत्यर्थः ॥ ३१

---

19 MS दुती. 20 MS नायकाया. 21 MS किंभूताया. 22 MS भतुविरहात्.

जहिं क०— यस्मिन् शरेण शिर[23]श्छिद्यते, यस्मिन् खड्गेन खड्गः छिद्यते[24], तस्मिन् तादृशे भटघटानिवहे कान्तो मार्गं प्रकाशयतीत्यर्थः ॥ ३२

एक्कहिं० अगिहि०[25]— युग्मं । अनयोरर्थः । तस्या मुग्धाया एकस्मिन्नक्षिणि[26] श्रावणः अन्यस्मिन्नक्षिणि[26] भाद्रपदः । को भावः, यथा एतौ द्वौ मासौ स्राविणौ[27] तथाक्षिद्वयमप्यश्रुजलस्रावि[28]त्वान्मासद्वयतुल्यम् । महीतलस्रस्तरे[29] भूतलसस्तारके माधवो वसन्तः, पल्लवमयत्वात् । गण्डस्थले शरत् तस्या. कुसुमादिना पाण्डुत्वात् । अङ्गेषु ग्रीष्मः तापबाहुल्यात् । सुखासिकातिलवने मार्गशीर्षं । यथा तिलवनानामुच्छेदः स्यात् तथा सुखावस्थानस्योच्छेदः । मुखपङ्कजे शिशिर आवासितः । यथा शिशिरे पङ्कजाना म्लानत्वं, तथा मुखपङ्कजस्यापि । स्त्रीणां वियोगावस्थायामेतानि चिह्नानि स्युः तेनेत्युक्तम् ॥ ३३–३४

हिअडा०— हे हृदय त्वं त्रटदिति कृत्वा स्फुट, कालक्षेपेन कालविलम्बेन किम् । अहं[30] पश्यामि हतविधिस्त्वया विना दुःखशतानि कुत्र स्थापयति इत्यर्थः ॥ ३५

कन्तु म०— हे हले हे सखिके मदीय.[31] कान्तो निश्चयेन यस्य रुष्यति तस्य स्थानं स्फेटयति । कैः, अर्थैः शस्त्रैः हस्तैरपि ॥ ३६

जीविउ०— जीवितं कस्य वल्लभं न स्यात्, धनं पुनः कस्येष्टं न स्यात् । विशिष्टो मनुजोऽवसरे निपतिते द्वे अपि जीवितधने[32] तृणसमे गणयति इत्यर्थः ॥ ३७

एह कु०— एषा कुमारी, एष अहं नरः, एतन्मनोरथस्थानम् । ईदृशं चिन्तयता[33] वढाना मूर्खाणा पश्चाद्विभातं भवति इत्यर्थः ॥ ३८

जइ पु०— काचित् स्त्री पथिकं प्रत्याह । यदि बृहन्ति गृहाणि पृच्छथ ततो बृहन्ति अमूनि प्रत्यक्षोपलभ्यमानानि वर्तन्ते पृच्छ वा । चेद्दानाभिलाषीति शेषः, तथा कुटीरके विह्वलितजनाभ्युद्धरण पीडितजनाभ्युद्धरण कान्तं पश्येत्यर्थः ॥ ३९

आयइं०— लोकस्य इमानि लोचनानि जाति स्मरन्ति न भ्रान्ति नं संदेहः । अप्रिये दृष्टे सति मुकुलन्ति सकोचं प्राप्नुवन्ति । प्रिये दृष्टे सति विकसन्ति इत्यर्थः[34] ॥ ४०

सोसउ०— चियेति निश्चयेन उदधिः शुष्यतु मा शुष्यतु वा । तेन समुद्रशोषणेन समुद्राशोषणेन वा वडवानलस्य किम् । यदिति क्रियाविशेषणम् । यत् जले ज्वलनो

---

23 MS शिरस् 24 MS छिद्यते 25 MS अगिहि 26 MS ०क्षि 27 MS श्राविणौ 28 MS ०श्रावि. 29 MS ०श्रस्तरे 30 MS अहं 31 MS मदीय. 32 MS जीवतधने 33 MS चिंतता 34 MS त्यर्थ ।

ज्वलति, अनेन जलज्वलनेन तस्य वडवानलस्य किं न पर्याप्त, किं न सृतमित्यर्थः ॥ ४१

आयहो०— अस्य दग्धकलेवरस्य यद्दाहितं तदेव सारम् । मरणानन्तरमिति शेषः । यदि आच्छाद्यते स्थाप्यते ततः कुथ्यति, अथ दह्यते ततः क्षारो भस्म स्यादित्यर्थः ॥ ४२

साहु वि०— सर्वो लोक उत्ताम्यति आकुलीभवति । किमर्थं, बृहत्त्वस्यार्थे । परं बृहत्त्वं हस्तेन मुत्कुलेन प्राप्यते । को भाव, जनै. महत्त्वं तदा प्राप्यते चेद्दानादिगुणा[35] स्युरिति भाव ॥ ४३

जइ सु०— हे दूति स यदि गृहं नायति नागच्छति तर्हि तव अधोमुखं कथम् । हे सखिके यस्तव वचनं खण्डयति स मम प्रियो न भवतीत्यर्थः ॥ ४४

काइं न०— पूर्ववत् ॥

सुपुरि०— सुपुरुषाः कङ्गोः धान्यस्य अनुहरन्ते सदृशा भवन्ति, भण कथय केन कार्येण । उच्यते, यथा यथा वृद्धत्वं लभन्ते तथा तथा शिरसा नमन्तीत्यर्थः ॥ ४५

जइ स०— कस्याश्चित् देशान्तरं भर्ता गतोऽस्ति, स मेघ प्रत्याह । सा स्त्री यदि सस्नेहा भविष्यति तदा मृता भविष्यति, मम विरहात् । अथ जीवति, तर्हि नि.स्नेहा[36] । द्वाभ्या सस्नेहनि स्नेह[37]लक्षणाभ्यां प्रिया गतिका गता । तर्हि हे खलमेघ – हे दुर्जन[38]मेघ, त्वं किं गर्जसे इत्यर्थः ॥ ४६

भमर०— हे भ्रमर, त्वमरण्ये मा रुणझुणु शब्दं मा कुरु, ता दिश विलोक्य मा रुदिहि । पुनः सा मालती देशान्तरिता यस्या वियोगे त्वं म्रियसे इत्यर्थः ॥ ४७

पइं मु०— गाथा । त्वया मुक्तानामपि पत्राणां पत्रत्वं न स्फिटति । तव पुनश्छाया यदि भवेत् ततस्तर्हि तै. पत्रैरेव नान्यथेत्यर्थः ॥ ४८

महु हि०— काचित् नायिकाऽन्यासक्तं पतिं वक्ति । मम हृदयं त्वया गृहीतमिति शेष. । तया त्वं गृहीतः[39] । सापि अन्येनापि नव्यते । हे प्रियाऽह किं करोमि, त्वं किं करोषि, मत्स्येन मत्स्यो गिल्यते इत्यर्थ ॥ ४९

पइं म०— त्वयि मयि द्वयोरपि रणगतयो. को जयश्रियं तर्कयति – अभिलपति । को यमगृहिणीं केशैर्गृहीत्वा सुखं यथास्यात्तथा तिष्ठति, त्वं भण – कथयेत्यर्थः ॥ ५०

पइ मे०— स्त्री कथयति त्वा मुञ्चन्त्या मम मरण, मां मुञ्चतस्तव मरणम् । दृष्टान्त – यथा सारसः पक्षी यस्य यो दूरे स कृतान्तस्य साध्यो भवति, मरणं गच्छतीत्यर्थ. ॥ ५१

---

35 MS ०गुणा 36 MS निस्नेहा 37 MS निस्नेह 38 MS दुर्ज्जन. 39 MS गृहितः.

तुम्हेहिं[40]०— युष्माभिरस्माभि र्यत् कृतं तत्बहुकजनेन दृष्टम् । यत् किं कृतं तदाह । तत्तावन्मानः[41] समरभर एकक्षणेन निर्जित इत्यर्थः ॥ ५२

तउ गुण०— महीमण्डलेऽन्ये जना यदि उपेत्य तव पार्श्वे समागत्य तव गुणसपदं शिक्षन्ते[42], तव मतिं शिक्षन्ते[42], तवानुत्तरां क्षांतिं शिक्षन्ते[42], तदा वरमिति गम्यते इत्यर्थः ॥ ५३

अम्हे थो०[43]— वयं स्तोकाः रिपवस्तु बहुका. । हे मुग्धे गगनतल निभालय—पश्य, कति जना ज्योत्स्नां कुर्वन्ति । एकश्चन्द्र एवेत्यर्थः ॥ ५४

अवणु०— ये केऽपि परकीया. पथिका अम्लत्वं[44] स्नेहं लगयित्वा गताः, तेऽपि अवश्यं निश्चितं सुखासिकाया न स्वपन्ति । यथा वयं तथा तेऽपि इत्यर्थः ॥ ५५

मइं जा०— हे प्रिय, मया ज्ञातं—विरहिताना पुरुषाणां कापि धरा अवलम्बनं भवति । कदा — विकाले, सन्ध्याकाले । णवरं केवलं यथा दिनकरः क्षयकाले गतस्तथा मृगाङ्कोऽपि तपतीत्यर्थः ॥ ५६

महु कं०— हे हल्लि हे सखि मम कान्तस्य द्वौ दोषौ स्तः, अनर्थकं मा जल्प । कौ द्वौ दोषौ तदाह । एकस्तावद्दानं ददतः सत परं केवलं अहमुद्धरिता । अपरस्तावत् युध्यतः षड्गमुद्धरितमिति निन्दास्तुतिरित्यर्थः ॥ ५७

जइ भ०— हे सखि यदि परकीया भग्नास्ततो मम प्रियेण । अथास्माकं सवन्धिनश्चेत् भग्ना[45]स्ततस्तेन मम भर्त्रा मारितेनैवेत्यर्थः ॥ ५८

मुह क०— तस्या. मुखकवरीवन्धौ वदनवेणीवन्धौ शोभां धरतः । नं, उत्प्रेक्षते —शशिराहू[46] मल्लयुद्धं कुरुत. । तस्याः कुरलाः केशाः शोभन्ते, किं (=किंभूताः), भ्रमरकुलतुलिताः । नं, उत्प्रेक्षते—तिमिरडिम्भा अन्धकारवालका मिलित्वा क्रीडन्तीत्यर्थः ॥ ५९

वप्पीहा०— हे वप्पीह प्रिय प्रिय इति भणित्वा कियत् रोदिषि । हे हताश, तव जलधरेण मम वल्लभेन द्वयोरपि आशा न पूरितेत्यर्थः ॥ ६०

वप्पीहा०— हे वप्पीहक, किं वारंवारं कथनेन । हे निर्घृण[47], हे निर्लज्ज, विमलजलेन सागरे भृते एकामपि धारां न लभसे—इत्यर्थः ॥ ६१

---

40 MS तुम्हेहि 41 MS तत्तावत् मान. 42 MS शिक्षयंति. 43 MS वो. 44 MS अम्लत्तं 45 MS भग्ना. 46 शशिराहु. 47 निघृण.

आयहिं०— हे गौरि, हे पार्वति[48], त्वमस्मिन जन्मनि अन्यस्मिन्नपि जन्मनि मम कान्तं दद्याः, यो हसन् मत्ताना त्यक्ताङ्कुशाना गजाना सगच्छते – सन्मुखो भवतीत्यर्थः ॥ ६२

वलि अ०— वलेरभ्यर्थने सोपि मधुमथनो नारायणोऽपि लघुकीभूतः । अथ यदीच्छत वृद्धत्वं वृहत्वं तर्हि परं ददत, कोऽपि मा मार्गयत[49] – इत्यर्थः ॥ ६३

विहि वि०— विधिर्विनटयतु, ग्रहाः पीडयन्तु, हे प्रिये विपादं मा कुरु। वेषमिव संपदं कर्षामि यदि व्यवसायोऽर्घति स्यात् । तदा सपद. सुलभा इत्यर्थः ॥ ६४

खग्गि वि०— हे प्रिये, खड्गेन विसाधितं लभामहे तस्मिन् देशे यामः । वयं रणदुर्भिक्षेण भग्ना युद्धेन विना न वलामहे न रतिं प्राप्नुमः इत्यर्थः ॥ ६५

कुजर०— हे कुंजर मा स्मर सल्लकीः, सरलान् दीर्घान् श्वासान्[50] मा मुञ्च। विधिवशेन ये कवलाः प्राप्तास्तान् चर मानं मा मुञ्चेत्यर्थः ॥ ६६

भमरा०— हे भ्रमर अत्रापि लिम्बे तावत् कति दिवसान् विलम्बस्व, यावत् घनपत्रवान् छायावहुलः कदम्बः प्रफुल्लतीत्यर्थः ॥ ६७

प्रिय ए०— हे प्रिय इदानीं करे सल्लं भल्लं कुरु, त्वं करवालं मुञ्च, येन कारणेन वराका. कापालिका योगिनः कपालं लान्तीत्यर्थ ॥ ६८

दिअहा०— दिवसा वेगै यान्ति, मनोरथाः पश्चात् पतन्ति। यदस्ति तन्मान्यते भुज्यते । भविष्यति इति कुर्वन् मास्व मा तिष्ठेत्यर्थः ॥ ६९

संता भो०— यः सतो विद्यमानान् भोगान् परिहरति तस्य कान्तस्य वलिं पूजां क्रिये । यस्य शी र्षं खल्वाटं तस्य दैवेनैव मुण्डितम् । को भावः । यस्य भोगा न सन्ति स तु स्वयमेव त्यजतीत्यर्थः ॥ ७०

अइ तुं०—यत् स्तनानां अति तुङ्गत्वं स छेदकः छेहु न तु लाभः। हे सखि, यदि कथमपि त्रुटिवशेन कालविलम्बेन नाथोऽधरे प्रभवति अन्यथा लगत्येव न, स्तनयोरतितुङ्गत्वादित्यर्थः ॥ ७१

एत्तउं०— दुर्योधनोक्तिरियम् । शकुनिर्भीम[51]मातुल ईयत् ब्रूत्वा (=उक्त्वा) स्थितः, अहं ततस्तर्हि जाने। पुनर्दु.शासनो[52] ब्रूत्वा (=उक्त्वा) स्थितः । यदि एष हरिर्ममाग्रे ब्रूत्वा (=उक्त्वा) तिष्ठतीति शेषः ॥ ७२

---

48 MS पार्वती. 49 MS मार्ग्यत. 50 MS स्वास 51 MS शकुनिर्भीम०
52 MS पुनर्दु शानो.

जिम ति०— यथा तथा शशी चन्द्रस्तीक्ष्णान् करान् त्यात्वा यच्चतक्षिप्यत ततो जगति गौर्याश्चन्द्राननाया:[53] मुखकमलेन सह वागपि सद्यातामलस्थेत्यर्थः ॥ ७३

चुडुल्लु०— हे मुग्धे कपोले निहितः स्थापितश्चूटक चूर्णीभविष्यति । किं० (= किम्भूत.) चूटक. । श्वासानलज्वाला[54]दग्ध. । पुन.[55] किं० । बाष्पसलिलसंसिक्त इत्यर्थः ॥ ७४

अवभड०— प्रेमशब्देन प्रिया वाच्या अभेदोपचारात् । यथा प्रेमवतीति उच्यते तथा प्रेमापीत्युच्यते । प्रियमिति शेष' । प्रियमन्भउर्वचिड इति अनुव्रज्य मुत्काप्य यावत् द्वौ पादौ निवर्तते तावत् सर्वाशनरिपुसंभवस्य चन्द्रस्य किरणा' परिवृत्ताः प्रसृता इत्यर्थ. । सर्वमश्नातीति नंद्यादि इत्यन् प्रत्ययः । सर्वाशनोऽग्निः तस्य रिपुर्जलं तत्संभवश्चन्द्रः ॥ ७५

हियइ०— गौरी स्त्री हृदये शल्यायते[56] । मेघ गगने गर्जति । वर्षारात्रौ प्रवासिकानां चलितानां विषमं सङ्कटमेतदित्यर्थ. ॥ ७६

अम्मि प०— हे अम्ब मम पयोधरौ वज्रमयौ स्तः, यौ नित्यमेव तस्य मम कान्तस्य सन्मुखौ तिष्ठतः । तस्येति कस्य — यस्याग्रे गजघटाः[57] समराङ्गणे भङ्क्त्वा यान्तीत्यर्थः ॥ ७७

पुत्ते जा०— जातेन पुत्रेण को गुणः, मृतेन पुत्रेण कोऽप्यगुणः[58] । येन पुत्रेण सतेति गम्यते । या पैतृकी भूमिरपरेणाक्राम्यत इत्यर्थः ॥ ७८

त तेत्तु०— सागरस्य तत्तावज्जलं स तावन्नाम्नो विस्तारः । परं केवलं तृषाया निवारणं पल[59]मपि नैव स्यादिति शेषः । असारः सन् शब्दायते इत्यर्थः ॥ ७९

ज दिट्ठ०— असतीभिर्यत्सोमग्रहणं दृष्ट्वा तन्निःशङ्क[60] यथा स्यात् तथा हसितम् । हे राहो. प्रियमानुषविक्षोभकरं इष्टपुरुषवियोगकरं मृगाङ्कं गिलगिलेत्यर्थः ॥ ८०

अम्मीए०— स्त्री कथयति, हे अम्ब स्वस्थावस्थे' स्वस्थचित्ते. सुखेन मानश्चिन्त्यते, अहङ्कारः क्रियते । परं प्रिये दृष्टे सति हल्लोहलेन व्याकुलत्वेन कः आत्मानं चेतयतीत्यर्थ' ॥ ८१

---

53 MS चन्द्राननया: 54 MS स्वासानलज्वला. 55 MS पुन.
56 MS शल्यायन्ति. 57 MS गजघटा 58 MS कोपिगुणो
59 MS फल० 60 MS निशकं.

सवधु०— शपथं कृत्वा मया कथितं परं केवलं तस्य जन्म सफलकं यस्य त्यागो न प्रमृष्टः न मुषितः[61], दानं न गतं, यस्य चारभटी न प्रमुषिता, शूर-वृत्ति[62]र्न गता, यस्य धर्मो न च प्रमृष्टः, न प्रमुषितः इत्यर्थः ॥ ८२

जइ के०— स्त्री कथयति — यदि कथंचित् प्रियं प्राप्स्ये तर्हि अकृतं कौतुकं करिष्यामि । यथा नवे शरावे पानीयं सर्वाङ्गेण प्रविशति तथा सर्वाङ्गेण प्रवेक्ष्यामीत्यर्थः ॥ ८३

उअ क०— त्वं पश्य, कर्णिकारो वृक्षः प्रफुल्लितः काञ्चनकान्तिप्रकाशः । नं उत्प्रेक्ष्यते – गौरीवदनविनिर्जितः सन् वनवास सेवते इत्यर्थः ॥ ८४

वासु म०— व्यासो महर्षिः एतद्[63] भणति – यदि श्रुतिशास्त्रं प्रमाणं, मातॄणां[64] चरणौ नमता सतां दिवसे दिवसे गङ्गास्नानं इत्यर्थः ॥ ८५

केम स०— दुष्टो दिनः कथं समाप्यताम् । रात्रिः[65] कथं भवति । छुडु यदि सोऽपि नववधूदर्शनलालस एवंविधानिति शेषो, मनोरथान् वहतीत्यर्थः ॥ ८६

उं गोरी०— उं (= ओँ) सूचनाया, गौरीमुखविनिर्जितो मृगाङ्को वार्दले निलीनः । अन्योऽपि यः परिभूततनुः स ।न शङ्कं कथं भ्रमतीत्यर्थः ॥ ८७

विंवाह०— हे श्रीआनन्द, तन्व्या विंवाधरे रदनव्रण दन्तव्रण कथं स्थितम् । उत्तरं ददाति – जणु उत्प्रेक्ष्यते प्रियेण अधरस्य निरुपमं रसं पीत्वा शेपस्य रसस्य मुद्रा दत्तेत्यर्थः ॥ ८८

भण स०— हे सखि, मां प्रति निभृतं छन्नं यथा स्यात्तथा भण, कथय, यदि त्वया प्रियः सदोषो दृष्टः । तस्य पक्षापतितं तस्यान्यतरस्य[66] पार्श्वे स्थितं मम मनो यथा न जानाति भर्त्तेति गम्यते, ममाग्रे तथा त्वया छन्नं वाच्यमित्यर्थः ॥ ८९

मइं भ०— हे वलिराज मया त्वं भणितः, कीदृग् मार्गण एषः । वलि[67]राह । हे वढ, हे मूर्ख यादृक्तादृक् न भवति, इदृक् स्वय नारायण इत्यर्थः ॥ ९०

जइ सो०— यदि प्रजापतिः कुत्रापि शिक्षा लात्वा यत्रापि तत्रापि अत्र जगति घटयति तर्हि भण कथय, तस्याः[68] सदृक्षं को घटयतीत्यर्थः ॥ ९१

जाम्व न०— यावत् कुम्भतटे सिंहचपेटाचटत्कारो न निपतति, तावत् समस्ताना मदकलानां गजाना पदे पदे ढक्का वाद्यते इत्यर्थः ॥ ९२

---

61 MS मुखितः 62 MS सूरवृत्ति. 63 MS एतत् 64 MS मातृणां. 65 MS रात्रि 66 MS तस्याऽन्यनरस्य. 67 MS वहि० 68 MS तस्या.

तिलहं०— परं केवलं तिलानां तिलत्वं तावत्, यावत् स्नेहा न गलन्ति। स्नेहे प्रणष्टे त एव तिलाः तिला भ्रष्टा खला भवन्ति इत्यर्थः॥ ९३

जाम्वहिं०— यावज्जीवानां मध्ये विषमा कार्यगतिः एति तावदास्तामितरजनः स्वजनोप्यन्तरं ददाति पृष्टिं ददातीत्यर्थः॥ ९४

ते मुग्ग०— ये तेषां परिवेषितास्ते मुद्गाः हारिताः मुधा जाताः, येषां परस्परं युध्यतां सतां स्वामी गञ्जितः पीडित इत्यर्थः॥ ९५

वम्भ ते०— हे ब्रह्मन् ते केपि नरा विरलाः ये सर्वाङ्गैर्दक्षाः, ये वक्रास्ते वञ्चकतराः अत्यर्थं वञ्चकाः[69]। ये तु ऋजवस्ते बलीवर्द्दाः मूर्खा इत्यर्थः॥ ९६

अन्ने ते०— ते दीर्घे लोचनेऽन्ये एव। अन्यदेव तद्भुजयुगलम्। सोऽन्यो घनस्तनभारः। घनो निविडः[70]। तदन्यदेवमुखकमलम्। अन्य एव स केशकलापः। प्रायः[71] स विधिरन्य एव येन सा नितम्बिनी घटिता। कि० (=किम्भूता), सा गुणलावण्यनिधिः इत्यर्थः॥ ९७

प्राइव०— प्रायो मुनीनामपि भ्रान्तिः, ते मणीयकान् (sic मणिकान्?) गणयन्ति। अक्षये निरामये परमपदेऽद्यापि लयं न लभन्ते। किं शून्य[72]ध्यानेनेत्यर्थः॥ ९८

असु ज०— हे सखि, प्रायो गौर्या अश्रुजलेन नयनसरसी उद्वृत्ते उल्लटिते। ते सन्मुखे संप्रेषिते परं केवलं तिर्यग्[73] घातं ददत इत्यर्थः॥ ९९

एसी पि०— प्रिय एष्यति समागमिष्यति। अहं रुषिष्यामि। रुष्टां मामनुनयति मनावइ। प्रायो दयिता एतान्मनोरथान् दुष्करान् करोति, इष्टकालेऽनागमनात्, इत्यर्थः॥ १००

विरहा०— कोऽपि कविर्जले धूमं दृष्ट्वाऽह। कोऽपि पथिको विरहानलज्वालाकरालितः पीडितो ब्रुडित्वा स्थितोऽस्ति। अन्यथा शिशिरकाले शीतलजलाद्धूमः कुत उत्थित इत्यर्थः॥ १०१

महु कं०— गोष्ठस्थितस्य मम कान्तस्य कुतः कुटीरकाणि ज्वलन्ति। अथ रिपुरुधिरेण विध्यापयति, अथात्मीयेन न भ्रान्तिः इत्यर्थः॥ १०२

पिय सं०— प्रियसंगमे कुतो निद्रा प्रियस्य परोक्षस्य सप्तम्याः षष्ठी[74]। प्रिये परोक्षे सति कथं निद्रा। मया[75] द्वेऽपि विनाशिते निद्रा न एवं न तथेत्यर्थः॥ १०३

---

69 MS वंचका. 70 MS निबड. 71 MS प्राय. 72 MS शुन्य. 73 MS तियग्. 74 MS षष्टी. 75 MS ममा.

कंतु जु०— कान्तो यत् सिंहेन सहोपमीयते तन्मम मानः खण्डितः। सिंहो नीरक्षान् रक्षपालरहितान् गजान् हन्ति। प्रियः पदरक्षैः पदातिरक्षैः समं गजान् हन्तीत्यर्थः॥ १०४

चंचलु०— जीवितं चञ्चलं, मरणं ध्रुवम्, हे प्रिये रूष्यते कथम्। रोषणस्य दिवसा दिव्यानि वर्षशतानि भविष्यन्तीत्यर्थः॥ १०५

माणि प०— माने प्रणष्टे यदि तनु नं त्यज्यते ततो देशस्त्यज्यते। परं दुर्जनकरपल्लवैर्दर्श्यमानो मा भ्राम्यत न भ्रमतीत्यर्थः॥ १०६

लोणु वि०— हे मेघ मा गर्ज। लवणं लावण्यं पानीयेन विलीयते, ज्वालितो मेघो गलति, सकुटीरिका गौरी तिम्यति भीजइ॥ १०७

विहवि०— विभवे[76] प्रणष्टे वक्रः, ऋद्धौ जनसामान्यो भवति, सर्वजनतुल्यो भवति। शशी किमपि मम प्रियस्यानुहरति सदृशो भवति मनाक् नान्य इत्यर्थः॥ १०८

किर खा०— किल न खादति, न पिवति, न विद्रवति ददाति, धर्मे रूपकं न व्ययति। इह कृपणो न जानाति यथा यमस्य दूतः क्षणेन प्रभवतीत्यर्थः॥ १०९

जाइज्ज०— तत्र देशे गम्यते यत्र प्रियस्य प्रमाणं लभ्यते। यद्यागच्छति तत आनीयते। अथवा तदेव ।नवार्ण, स एवान्तः इत्यर्थः॥ ११०

जउ पव०— स्त्री कथयति – यत् प्रवसता प्रवास कुर्वता सता सह न गता, अथ तस्य वियोगेन न मृता। तर्हि तस्य सुभगजनस्य सन्देशान् ददतीभिरस्माभि र्लज्यते[77] इत्यर्थः॥ १११

एत्तहे०— मेघा जलं पिवन्ति, इतो वडवानल आवर्त्तयति शोपयति। सागरस्य गभीरिमां [sic गभीरिमाणं] पश्य, एकापि कणिका नहि अपवर्त्तते ऊना न भवतीत्यर्थः॥ ११२

जाउ म०— स्त्री कथयति। यातु। यान्तं मा पल्लवत प्रतिपेधयत। पश्यामि कति पदानि ददाति। हृदयेऽहमेव तिरश्री (sic तिरश्चीना)। (आडी रही छउं।) परं केवलं प्रियो डंबराणि करोति। न तु यास्यति इति शेषः॥ ११३

हरि न०— प्राङ्गणे हरिर्नर्तितः, लोको विस्मये पातितः। इदानीं राधापयो-धरयो यत् प्रतिभाति तद्[78] भवतु इत्यर्थः॥ ११४

---

76 MS विहवे. 77 MS लभ्यते. 78 MS तत्.

साव स०— गौरी[79] सर्वसलावण्या कापि ननीना विपर्यास्थि: । यस्य कण्टे न लगति स भट: कामुक: प्रत्युत प्रथमं म्रियते इत्यर्थ: ॥ ११५

मइं वु०— हे वृषभ मया उक्तं त्वं धुरं धर, कर्करगलिवृषभै वेयं विगोपिता: । हे धवल, हे वृषभ, त्वया विना भारो न चटति । एवमेव विषण्ण: कथमित्यर्थ: ॥ ११६

एकु क०— एक कदापि नागच्छति, अन्यत: शीघ्रं याति । हे मित्र, मया त्वं प्रमाणितो ज्ञात: – त्वया यादृश:[80] खलो नहि ॥ ११७

जिम्व सु०— यथा सत्पुरुषा: बहव: सन्तीति शेष: तथा झगटका. यथा नद्यस्तथा वलनानि, यथा गिरयस्तथा कोटराणि । तर्हि हे हृदय कथं खिद्यसे इत्यर्थ: ॥११८

जे छड्डे०— ये रत्ननिधिं मुक्त्वा आत्मानं तटे क्षिपन्ति[81], परं केवलं तेषां शङ्खानां अस्पृश्यसंसर्ग एव । ये पूत्क्रियमाणा भ्रमन्तीत्यर्थ: ॥ ११९

दिवेहिं०— हे वड[82], हे मूर्ख, दैवार्जितं खाद, मा सञ्चय[83] एकमपि द्रम्मम् । किमपि तद्[84] भयं पतति येन[85] जन्म समाप्यते इत्यर्थ: ॥ १२०

एक्कं०— हरि: सुष्ठु अन्यर्थं सर्वादरेण एकैक[86] वस्तु यद्यपि पश्यति ततोऽपि दृष्टि र्यत्रक्वापि राधा । क: शक्नोति संवरीतुं दग्धे नयने स्नेहेन पर्यस्ते व्याकुलिते इत्यर्थ: ॥ १२१

विहवे०[87]— विभवे कस्य स्थिरत्वं, यौवने कस्य गर्व: । स लेख: प्रस्थाप्यते यो लगति गाढम् । वियोगिना वचनं इदमित्यर्थ: ॥ १२२

कहिं स०— कुत्र शशी कुत्र मकरधरसमुद्र: . कुत्र बर्ही कुत्र मेघ: । दूरस्थितानामपि सज्जनानामसाधारण: स्नेह: भवतीत्यर्थ: ॥ १२३

कुंजरु०— कुञ्जरोऽन्येषु तरुषु कौतुकेन[88] हस्तं क्षिपति, मन: पुन एकस्यां शल्लक्या, यदि पृच्छत परमार्थ[89]मित्यर्थ ॥ १२४

खेड्डयं०— अस्माभि र्निश्चयं क्रीडा कृता, किं प्रजल्पन । हे स्वामिन्, अनुरक्ता: भक्ता:, अस्मान्मा त्यजेत्यर्थ: ॥ १२५

सरिहिं०[90]— सरिद्भि र्नदीभि: सरोभि: सरोवरै र्महत्सरोभिर्नाप्युद्यान[91]वनै र्देशा रम्या.[92] । हे वड, हे मूर्ख, निवसद्भि: सुजनै र्देशा रम्या भवन्तीत्यर्थ: ॥ १२६

---

79 MS गोरी. 80 MS यादृशो. 81 MS क्षपंति. 82 MS वट
83 MS सिंचतु. 84 MS तत्. 85 MS ये. 86 MS एकेकं
87 MS विहवे० विभवे० 88 MS कौतकेन. 89 MS परमार्थत०
90 MS सरहि. 91 MS नाप्युंद्यान० 92 MS रम्या.

हिअडा०—हे हृदय, हे भंडय निर्लज्ज, हे अद्भुतसार, त्वया ममाग्रे शतवारं जल्पितं, प्रियेण प्रवसता सह अहं स्फुटिष्यामि,[93] इत्यर्थः ॥ १२७

एक्क कु०—एका कुटी शरीरं पंचभिरिन्द्रियै रुद्धा। तेषां पञ्चानां पृथक् पृथक् बुद्धिः। हे भगिनि, कथय तद्गृहं कथं नन्दतु यत्र कुटुम्बं[94] आत्मच्छन्दकं, इत्यर्थः ॥ १२८

जो पुण०—यः पुनर्मनस्येव व्याकुलीभूतः सन् चिन्तयति[95] द्रम्मं न ददाति न रूपकम्। स मूढो रतिवशेन भ्रमणशीलः सन् कराग्रोल्लालितं कुन्तं भल्लं गृहे एव गणयति चालयति इत्यर्थः[96] ॥ १२९

चलहिं०—हे वाले, चलैर्वलमानैश्च लोचनै त्वया दृष्टाः तेषु[97] मकरध्वजावस्कन्दः[98] कन्दर्पधाटी पतति। कदा, अपूर्णे काले इत्यर्थः ॥ १३०

गयउ०[99]—हे हरिणाः, स केसरी गतो, यूयं निश्चिन्ता सन्तो जलं पिबत, यस्य सम्बन्धिना हुंकारेण मुखेभ्यस्तृणानि पतन्ति ॥ १३१

सत्थाव०—स्वस्थावस्थानामालपनं सर्वो लोकः करोति। परं आर्तानां मा भैषीः इति यः आश्वासनं[100] ददाति स[101] सज्जन इत्यर्थः ॥ १३२

जइ र०—हे हृदय, हे मुग्धस्वभाव, यद्यद्दृष्टं तत्र तत्र यदि रज्यसे, तत् तर्हि त्वया लोहेनेव स्फुरता सता घनस्ताप[102] सहिष्यते, इत्यर्थः ॥ १३३

मइं[103] जा०—मया ज्ञात अहं प्रेमहृदे ब्रुडिष्यामि हुहुरुत्ति शब्दानुकरणं कृत्वा। नवरं केवलं मया विप्रियनौः वियोगत्रेडा झटिति पतिता प्राप्तेत्यर्थ ॥ १३४

खज्जइ०—कसरत्कै[104] न खाद्यते घुंटै[105] न च पीयते। एवमेव सुखस्या समाधिर्भवति। क सति नयनाभ्यां प्रिये दृष्टे सतीत्यर्थ. ॥ १३५

अज्जवि०—अद्यापि नाथो ममैव गृहे सिद्धार्थान् वन्दते, अर्थाच्चलितुकामोऽस्ति। तावदेव विरहो गवाक्षेषु मर्कटचेष्टां ददातीत्यर्थः ॥ १३६

सिरि ज०—तनोऽपि मुग्धया[106] गोष्ठं[107] गोकुलं तत्र तिष्ठन्तीति[108]

---

93 MS स्फुटिष्यामि 94 MS कुटंबं 95 MS चंतयति
96 MS ऽर्थः 97 MS ते 98 MS मकरध्वजवस्कन्दः
99 MS गमउ 100 MS आस्वासनं 101 MS omits
102 MS तापाः 103 MS मइ 104 MS कसंरत्कैः
105 MS घंटै 106 MS मुग्धाया 107 MS गोष्टं
108 MS तिष्ठंनीति

गोष्ठा:[109]। 'तात्स्थ्यात्[110] तद्व्यपदेश:' इति न्यायात् गोष्ठस्था:[111] पुरुषा उत्थानो[112]पवेशनं चेष्टानुकरणं कारिता:। यस्या: स्त्रिया: शिरसि जराखंडिता लोमपुटी जीर्णा कम्बलिका वर्तते, यस्या गले विंशतिर्मणीयका: न सन्तीत्यर्थ: ॥ १३७

अम्मडि०—हे अम्ब, पश्चात्तापो वर्तते, विकाले संध्यायां प्रिय:[113] कलहायित: कलहयुक्तो विहित:। विनाशकाले विपरीता बुद्धिर्भवतीत्यर्थ: ॥ १३८

ढोल्ला ए०—हे नायक एषा परिभाषा रीति 'अतिभन' अत्यद्भुता वर्तते इति शेष:। हे प्रिय अहं तव कृते क्षयं प्राप्नोमि[114], त्वं पुनरन्यस्यार्थे क्षीयसे इत्यर्थ: ॥ १३९

सुमरि०—तद्वालभं वस्तु स्मर्यते यन्मनाक् विस्मरति। यस्मिन वस्तुनि पुन:[115] स्मरणं यावद्गतं तस्य स्नेहस्य किं नाम। न किंचिदित्यर्थ.[116] ॥ १४०

जिब्भिंदि०—जिह्वेन्द्रियं नायकं वशे कुरुत, अन्यानीन्द्रियाणि यस्याधीनानि वर्तन्ते इति शेष:। तुम्बिन्या मूले विनष्टे अवश्यं पर्णानि शुष्यन्तीत्यर्थ: ॥ १४१

एकसि०—एकश एकवारं शीलं कलङ्कितं येषां ते शीलकलङ्किनानामालोचनरूपाणि प्रायश्चित्तानि दीयन्ते। य: पुन: अनुदिवसं खण्डयति तस्य प्रायश्चित्तेन किमित्यर्थ: ॥ १४२

विरहा०—पथि मार्गे पथिको विरहानलज्वालाकरालित पीडितो[117] यस्माद्दष्ट: तं तस्मात् सर्वैरपि पथिकै मिलित्वा स एव पथिको अग्निष्ठ:[118] कृत:। लोके तु 'अंगीठउं' इति ॥ १४३

साम्वि प०—स्वामिप्रसाद:, सलज्ज: प्रिय:, सीमासंधौ वास:, बाहुबलं प्रेक्ष्य धण इति नायिका नि:श्वासं[119] मुञ्चतीत्यर्थ: ॥ १४४

पहि०—हे पथिक, गौरी दृष्टा मयेति गम्यते। किं कुर्वन्ती दृष्टा। मार्गं पश्यन्ती। पुन: कि०। अश्रुश्वासाभ्यां कंचुकं[120] तीमोद्वानं आर्द्रं[121]शुष्कं कुर्वतीत्यर्थ. ॥ १४५

पिउ०[122]—प्रिय आगत:[123]। वार्ता श्रुता। ध्वनि:[124] कर्णे प्रविष्ट:।

---

109 MS गोप्टा: 110 MS तास्थ्यान् 111 MS गोप्टस्था
112 MS उत्थनो 113 MS प्रिय 114 MS प्राप्नोति
115 MS पुन 116 MS किंदिं० 117 MS पीडतो
118 MS अग्निष्ट 119 MS निःस्वास 120 MS कंचूकं
121 MS आद्र 122 MS पहिया० 123 MS आविन 124 MS ध्वनि.

तस्य विरहस्य नश्यतः[125] सतः धूलिरपि न दृष्टेत्यर्थः ॥ १४६ --

संदेसं० [126]—युष्मदीयेन सदेशेन किं, यद्यस्मात् सङ्गाय न मिल्यते। हे प्रिय, स्वप्नान्तरेऽपि पीतेन पानीयेन कि पिपासा तृषा छिद्यते। अपि तु नेत्यर्थः ॥ १४७

एत्तहे०—अत्र तत्र द्वारि गृहे लक्ष्मी विसंष्ठुला[127] भवति। प्रियप्रभ्रष्टा गौरीव कुत्रापि निश्चला न तिष्ठति[128] इत्यर्थः ॥ १४८

एउ गृ०—केनापि सिद्धपुरुषेण विद्यासिद्धये नायिकां प्रति धनादिकं दत्वा भर्तरि प्रार्थिते नायिकायाः[129] उक्तिरियम्। एतद्[130] गृहीत्वा[131] यन्मया यदि प्रिय उद्वार्यते[132] त्यज्यते[133] तर्हि मम कर्तव्यं किमपि नापि परं केवलं मर्तव्यमेव दीयते इत्यर्थः ॥ १४९

देसुच्चा०—देशोच्चाटनं देशपरित्यागः शिखिकथनं अग्नितापः घनकुट्टनं यल्लोके वर्तते तत्सर्वं मञ्जिष्ठया[134]ऽतिरक्तया साढव्यम्। एतावताऽतिरक्तत्वं विरूपं इत्यर्थः ॥ १५०

सोएवा०—पुष्पवतीभिः ऋतुमतीभिः समं स्वपितव्यं परं वारितम्। ताभिः समं पुनर्जागर्तव्यं को बिभर्ति यदि स वेदः प्रमाण इत्यर्थः ॥ १५१

हियडा०—हे हृदय, यदि रिपवो घनाः ततः किं आकाशे आरुहामः। अस्माकं हस्तौ। यदि पुनर्म्रियामहे तर्हि मारयित्वेत्यर्थः ॥ १५२

रक्खइ०[135]—सा विषहारिणी पानीयहारिका तौ करौ चुम्बित्वा जीवितं रक्षति। तौ कौ। याभ्यां कराभ्यां प्रतिर्बिबितमुञ्जालं (= ०मुञ्जवत्) जलमनवगाह्य पीतमित्यर्थः ॥ १५३

बाह वि०—मम बाहू विच्छोटय त्वं यासि। भवतु। तथा को दोषः। हे मुञ्ज, हृदयस्थितस्त्वं यदि निःसरसि[136] तर्हि जाने सरोष इत्यर्थः ॥ १५४

जेप्पिअ०[137]—अशेषकषायबलं भित्त्वा, जगतोऽभयं दत्त्वा, महाव्रतानि[138] लात्वा, तत्त्वं ध्यात्वा, शिवं लभन्ते ॥ १५५

देवं दु०—निजकं धन दातुं दुष्करम्[139]। तपः कर्तुं न प्रतिभाति। एवमेव सुखं भोक्तुं मन पर भोक्तुं न याति॥ १५६

---

125 MS नस्यतः 126 MS सदेशे 127 MS विसंस्तुला 128 MS तिष्टत्ति
129 MS नायिका 130 MS एतत् 131 MS गृहित्वा
132 MS उद्वर्यंते 133 MS तज्यते 134 MS मंजिष्टया
135 MS रुखइ 136 MS निःसरति 137 MS जेप्पिय०
138 MS माह० 139 MS दुष्कर

जेप्पि च०—शान्तिना तीर्थकरेण विना सकलां धरां जेतुं त्यक्तुं, तपो लातुं पालयितुं कः शक्नोति भुवनेपीत्यर्थः ॥ १५७

गंप्पिणु०—ये नरा वाराणस्यां[140] गत्वा ऽथ उज्जयिन्यां[141] गत्वा मृताः ते परमपदं प्राप्नुवन्ति । दिव्यान्तराणि तीर्थान्तराणि मा कथयेत्यर्थः ॥ १५८

गंग०—यो गङ्गां गत्वा मृतः, यश्च शिवतीर्थं गत्वा मृतः, स त्रिदशावासं देवलोकं गतः सन् क्रीडति । किं कृत्वा, यमलोकं मरणं जित्वा इत्यर्थः ॥ १५९

हत्थि मा०—हस्ती मारयिता, लोकः कथयिता, पटहो वादिता, शुनको भषिता, इत्यर्थः ॥ १६०

रवि अ०—रव्यस्तमने समाकुलेन चक्रेण चक्रवाकेन कण्ठे वितीर्णं दत्तं मृणालिकायाः[142] खण्डं न छिन्नं न खण्डितम् । नउ उत्प्रेक्ष्यते–जीवार्गला दत्तेत्यर्थः ॥ १६१

वलया०—नायिका वलयावलिनिपतनभयेन ऊर्ध्वभुजा याति । नाइ उत्प्रेक्ष्यते – वल्लभविरहमहाद्रहस्य(=०हृदस्य)स्ताघं गवेषयतीत्यर्थः ॥ १६२

पेक्खेवि०—नावइ उत्प्रेक्षते गुरुमत्सरभृतं लवणं ज्वलने प्रविशति । किं कृत्वा । जिनवरस्य दीर्घ[143]नयनं सलवणं सलावण्यं मुखं प्रेक्ष्येत्यर्थः ॥ १६३

चंपय०—हे सखि, चम्पककुसुमस्य मध्ये भ्रमरः प्रविष्टः । जणि उत्प्रेक्ष्यते– कनके उपविष्टमिन्द्रनीलं रत्नं शोभते इत्यर्थः ॥ १६४

अब्भा ल०—पर्वतेषु अभ्राणि मेघा लग्नानि । पथिको रटन् याति । उत्तरार्धे रुदनकारणमाह । यो मेघो गिरिगिलनमनाः[144] स ईदृक्[145] किं नायिकायाः[146] धनानि इच्छति । तां न रक्षतीति भावः इत्यर्थः ॥ १६५

पाइ वि०—अन्त्रं पादे विलग्नम् । शिरः स्कन्धं प्रति लहसितं पतितम । ततोऽपि हस्तः क्षुरिकायाम् । अहं कान्तस्य लोकैः बलिक्रिये, इत्यर्थः ॥ १६६

सिरि च०—शिरसि चटिताः फलानि खादन्ति । पुनः शाखाः[147] मोटयन्ति । ततोऽपि महाद्रुमाः[148] शकुनानामपराधं न कुर्वन्ति इत्यर्थ- ॥ १६७

सीसि से०—गद्यम् । कामस्य तं कुसुमदामकोदण्डं प्रणयेन स्नेहेन नमत । तत् किं – यद् धनुः रत्या कामभार्यया क्षणं शीर्षे शेखरो निर्मापितः, यत् क्षणं कण्ठे प्रालम्बः कृतः, यत् क्षणं मुण्डमालिकाया मस्तके विहितम् ॥ १६८

॥ इति प्राकृतदोहका. ॥

---

140 MS वाणारस्या 141 MS उज्जिजन्या 142 MS मृणालकाया
143 MS दीर्घ 144 MS गिरिगलन० 145 MS ईदग्
146 MS नायकाया 147 MS शाखा 148 MS म'हा०

शब्दसूचिः

अइ (अति) ४२५–१
अइतुंगत्तण (अतितुङ्गत्वम्) ३९०
अइमत्तहं (अतिमत्तानाम्) ३४५
अइरत्तिए (अतिरक्तया) ४३८–२
अइसो (ईदृशः) ४०३
अंगु (अङ्गम्) ३३२–२
अगहिं (अङ्गैः) ३३२–२
अंगिहिं (अङ्गेषु) ३५७–२
अंगुलिउ (अङ्गुल्यः) ३३३
अंतरु (अन्तरम्) ४०६–३, ४०७, ४०८
अंत्रडी (अन्त्र) ४४५–२
अंधारइ (अन्धकारे) ३४९–१
अंबणु (अम्लत्वम्) ३७६–२
अंसुजले (अश्रुजलेन) ४१४–३
अंसूसासेहिं (अश्रूच्छ्वासैः) ४३१–१
अकिआ (अकृतम्) ३९६–४
अक्खणहं (आख्यानाय, आख्यातुम्) ३५०–१
अक्खिहिं (अक्षिण) ३५७–२
अखइ (अक्षये) ४१४–२
अगलिअ–नेह–निवट्टाहं (अगलित–स्नेह–निर्वृत्ताना) ३३२–१
अग्गइ (अग्रे) ३९१–१, ४२२–११
अग्गलउ (अग्र+ल; =अधिकम्) ३४१–२
°अग्गलु (अर्गलः) ४४४–१
अग्गिएं, अग्गिण (अग्निना) ३४३–१, २
अग्गिट्ठउ (अग्निष्ठः) ४२९–१
अग्घइ (अर्हति) ३८५–१
अचिंतिय (अचिन्तिता) ४२३–१
अच्छइ (अस्ति) ३८८
अच्छउ (आस्ताम्) ४०६–३
अज्ज–वि (अद्य+अपि) ४२३–३
अज्जु (अद्य) ३४३–२
अडोहिउ (अक्षोभितम्, अकलुषितम्) ४३९–३
अणुणेइ (अनुनयति) ४१४–४
अणुत्तर (अनुत्तराम्) ३७२–१
अणुदिअहु (अनुदिवसम्) ४२८
अणुरत्ताउ (अनुरक्ताः) ४२२–९
अणुहरइ (अनुहरति) ३६७–३, ४१८–६
अण्ण see अन्न
अत्थिहिं (अस्त्रैः) ३५८–१
अत्थमणि (अस्तमने) ४४४–१
अद्धा (अर्धानि) ३५२
अधिन्नइं (अधीनानि) ४२७–१
अनउ (अनयः) ४००–१
अनु (अन्यथा) ४१५–१
अन्न (अण्ण) (अन्य) ३३७, ३५०–१, ३५७–२, ३७२–१, ३८३–३, ४०१–२, ४१४–१, ४१८–६, ४२२–१, ८, ४२५–१, ४२७–१
अन्नह (अन्यथा) ४१५
अन्नाइस (अन्यादृश) ४१३
अपूरइ (अपूर्णे) ४२२–१४
अप्पा, अप्प (आत्मा, आत्म–) ३४६, ४२२–३
अप्पण– (आत्मीय) ३३७, ३३८, ३५०–२, ४१६–१
अप्पण–छंदउ (आत्मच्छन्दकम्) ४२२–१२

इच्छहु (इच्छथ) ३८४–१
इट्ठु (इष्टम्) ३५८–२
इत्तउं (इयत्) ३९१–२
इमु (इदम्) ३६१
इअरु (इतरः) ४०६–३
इह (इह) ४१९–१
उअ (पश्य) ३९६–५
उअही (उदधिः) ३६५–२
उच्छंगि (उत्सङ्गे) ३३६–१
उज्जाणवणेहिं (उद्यानवनैः) ४२२–१०
उज्जुअ (ऋजुक) ४१२–१
उज्जेणिहिं (उज्जयिन्याम्) ४४२–१
उट्ठबईस (उत्थानोपवेशनम्) ४२३–४
उट्ठब्भइ (उत्तभ्यते) ३६५–३
उट्ठिअउ (उत्थितः) ४१५
उड्डावंतिअए (उड्डापयन्त्या) ३५२
उण्हत्तणु (उष्णत्वम्) ३४३–१
उत्तरइ (उत्तरति) ३३९
उद्धब्भुअ (ऊर्ध्वभुजा) ४४४–२
उप्पत्तिं (उत्पत्तिम्) ३७२–१
उम्मिल्लइ (उन्मीलति) ३५४–१
उल्हवइ (निर्वापयति) ४१६–१
उवमिअइ (उपमीयते) ४१८–२
उव्वत्ता (उद्वृत्तौ) ४१४–३
उव्वरिअ (उर्वरिता) ३७९–१
उव्वारिज्जइ (उद्वार्यते) ४३८–१
°ऊसास (उच्छ्वास) ४३१–१
एइ (एतान्) ४१४–४
एह (एषा) ३३०–४, ३६२, ३६३, ४१९, ४२५–१
एहा (ईदृग्) ४४५–१
एहु, एउ (एतद्) ३९५–४, ३९९–१, ४२२–११, ४३८–१
एहो (एषः) ३९१–२, ४०२
एक्क (एका) ४१९–४, ४२२–१२
एक्कहिं (एकस्मिन्) ३३१, ३५७–२
,, (एकस्याम्) ४२२–८
एक्कु (एकम्) ४२२–१, ४
एक्कखणेण (एकक्षणेन) ३७१
एंक्कमेक्कउं (एकैकम्) ४२२–६
एक्कसि (एकशः) ४२८
एच्छण (एष्टुम्) ३५३
एत्तहे (इतः, अत्र) ४१९–४, ४३६
एत्तिउ (एतावद्, इयत्) ३४१–२
एत्तुलो (इयान्) ४०८, ४३५
एत्थु (अत्र) ३३०–४ ३८७–२, ४०४–१
एवडु (इयत्) ४०८
एम्व (एवम्) ३७६–१, ४१८–१
एम्वइ (एवमेव) ३३२–२, ४२१–१ ४२३–२ ४४१–१
एम्वहिं (इदानीम् ३८७–३ ४२०–२
ओ (ओ) ४०१–२
ओइ (अमूनि) ३६४
ओहट्टइ (अपहीयते) ४१९–४
कइ (कति) ३७६–१, ४२०–१
कइअह (कदा अपि) ४२२–१
कई (किम्) ४२६–१
कइसो (कीदृशः ४०३
कउ (कुतः) ४१६–१, ४१८–१
कंगुहे (कङ्गो.) ३६७–३
कंचण-कंति-पयासु (काञ्चनकान्तिप्रकाशः ३९६–५
कंचुआ (कञ्चुकम्) ४३१–१
कंठि (कण्ठे) ४२०–३, ४४४–१, ४४६

[illegible]

[illegible]

[illegible]

कमल [illegible] (कमलम्) [illegible]

कमलाइं (कमलानि) [illegible]

कमलिणि (कमलिनि) [illegible]

कम्म, [illegible] [illegible]

कर (कर:) [illegible]

करेमि ? [illegible] ३३८

कर [illegible] (करोमि) [illegible]

कर [illegible] (करोमि) [illegible]

कराणं ? [illegible]

[illegible]

कामदेव ? [illegible]

[illegible]

कलिहि	(कलौ)	३४१–३
कलिजुगि	(कलियुगे)	३३८
कलेवरहो	(कलेवरस्य)	३६५–३
कवण	(का)	३५०–२
कवणहिँ	(कस्मिन्)	४२५–१
कवणु	(कः)	३६५–६
कवणेण	(केन)	३६७–३
कवल	(कवल)	३८७–१
कमलु	(कमलम्)	३९७
कवालु	(कपालम्)	३८७–३
कवि	(काऽपि)	३७७–१,४२०–३
कवोलि	(कपोले)	३९५–२
कसवट्टइ	(कषपट्टके)	३३०–१
कसरेहिँ	(=गलित्रुषभैः)	४२१–१
कसरक्केहिँ	(='कसरक्क' इति शब्दं कृत्वा)	४२३–२
कसायबलु	(कषायबलम्)	४४०
कस्सु	(कस्य)	४२२–६
कहि	(कथय)	४२२–१२
कहवि	(कथमपि)	३७०–१
कहंतिहु	(कुतः)	४१५–१
कहा	(कस्मात्)	३५५
कहिँ	(कुत्र)	३५७–२, ४२२–७
कहिँवि	(कुत्र अपि)	४२२–५,४३६–१
कइं	(किम्)	३८३–२
काइं	(किम्)	३४९–१, ३५७–३, ३६७–१, ३७०–२, ४१८–३, ४२१–१, ४२२–२, ४२८–१, ४३४–१
कामहो	(कामस्य)	४४६–१
°काय	(°काय)	३५०–१
कायर	(कातर)	३७६–१
कालि	(काले)	४१५–१,४२२–१४, ४२४
कालक्खेवे	(कालक्षेपेन)	३५७–३
कावालिअ	(कापालिक)	३८७–३
कावि	(कामपि)	३९५–१
किअउ	(कृतः)	४२९–१
किअउं	(कृतम्)	३७१–१
कि	(किम्)	३४०–२
किं	(किम्)	३६५–२,४२२–९, ४३४–१, ४३९–१, ४४५–१
किंपि	(किमपि)	३९१, ४१८–६, ४३८–१
कित्ति	(कीर्तिः)	३३५
कित्तिउ	(कियद्)	३८३–१
किदु	(कृतः)	४४६
किध	(कथम्)	४०१–१
किन्नओ	(क्लन्नकः)	३२९
किर	(किल)	४१९–१
किलिन्नओ	(क्लन्नकः)	३२९
किवणु	(कृपणः)	४१९–१
किम्व	(कथम्)	४०१–२,४२२–१२
किह	(कथम्)	४०१–२
किहे	(कस्मात्)	३५६
कीलदि	(क्रीडति)	४४२–२
°कुट्टणु	(°कुट्टनम्)	४३८–२
कुंजर	(कुञ्जर)	३८७–१
कुंजरु	(कुञ्जरः)	४२२–८
कुंभइं	(कुम्भान्)	३४५
कुंभयडि	(कुम्भतटे)	४०६–१
कुडुंबउं	(कुटुम्बकम्)	४२२–१२
कुडुल्ली	(कुटी)	४२२–१२

कुडीरइ (कुटीरके) ३६४
कुड्डु (कौतुकम्) ३९६–४
कुड्डेण (कौतुकेन) ४२२–८
कुमारी (कुमारी) ३६२
कुरल (कुरलाः) ३८२
कुलु (कुलम्) ३६१
कुसुम–दाम–कोदंडु (कुसुमदामकोदण्डम्) ४४६
कुसुमहो (कुसुमस्य) ४४४–४
कृदंतहो (कृतान्तस्य) ३७०–४
केत्तुलो (कियान्) ४०८, ४३५
केत्थु (कुत्र) ४०५–१
केम (कथम्) ४०१–१
केरउ (सम्बन्धी) ३५९
केरउं (सम्बन्धि) ३७३
केरएं (सम्बन्धिना) ४२२–१५
केवडु (कियत्) ४०८
केम्ब (कथम्) ३४३–१, ४१८–१
केम्वइ (कथमपि) ३९०, ३९६–४
केवि (केऽपि, कान् अपि) ४१२–१, ३८७–२
केसहिं (केशैः) ३७०–३
केस-कलावु (केशकलापः) ४१४–१
केसरि (केसरी) ३३५, ४२२–१५
केहउ (कीदृक्) ४०२
केहिं (अर्थे) ४२५–१
को (कः) ३९६–२, ४२२–५, ४३८–३, ४३९–३, ४४१–२
कोइ (कं अपि) ३८४
कोंतु (कुन्तम्) ४२२–१३
कोट्टरइं (कोटराणि) ४२२–२
°कोदंडु (कोदण्डम्) ४४६

को वि (कोऽपि, किमपि) ४१५, ४२२–४
°क्खेव (°क्षेप) ३५७–३
खंडइ (खण्डयति) ३६७–१, ४२८
खंडइं (खण्डे) ३४०–२
खंडिउ (खण्डितः) ४१८–२
°खंडी (खण्डिता) ४२३–४
खंडु (खण्डः) ४४४–१
खंति (क्षान्तिम्) ३७२–१
खंति (खादन्ति) ४४५–३
खंधस्सु (स्कन्धे) ४४५–२
°खंभि (स्कम्भे) ३९९
खग्ग (खड्गाः) ३३०–४
खग्गिण (खड्गेन) ३५७–१
खग्गु खड्गः। ३५७–१
खग्ग–विसाहिउ (खड्गविसाधितम्) ३८६–१
खज्जइ (खाद्यते) ४२३–२
खणु (क्षणम्) ४४६
खणेण (क्षणेन) ३७१, ४१९–१
खयगालि (क्षयकाले) ३७७–१
खरपत्थरि (खरप्रस्तरे) ३४४–१
खल (खलः) ४१८–५, ४२२–१
खल (खलाः) ४०६–२
खलाइं (खलानि) ३३४–१
खलु (खलः) ३३७
खलवयणाइं (खलवचनानि) ३४०–१
खल्लिहडउं (खल्वाटम्) ३८९–१
खसप्फसिहूअउ (=व्याकुलीभूतः) ४२२–१३
खाइ (खादति) ४१९–१
खाहि (खाद) ४२२–४
खुड्डुकइ (=शल्यायते) ३९५–४
खेड्डयं (=क्रीडा) ४२२–९
खेल्लंति (=क्रीडन्ति) ३८२

खोड्डि	(=दोषः)	४१९
°गइ	(गतिः)	४०६–३
गइअ	(गता)	३६७–४
गउरी	(गौरी)	३२९
गंग	(गङ्गाम्)	४४२–२
गंगा–ण्हाणु	(गङ्गास्नानम्)	३९९–१
गंजिउ	(=पराजितः)	४०९
°गंठि	(=°ग्रन्थि.)	४२०–३
°गडाइं	(=°गण्डान्)	३५३
गंड–त्थलि	(गण्डस्थले)	३५७–२
गज्जहि	(गर्जसि)	३६७–४
गज्जु	(गर्ज)	४१८–५
गणइ	(गणयति)	३५८–२
गणंति	(गणयन्ति)	३५३
गणंतिए	(गणयन्त्याः) ३३३,४१४–२	
°गदो	(°गतः)	३७९
गमिहि	(गमिष्यति)	३३०–२
गमेप्पि, गमेप्पिणु	(गत्वा)	४४२–२
गपि, गप्पिणु	(गत्विणु)	४४२–१
गउ	(गतम्, गतः)	४२६–१, ४४२–२
गअ	(गतानि)	३५२
गयउ	(गतः)	४४२–१५
°गयहिं	(गतयो.)	३७०–३
गया	(गताः)	३७६–२
गय	(गजाः, गजानाम्, गजान्)	३३५, ३४५, ४१८–२
गय–घड	(गजघटाः)	३९५–५
गयणि	(गगने)	३९५–४
गयण–यलु	(गगनतलम्)	३७६–१
गय–मत्तहं	(मत्तगजानाम्)	३८३–३
°गरु	(°करम्)	३९६–१
गलइ	(गलति)	४१८–५
गलन्ति	(गलन्ति)	४०६–२
गलि	(गले)	४१३–४
°गलिअ	(°गलित)	३३२–१
गवक्खेहिं	(गवाक्षेषु)	४२३–३
गवेसइ	(गवेषयति)	४४४–२
गह	(ग्रहाः)	३८५–१
गरुआ	(गुरुकम्)	३४०–२
गहीरिम	(गभीरिमाणम्)	४१९–४
गामहं	(ग्रामयो.)	४०७
°गालि	(°काले)	३७७–१
गिम्भो	(ग्रीष्मः)	४१२
गिम्ह	(ग्रीष्म)	३५७–२
गिरिहे	(गिरेः)	३४१–९
गिरि–गिलण–मणु	(गिरिगिलनमना.)	४४५–१
गिरि–सिंगहु	(गिरिशृङ्गेभ्यः)	३३७
गिलि	(गिल)	३९६–१
गिलिज्जइ	(गिल्यते)	३७०–२
गुट्ठ–ट्ठिअहो	(गोष्ठस्थितस्य)	४१६–१
गुणइ	(गुणयति)	४२२–१३
गुण	(गुणान्)	३३८
गुणहिं	(गुणैः)	३३५, ३४७
गुणु	(गुण)	३९५–६
गुण–लायण्ण–निहि	(गुणलावण्यनिधि.)	४१४–१
गुण–संपइ	(गुणसम्पदम्)	३७२–१
गुरु–मच्छर–भरिउ	(गुरुमत्सरभृतः)	४४४–४
गृण्हइ	(गृण्हाति)	३३६–१
गृण्हेप्पिणु	(गृहीत्वा)	३९४,४३८–१
गृहंति	(गृह्णन्ति)	३४१–२
गोट्ठडा	(गोष्ठाः)	४२३–४

गोरडी (गौरी) ३९५–४, ४२०–३, ४३१–१, ४३६

गोरि (गौरी, गौरि) ३२९, ३८३–३

गोरिअहे–गोरिहे (गौर्याः) ३९५–१, ४१४–३

गोरी (गौरी) ४१८–५

गोरी-मुह-निज्जिअउ (गौरीमुखनिर्जितः) ४०१–२

गोरी–वयण–विणिज्जिअउ (गौरीवदनविनिर्जितः) ३९६-५

गोवइ (गोपायति) ३३८

°ग्गहण (°ग्रहणम्) ३९६–१

घइ (अनर्थकः निपातः) ४२४

घंघलइं (=झकटकाः, कलहाः) ४२२–२

घडदि (घटयति) ४०४–१

घडिअ (घटिता) ४१४–१

घडिअउ (घटितः) ३३१

°घड (°घटा, घटाः) ३५७–१, ३९५–५

घडावइ (घटयति) ३४०–१

घणा (घनाः, = बहवः) ४२२–१७, ४३९–१

घणकुट्टणु (घनकुट्टनम्) ४३८–२

घण-थण-हारु (घनस्तनभारः) ४१४–१

घण–पत्तलु (घनपत्रवान्) ३८७–२

घत्त (घातम्) ४१४–३

घर (गृहाणि). ३६४

घरु (गृहम्) ३४१–१, ३४३–२, ३५१, ३६७, ४२२–१२

घरि (गृहे) ४२३–३, ४३६

घरहिं (गृहे) ४२२–१२

घरिणि (गृहिणीम्) ३७०–३

घल्लइ (क्षिपति) ३३४, ४२२–८

घल्लंति (क्षिपन्ति) ४२२–३

घाउ (घातम्) ३४६

घुंटेहिं (=‘घुंट’शब्दैः) ४२३–२

घुडुक्कइ (=गर्जति) ३९५–४

घेप्पइ (गृह्यते) ३४१–१

घेप्पंति (गृह्यन्ते) ३३५

घोडा (घोटकाः) ३३०–४, ३४४

चउमुहु (चतुर्मुखम्) ३३१

चंचलु (चञ्चलम्) ४१८–३

°चंदिमए (°चन्द्रिकया) ३४९–१

चंपिज्जइ (=आक्रम्यते) ३९५–६

चंपयकुसुमहो (चम्पककुसुमस्य) ४४४–४

चंपावण्णी (चम्पकवर्णा) ३३०–१

चक्के (चक्रेण) ४४४–१

चडइ (चटति,=आरोहति) ४२१–१

चडाहुं (=आरोहामः) ४३९–१

चडिअउ (चटितः,=आरूढः) ३३१

चडिआ (=आरूढाः) ४४५–३

°चडक्क (=प्रहारः) ४०६–१

चत्तंकुसहं (त्यक्ताङ्कुशानाम्) ३४५, ३८३–३

चएज्ज (त्यजेत्) ४१८–४

चऐप्पिणु (त्यक्तुम्) ४४१–२

चय (त्यज) ४२२–९

चरि (चर) ३८७–१

चलंतेहिं (चलद्भ्याम्) ४२२–१४

चलेहिं (चलाभ्याम्) ४२२–१४

चलण (चरणौ) ३९९-१

°चवेड (चपेटा) ४०६-१

चाउ (त्यागः) ३९६-२

चारहडि (चारभटी, =शौर्यवृत्तिः) ३९६-३

चिंतइ (चिन्तयति) ४२२-१३

चिंतंताहं (चिन्तमानानाम्) ३६२

चिंतिज्जइ (चेतयति) ३९६-४

°चिंतिय (°चिन्तिता) ४२३-१

चिट्ठदि (तिष्ठति) ३६०-१

चुंबिवि (चुम्बित्वा) ४३९-२

चुण्णीहोइसइ (चूर्णीभविष्यति) ३९५-२

चूडुल्लउ (चूडकः, =कङ्कणम्) ३९५-२

चूरु (चूर्णम्) ३३७

चेअइ (चेतयति) ३९६-२

च्चिअ (=एव) ३६५-२

°छइल्ल (°छेका.=विदग्धाः) ४१२-१

°छंदउं (°छन्दकम्) ४२२-१२

छड्डुहि (=त्यज) ३८७-३

छड्डेविणु (=त्यक्त्वा) ४२२-३

छमुहु (षण्मुखम्) ३३१

छाया (छाया) ३७०-१

छायावहुलु (छायाबहुल.) ३८७-२

छारु (क्षारः) ३६५-३

छिज्जइ (छिद्यते) ३५७-१,४३४-१

छिण्णु (छिन्नः) ४४४-१

छुडु (=यदि) ३८५-१

छुडु (=क्षिप्रम्) ४०१-१

छेअउ (छेदकः) ३९०

जइ (यदि) ३५१, ३५६, ३६४, ३६५-६, ३६७-१,४, ३७२-१, ३७९-२, ३८४, ३९०, ३९१-१, ३९५-१, ३९६-४, ३९९-१, ४०१-४, ४०४-१, ४१८-४, ४१९-२,४२२-८,१७, ४३८-१,३,४३९-१,३

जइवि (यद्यपि) ३४३-२,४२२-५

जइसो (यादृशः) ४०३

जउ (यतः) ४१९-३

जं (यद्) ३५०-१,३६५-२,३, ३७१, ३८८, ३९०, ३९६-१, ४०२-२, ४२६-१, ४२९-१, ४३८-२, ४४६.

जंति (यान्ति) ३८८-१

जंपि (जल्प) ४४२-१

जम्पिरहे (जल्पनशीलाया.) ३५०-१

जगि (जगति) ४०४-१

जगु (जगत्) ३४३-१

जग्गेवा (जागर्तव्यम्) ४३८-३

जज्जरिआउ (जर्जरिताः) ३३३

°जण (°जन) ३६४

जण (जनाः) ३७२-१,३७६-१.

°जणस्सु (°जनस्य) ४१९-३

जणु (जनः, जनम्) ३३६-१,३३९, ४०६-३,३३७

जणेण (जनेन) ३७१

जण-सामन्नु (जनसामान्यः) ४१८-६

जणि (इव) ४४४-४

जणु (इव) ४०१-३

जत्तु	(यत्र)	४०४
जमहो	(यमस्य)	४१९-१
जम-घरिणी	(यमगृहिणीम्)	३७०-३
जम-लोअ	(यमलोकम्)	४४२-२
जम्मि	(जन्मनि)	३८३-३
जम्मु	(जन्म)	३९६-३, ४२२-४
जयस्सु	(जगतः)	४४०
जय-सिरि	(जयश्रियम्)	३७०-३
जरखडी	(जराखण्डिता)	४२३-४
जलइ	(ज्वलति)	३६५-२
जलहु	(जलात्)	४१५-१
जलि	(जले)	३८३-१
जलि	(जलेन)	३८३-२, ४१४-३
जलु	(जलम्)	३९५-७ ४१९-४ ४२२-१५, ४३९-२
जले	(जले)	३६५-२
जलणि	(ज्वलने)	४४४-३
जलणो	(ज्वलनः)	३६५-२
जसु	(यस्याः, यस्य)	३६८-१, ३७०-४, ३८९-१, ४२२-१५, ४२७-१
जहिं	(यत्र, यस्मिन्)	३४९-२, ३५७-१, ३८६-१, ४२२-५
जहे	(यस्याः)	३५९
जा	(यावत्)	३९५-६
जाइ	(याति)	३५०-१, ४४१-१, ४४४-२, ४४५-१
जाइज्जइ	(=गम्यते)	४१९-६
जाइट्ठिआए	(=यद् यद् दृष्टं तस्मिन्)	४२२-१७
जाउ	(यातु)	३३२-१, ४२०-१
जाई	(जातिम्)	३६५-१
जाणइ	(जानाति)	४०१-४, ४१९-१
जाणउं	(जानामि)	३९१-१, ४३९-३
जाणह	(जानीथ)	३६९
जाणिअइ	(ज्ञायते)	३३०-४
जाणिउं	(ज्ञातम्)	३७७-१, ४२३-१
जाम	(यावत्)	४०६-१
जाम्व	(यावत्)	३८७-२, ३९५-३
जाम्वहिं	(यावत्)	४०६-२
जाउं	(जातम्)	४२६-१
जाएं	(जातेन)	३९५-६
जाया	(जातौ)	३५०-२
°जाल	(°ज्वाला)	३९५-२, ४१५-१, ४२९-१
जासु	(यस्य)	३९६-३, ४२०-३
जाहि	(यासि)	४३९-३
जाहुं	(यामः)	३८६-१
जि	(एव)	३४१-३, ४१४-१, ४१९-२, ४२०-१, ४२२-१३, ४२३-२, ४२९-१
जिणवरहो	(जिनवरस्य)	४४४-३
जिणेप्पि	(जित्वा)	४४२-२
जिब्भिंदउ	(जिह्वेन्द्रियम्)	४२७-१
जिम्व	(यथा)	३३०-२, ३४४-१, ३४७-१, ३५४-२, ३६७-३, ३७६-२, ३९५-१, ३९६-४, ३९७, ४२२-२
जिम्व	(इव)	३३६-१, ३८५-१, ४२२-१७

जिह (यथा) ३३७, ३७७-१
जीउ (जीवम्) ४३९-२
जीवइ (जीवति) ३६७-४
जीवहं (जीवानाम्) ४०६-३
जीवग्गलु (जीवार्गलः) ४४४-१
जीविउ (जीवितम्) ३५८-२, ४१८-३
जु (यः, यद्) ३४५, ३५०-१, ३६०, ३६७-१, ४१८-२
°जुअलु (युगलम्) ४१४-१
जुअंजुअ (=पृथक्पृथक्) ४२२-१
जुगि (युगे) ३३८
जुज्झंतहो (युध्यमानस्य) ३७९-१
जुज्झु (युद्धम्) ३८२
जुज्झे (युद्धेन) ३८६-१
जुत्तउ (युक्तः) ३४०-२
जे (ये, यौ) ३३३, ३५०-२, ३७६-२, ३९५-५, ४२२-३, १४
जेप्पि (जित्वा, जेतुम्) ४४०, ४४१-२
जेण (येन) ४२२-४
जेत्तुलो (यावान्) ४०७, ४३५
जेत्थु (यत्र) ४०४-१, ४२२-१२
जेवड्डु (यावत्) ४०७-१
जेम्व (यथा) ३९७, ४०१-४
जेहउ (यादृशः) ४२२-१
जेहु (यादृश्) ४०२
जेहिं (याभ्याम्) ४३९-२
जो (यः) ३३०-४, ३३२-१, ३३८, ३४३-१, ३७०-४, ३८३-३, ४२२-६, १२, १६, ४२८, ४४२-२, ४४५-१
जोअंताहं (पश्यताम्) ४०९
जोअंतिहे (पश्यन्त्याः) ३३२-२
जोइ (पश्य) ३६४
जोइज्जउं (दृश्ये) ३५६
जोएदि (पश्यति) ४२२-५
जोअण-लक्खु (योजनलक्षम्) ३३२-१
जोण्ह (ज्योत्स्नाम्) ३७६-१
जोव्वणि (यौवने) ४२२-६
ज्जि (एव) ४०६-२, ४२३-२
झंखहि (जल्प) ३७९-१
झडत्ति (झटिति) ४२३-१
झडप्पडहिं (झटिति) ३८८
°झलक्किअउ (°ज्वलितः) ३९५-२
झाइवि (ध्यात्वा) ३३१
झाएविणु (ध्यात्वा) ४४०
झिज्जउं (क्षीये) ४२५-१
झुणि (ध्वनिः) ४३२
झुम्पडा (=कुटीरकम्, कुटीरकानि) ४१६-१, ४१८-५
°ट्ठिअहो (स्थितस्य) ४१६-१
°ट्ठिउ (स्थित) ४३९-३
ठवइ (स्थापयति) ३५७-३
ठाइ (तिष्ठति) ४३६
°ठाणु (°स्थानम्) ३६२
ठाउ (स्थानम्) ३३२-१, ३५८-१
ठिअउ (स्थितः) ४१५-१
ठिअं (स्थितम्) ३७४, ३८१
°ठिआहं (°स्थितानाम्) ४२२-७
ठिउ (स्थितः) ३९१-१, ४०१-३

ठिदो (स्थितः) ४०४
डंवरइं (डम्बराणि) ४२०-१
डालइं (=शाखाः) ४४५-३
डिंभ (डिम्भाः) ३८२
डुंगरिहिं (=पर्वतेषु) ४४५-१
डोंगर (=पर्वताः) ४२२-२
°डोहिउ (=°क्षोभितम्) ४३९-२
ढक्क (ढक्का) ४०६-१
ढक्करि-सार (=अद्भुतसार) ४२२-११
ढोल्ला (=नायकः,नायक) ३३०-१, २, ४२५-१
°ण्हाणु (°स्नानम्) ३९९-१
तइज्जी (तृतीया) ३३९
तइसो (तादृशः) ४०३
तइं (=त्वया) ४२२-१४
तउ (तव) ३६७-१,३७२,४२५
तउ (तपः) ४४१-१
तं (तद्) ३५०-१ ३५६,३६०, ३६५-३, ३७१,३८८, ३९५-७,४१४-१,४१८-२, ४१९-२,४२०-२,४२२-१२, ४२६-१,४२९
,, (तम्) ४४६
तक्केइ (तर्कयति) ३७०-३
तडि (तटे) ४२२-३
तडत्ति (तड इति) ३५२, ३५७-३
तडप्फडइ (=प्रस्पन्दते) ३६६-१
तणउं (=°सम्बन्धि) ३६१
तणहं (तृणानाम्) ३३९
तणा (=°सम्बन्धिनः) ३७९-३
तणु (तृणम्) ३२९, ३३४-१
तणु (तनुः,तनुम्) ४०१-२,४१८-४
तणु (तनुः, =लघुः) ४०१-३
तणेण (=अर्थे, कृते) ३६६-१
तत्तस्सु (तत्त्वस्य) ४४०
तत्तु (तत्र) ४०४
°तरु (°तरो) ३७०-१
तरुअरहं (तरुवराणाम्) ४२२-८
तरुहुं (तरूणाम्, तरुभ्यः) ३४०-१ ३४१-२
तरुहे (तरोः) ३४१-१
तरुणहो (हे तरुणाः) ३४६
तरुणिहो (हे तरुण्यः) ३४६
तलि (तले) ३३४-१
तले (तले) ३३४
तवइ (तपति) ३७७-१
तवु (तपः) ४४१-२
तसु (तस्मै) ३३८, ३८९
,, (तस्य) ३४३-१, ३८९, ३९७, ४०१-४, ४२८
तस्सु (तस्य) ४१९-३
तहं (तेषाम्) ४२२-३,४२२-१९
तहा (तस्मात्) ३५५
तहिं (तस्मिन्) ३५७-१, ३८६-१, ४१९-२
,, (तेषु) ४२२-१४
तहे (तस्याः) ३५०-१, ३५७-२, ३५९, ३८२
तहो (तस्या.) ३५६
,, (तस्य) ४३२
ता (तर्हि) ३७०-१
ताउं (तावत्) ४०६-२,४२३-३
ताए (तया) ३७०-२
ताण (तान्) ३३३
°तार (°तारका, °तारा) ३५६

ताम (तावत्) ४०६-१
ताम्वहिं (तावत्) ४०६-३
ताव (तापाः) ४२२-१७
ताम्व (तावत्) ३९५-३
तासु (तस्य) ३५८-१
ताहं (तयोः) ३५०-२,३६७-२
ति (ते) ३३०-४
तिहिं (त्रिषु) ३४७-२
तितुव्वाणु (तिमितोद्वानम्,=आर्द्रशुष्कम्) ४३१-१
तिक्खेइ (तीक्ष्णयति) ३४४-१
तिक्खा (तीक्ष्णान्) ३५५-१
तिण (तृणम्) ३२९
तिण-सम (तृणसमे) ३५८-२
°तित्थ (तीर्थम्) ४४२-२
तित्थेसरेण (तीर्थेश्वरेण) ४४१-२
तिदसावास-गउ (त्रिदशावासगत) ४४२-२
तिमिर-डिंभ (तिमिर-डिम्भाः) ३८२
तिरिच्छी (तिर्यग्) ४१४-३
तिरिच्छी (तिरश्चीना) ४२०-१
तिल (तिल) ३५७-२,४०६-२
तिलत्तणु (तिलत्वम) ४०६-२
तिल-तार (तिलतारा) ३५६
तिलह (तिलानाम) ४०६-२
तिम्व (तथा) ३४४-१, ३५७-२, ३७६-२,३९५-१, ३९७,४२२-२
तिसहे (तृषायाः) ३९५-७
तिह (तथा) ३७७-१
°तुंगत्तणु (°तुङ्गत्वम्) ३९०
तुंबिणिहे (तुम्बिन्याः) ४२७-१

तुच्छ-काय-वम्मह-निवासहे (तुच्छकायमन्मथनिवासायाः) ३५०-१
तुच्छच्छ-रोमावलिहे (तुच्छाच्छरोमावल्याः) ३५०-१
तुच्छ-जम्पिरहे (तुच्छजल्पनशीलायाः) ३५०-१
तुच्छ-मज्झहे (तुच्छमध्यायाः) ३५०-१
तुच्छयर-हासहे (तुच्छतरहासायाः) ३५०-१
तुच्छ-राय (तुच्छरागायाः) ३५०-१
तुट्टउ (त्रुटितः) ३५६
तुडि-वसेण (त्रुटिवशेन) ३९०
तुज्झ (त्वत्तः) ३७२
तुज्झु (तव) ३६७-१
तुध्र (त्वत्त, तव) ३७२
तुम्हइं (यूयम्, युष्मान्) ३६९
तुम्हहं (युष्मभ्यम, युष्माकम्) ३७३
तुम्हासु (युष्मासु) ३७४
तुम्हे (यूयम्, युष्मान्) ३६९
तुम्हेहिं (युष्माभिः) ३७१
°तुलिअ (तुलिताः) ३८२
तुह (तव) ३६१,३७०,३८३-१
तुहारेण (त्वदीयेन) ४३४-१
तुहुं (त्वम्) ३३०-२, ३, ३६८, ३८७-३,४०२,४२१-१, ४२५,४३९-३
तृणाइं (तृणानि) ४२२-१५
तृणु (तृणम्) ३२९
ते (तान्) ३३६-१,३८७-१
,, (ते) ३५३,३७६-२,४०६-२, ४०९,४१२,४१४-१
,, (तौ) ४३९-२

ते	(तेन)	३३९,३४३-२, ३७९-२,४१४-२
तेण	(तेम)	३६५-२
तेत्तहे	(तत्र)	४३६
तेत्तुलो	(तावान्)	४०७,४३५
तेत्थु	(तत्र)	४०४-१
तेवड्डु	(=तावन्मात्रः,तावत्)	३९५-७, ४०७-१
तेवड्डउ	(तावत्)	३७१
तेम्व	(तथा)	३४३-१,३९७, ४०१-४,४१८-१
तेम्वइ	(तथा)	४३९-३
तेहु	(तादृश्)	४०२
तेहइ	(तादृशे)	३५७-१
तेहिँ	(तै)	३७०-१
तो	(ततः)	३६४,३६५-३, ३६७-४,३७९-२, ३९५-१,४०४-१, ४१८-४,४१९-२, ४३९-१
तोवि	(तथापि)	३३६-१,३४१-१, ३४३-२,४२२-५, ४२३-४,४४५-२,३
तोसिअ-संकरु	(तोषितशंकरः)	३३१
°त्ति	(इति)	४२३-१
°त्थलि	(°स्थले)	३५७-२
त्रं	(=तद्)	३६०-१
थक्केइ	(=तिष्ठति)	३७०-३
थण	(स्तनौ)	३५०-२
थणहं	(स्तनयोः)	३९०
थणंतरु	(स्तनान्तरम्)	३५०-१
°थणहारु	(स्तनभारः)	४१४-१
थंति	(=तिष्ठतः)	३९५-५
थलि	(स्थली)	३३०-४
थाह	(स्ताघम्)	४४४-२
थिरत्तणउं	(स्थिरत्वम्)	४२२-६
थोवा	(स्तोकाः)	३७६-१
दइउ	(दैवम्)	४१४-४
दइएं	(दयितेन)	३३३,३४२
दइवु	(दैवम्)	३४०-१
दइवें	(दैवेन)	३३१
दइवेण	(दैवेन)	३८९-१
दंसिज्जंतु	(दर्श्यमानः)	४१८-४
दंसण	(दर्शन)	४०१-१
दडवड	(=शीघ्रम्)	३३०-२
°दडवडउ	(=अवस्कन्दः)	४२२-१४
दड्ढा	(दग्धम्)	३४३-२
दड्ढ-कलेवरहो	(दग्धकलेवरस्य)	३६५-३
दड्ढ-नयण	(दग्धनयने)	४२२-५
दम्मु	(द्रम्मम्)	४२२-१३
दहमुहु	(दशमुखः)	३३१
°दहहो	(°ह्रदस्य)	४४४-२
°दाम°	(°दाम°)	४४६
दारंतु	(दारयन्तम्)	३४५
दिज्जइ	(दीयते)	४३८-१
देज्जहि	(दद्याः)	३८३-३
देज्जहिँ	(दीयन्ते)	४२८
देंतेहिँ	(ददतीभिः)	४१९-३
दिअहडा	(दिवसाः, दिवसान्)	३३३, ३८७-२
दिअहा	(दिवसाः)	३८८,४१८-३
दिट्ठ	(दृष्टा)	४३२

दिट्ठइ (दृष्टे) ३६५-१
दिट्ठउ (दृष्टः) ३५२,४२९
दिट्ठउं (दृष्टम्) ३७१,३९६-१
दिट्ठा (दृष्टाः) ४२२-१४
दिट्ठि (दृष्टिम्) ३३०-३
दिट्ठी (दृष्टा) ४३१
दिट्ठु (दृष्टः) ४०१-४
दिट्ठे (दृष्टे) ३९६-२
दिट्ठें (दृष्टेन) ४२३-२
दिणु (दिनः) ४०१-१
दिणयरु (दिनकरः) ३७७-१
दिण्णा (दत्ताः) ३३३
दिण्णी (दत्ता) ३३०-१,४०१-३
दिण्णु (दत्तः) ४४४-१
दिवे दिवे (दिवा दिवा,=दिवसे दिवसे) ३९९-१
दिवेहिं (दिवसैः) ४२२-४
दिव्वइं (दिव्यानि) ४१८-३
दिव्वंतरइं (दिव्यान्तराणि) ४४२-१
दिसिहिं (दिशोः) ३४०-२
दीहा (दीर्घम्) ३३०-२
दीहर (दीर्घे) ४१४-१
दीहर–नयण–सलोणु (दीर्घ–नयन–सलावण्यम्) ४४४-३
दुहुं (द्वयोः) ३४०-२
दुक्करु (दुष्करम्) ४१४-४,४४१-१
दुक्खसया (दुःखशतानि) ३५७-३
दुज्जण–कर–पल्लविहिं (दुर्जनकरपल्लवैः) ४१८-४

दुट्ठु (दुष्टः) ४०१-१
°दुब्भिक्खे (°दुर्भिक्षेण) ३८६-१
°द्दुम, °द्दुमु (°द्रुमः, °द्रुमाः) ३३६-१, ४४५-३
दुल्लहहो (दुर्लभाय) ३३८
दूअडउ (दूतः) ४१९-१
दूइ (दूति) ३६७-१
दूरु (दूरम्) ३५३
दूरे (दूरे) ३४९-१
दूर-ठिआहं (दूरस्थितानाम्) ४२२-७
दूरुड्डाणे (दूरोड्डानेन) ३३७
दूसासणु (दुःशासनः) ३९१-१
देइ (ददाति) ४०६-३,४२०-१, ४२२-१३,४२२-१६, ४२३-३
देंतहो (ददतः) ३७९-१
देंति (ददतः) ४१४-३
देप्पिणु (दत्वा) ४४०
देवं (दातुम्) ४४१-१
देहु (दत्तः) ३८४-१
देक्खइ (पश्यति) ३४९-१,३७६
देक्खउं (पश्यामि) ३५७-३,४२०-१
देक्खिवि (दृष्ट्वा) ३५४-१
देक्खु (पश्य) ३४५,३६१
देस (देशाः) ४२२-१०
देसडइ (देशे) ४१९-२
देसडा (देशम्) ४१८-४
देसहिं (देशे) ३८६
देसि (देशे) ४२५-१
देसंतरिअ (देशान्तरिता) ३६८

देसुच्चाडणु (देशोच्चाटनम्) ४३८-२
दोण्णि (द्वे) ३४०-२,३५८-२
दोसु (दोष.) ४३९-३
दोसडा (दोषौ) ३७९-१
द्रम्मु (द्रम्मम्) ४२२-४
द्रेहि (दृष्टि:) ४२२-५
धण (धन्या,=नायिका,प्रिया) ३३०-१, ३६७-४,४३०-१, ४४४-२
धणहे (धन्यायाः) ३५०-१,४४५-१
धणि (प्रिये) ३८५
धणु (धनम्) ३७३
धम्मि (धर्मे) ४१९-९
धम्मु (धर्मः) ३४१-३,३९६-३
धरइ, धरेइ (धरति) ३३४-१,३३६-१, ४३८-३
धरहि (धर) ४२१-१
धरहिँ (धरतः) ३८२
धर (धरा,=अवलम्बनम्) ३७७-१
धर (धराम्) ४४१-२
धवल (धवल) ४२१-१
धवलु (धवलः) ३४०-२
धाइ (धावति) ४३६
धार (धाराम्) ३८३-२
धुट्टुअइ (=शब्दायते) ३९५-७
धुरु (धुरम्) ४२१-१
धूमु (धूमः) ४१५-१
धूलडिआ (धूलिः) ४३२
ध्रुं (=यद्) ३६०-१,४३८-१
ध्रुवु (ध्रुवम्) ४१८-३
न (न) ३३२-२, ३६५, ३४०-२, ३४१-१,३४९-१,३५०-१, ३५८-२,३६०-१,३८३-१, २,३८६-१,३९०,३९६-३, ४०१-४, ४०६-१, २, ४१४-२,४१६-१,४१८-१, ४,६,४१९-१,३, ४२०-३, ४२१, ४२२-१,१०,१३, ४२३-४,४३२,४३२,४३६, ४४१-१,४४४-१, ४४५-३
ण (न) ३५०-१
नवि,णवि (न अपि) ३३०-४,३३९, ३४०-१,३५६, ३९५-७,४०२,४३८-१
नइ (नद्यः) ४२२-२
नउ (न) ४२३-२
,, (यथा) ४४४-२
नं (ननु) ३८२,३९६-५
नंदउ (नन्दतु) ४२२-१२
नच्चाविउ (नर्तितः) ४२०-२
नमहु (नमत) ४४६
नयण (नयन) ४२२-५,४४४-३
नयणेहिं (नयनाभ्याम्) ४२३-२
नयण-सर (नयनशरौ) ४१४-३
नर (नराः) ४१२,४४२-१
नरु (नरः) ३६२
नवहिँ (नमन्ति) ३६७-३
नवंताहं (नमताम्) ३९९-१
नवइ (नवे) ३९६-४
नवखी (=नवीना) ४२०-३

नवर (=परंतु) ३७७-१
नवरि (=किन्तु) ४२३-१
नववहु-दंसण-लालसउ (नववधूदर्शन-लालसः) ४०१-१
नहेण (नखेन) ३३३
नाइ, णाइ (=इव,यथा) ४४४-२, ३३०-१
नाउं (नाम) ४२६
नायगु (नायकम्) ४२७
नारायणु (नारायणः) ४०२
नालिउ (=मूर्खः) ४२२-१३
°नाव (°नौः) ४२३-१
नावइ, णावइ (=इव) ४४४-३,३३१
नासंतहो (नश्यतः) ४२२
नाहु (नाथः) ३६०,३९०, ४२३-३
नाहिं (नहि) ४१९-४,४२२-१
निअंत (=अवलोकयन्ती) ४३१-१
निअंविणि (नितम्बिनी) ४१४-१
निअत्तइ (निवर्तते) ३९५-३
निअ-मुह-करहिं (निजमुखकरैः) ३४९-१
निअय-धणु (निजकधनम्) ४४१-१
निअय-सर (निजकशरान्) ३४४-१
निग्घिण (निर्घृण) ३८३-२
निच्चट्टु (=गाढम्) ४२२-६
निच्चल (निश्चला) ४३६
निच्चिंतइं (निश्चिन्ता') ४२२-१५
निच्चु (नित्यम्) ३९५-५
निच्छइं (निश्चयेन) ३५८-१
निच्छयं (निश्चयम्) ४२२-९
निज्जिअउ (निर्जितः) ४०१-२
निज्जिउ (निर्जितः) ३७१
निन्नेह (निःस्नेहा) ३६७-४
निद्दए (निर्दया) ३३०-२
निद्दडी, निद्द (निद्रा) ४१८-१
निरक्खय (नीरक्षकान) ४१८-२
निरामइ (निरामये) ४१४-२
निरुवम (निरुपमम्) ४०१-३
°निवट्टाहं (°निवृत्तानाम्) ३३२-१
निवडइ (निपतति) ४०६-१
निवडिअइं (°निपतिते) ३५८-२
°निवडण (°निपतन) ४४४-२
निवसंतेहिं (नवसद्भिः) ४२२-१०
°निवहि (°निवहे) ३५७-१
निवाणु (निर्वाणम्) ४१९-२
निवारणु (निवारणम्) ३९५-७
°निवासहे (°निवासायाः) ३५०-१
निव्वहइ (निर्वाह्यते) ३६०
निसकु (निःशङ्कम्) ३९६-१,४०१-२
निसिआ (निशिताः) ३३०-४
निहालहि (निभालय) ३७६-१
°निहि (निधिः) ४१४-१
निहित्तउ (निहितः) ३९५-२
निहुअउं (निभृतकम्) ४०१-४
°नीसरहि (निःसरसि) ४३९-३
नीसाम्वन्नु (निःसामान्यम्) ३४१-१
नीसासु (निःश्वासम्) ४३०-१
नेह- (स्नेह-) ३३२-१
नेहडा (स्नेहः) ३५६
नेहहो (स्नेहस्य) ४२६-१
नेहि (स्नेहे) ४०६-२
नेहु (स्नेहः) ४२२-७
नेहें (स्नेहेन) ४२२-५

पिय–माणुस–विच्छोह–गरु (प्रियमनुष्य-विक्षोभंकरम्) ३९६-१
पिअ–वयणु (प्रियवचनम्) ३५०-१
पिआस (पिपासा) ४३४-१
पिट्ठि (पृष्ठम्) ३२९
पीउ (पीतम्) ४३९-२
पीडतु (पीडयन्तु) ३८५-१
पुच्छह (पृच्छथ) ३६४, ४२२-८
पुट्ठि (पृष्ठम्) ३२९
पुणु (पुनः) ३४३-१, ३४९-१, ३५८-२, ३७०-१, ३८३-१, ३९१-१, ४२२-८, १३, ४२५-१, ४२६-१, ४२८, ४३८-३, ४३९-१, ४४५-३
पुत्ते (पुत्रेण) ३९५-६
पुत्ति (पुत्रि) ३३०-३
पुप्फवईहिं (पुष्पवतीभिः) ४३८-३
पुरिसहो (पुरुषस्य) ४००
°पूरइ (°पूर्णे) ४२२-१४
पूरिअ (पूरिता) ३८३-१
पेक्खिवि, पेक्खेवि (प्रेक्ष्य) ४३०-१, ३४०-२
पेक्खु (प्रेक्षस्व) ४१९-४
पेक्खेविणु (प्रेक्ष्य) ४४४-३
पेच्छ (प्रेक्षस्व) ३६३
पेच्छइ (प्रेक्षते) ३६९
पेच्छंताण (प्रेक्षमाणानाम्) ३४८-१
पेम्मु (प्रेम,=प्रिया) ३९५-३
पेम्म-द्रहि (प्रेमह्रदे) ४२३-१
प्रंगणि (प्राङ्गणे) ३६०-१
प्रम्वाणिअउ (प्रमाणितः) ४२२-१
प्रयावदी (प्रजापतिः) ४०४-१
प्रस्सदि (पश्यति) ३९३
प्राइव (प्रायः) ४१४-२
प्राइम्व (प्रायः) ४१४-३
प्राउ (प्रायः) ४१४-१
प्रिउ (प्रियः) ४३८-१
प्रिएग (प्रियेग) ३७९-२
प्रिय (प्रिय) ३८७-२
प्रिय-विरहिअहं (प्रियविरहितानाम्) ३७७-१
फल (फलानि) ३३५
फलइं (फलानि) ३३६-१, ४४५-३
फलाइं (फलानि) ३४०-१
फलु (फलम्) ३४१-१, २
फिट्टइ (=विनश्यति) ३७०-१
फिट्टवि (=भ्रंश्वा) ४०६-२
फुक्किज्जंत (फूत्क्रियमाणाः) ४२२-३
फुट्टि (स्फुट) ३५७-३
फुट्टिसु (स्फुटिष्यामि) ४२२-११
फुट्ट (स्फुटितानि) ३५२
फुट्टणएण (स्फुटनशीलेन) ४२२-१७
फुल्लइ (फुल्लति) ३८७-२
फेडइ (स्फोटयति) ३५८-१
फोडेंति (स्फोटयतः) ३५०-२
बइट्ठउ (उपविष्टः) ४४४-४
बइल्ल (बलीवर्दाः) ४१२-१
°बईस (=उपवेशनम्) ४२३-४
°बंध (बन्धः) ३८२
बद्ध (बद्धाः) ३९९
बप्पीकी (=पैतृकी) ३९५-६
बप्पीहा (=चातक) ३८३-१, २

वप्पुडा	(=वराकाः)	२८७-३
बम्भ	(ब्रह्मन्)	४१२-१
बरिहिणु	(बर्हि)	४२२-७
बलंति	(ज्वलन्ति)	४१६-१
वलु	(वलम्)	३५४-१,४४०
वलुल्लडा	(°वलम्)	४३०-१
वलि-अब्भत्थणि	(वलि-अभ्यर्थने)	३८४-१
वलि-किज्जउं	(वलीक्रिये)	३३८, ४४५-२
बलि-कीसु	(बलीक्रिये)	३८९-१
वलि-राय	(वलिराज)	४०२
वहिणि	(भगिनि)	३५१
बहिणुए	(भगिनि)	४२२-१४
वहुअ	(वहवः)	३७६-१
वहुअ-जणेण	(वहुकजनेन)	३७१
°वहुलु	(°वहुलः)	३८७-२
बालि	(वाले)	४२२-१४
बालहे	(वालायाः)	३५०-२
वालिउ	(ज्वालितम्)	४१८-५
वाह	(वाहुः,वाहुम्)	३२९,४३९-३
वाहा	(वाहुः)	३२९
वाह-सलिल-संसित्तउ	(वाष्पसलिलसंसिक्त.)	३९५-२
बाहु	(वाहुः)	३२९
बाहु-बलुल्लडा	(वाहुबलम्)	४३०-१
विन्नि	(द्वे)	४१८-१
विहिं	(द्वाभ्याम्)	३६७-४
विहुं	(द्वयोः)	३८३-१
बिंबाहरि	(बिम्बाधरे)	४०१-३
बिट्टीए	(=पुत्रिके)	३३०-३
बुड्डवि	(=निमज्य)	४१५
वुड्डीसु	(मंक्ष्यामि)	४२३-१
वुद्धडी	(वुद्धिः)	४२४
वुद्धी	(वुद्धिः)	४२२-१२
बे	(द्वौ)	३७९-१,४३९-१
वे	(द्वे)	३९५-३
वेहिं	(द्वयोः)	३७०-३
वोड्डिअ	(=कपर्दिकाम्)	३३५
वोल्लिअइ	(=कथ्यताम्)	३६०-२
वोल्लिअउं	(=कथितम्)	४२२-११
वोल्लिएण	(=कथितेन)	३८३-२
वोल्लणउ	(=कथयिता)	४४३
°ब्भुअ	(°भुना)	४४४-२
ब्रुवह	(ब्रूत)	३९१
ब्रोप्पि	(=उक्तवान्, ब्रूते)	३९१-१
ब्रोप्पिणु	(=उक्त्वा)	३९१-१
भंगि	(भङ्गिः)	३३९
भंडय	(भण्डक,=निर्लज्ज)	४२२-११
भंति	(भ्रान्तिः)	३६५-१,४१६-१
भग्गउं	(भग्नकम्)	३५४-१
भग्गा	(भग्नः)	३५१
भग्गा	(भग्नाः)	३७९-२
भग्गाइं	(भग्ना.)	३८६-१
भज्जिउ जंति	(भज्यन्ते)	३९५-५
भड्डु	(भटः)	४२०-३
भड-घड-निवहि	(भटघटानिवहे)	३५७-१
भण	(भण)	३६७-३,३७०-३, ४०४-२, ४२५
भणइ	(भणति)	३९९-१
भणंति	(भणन्ति)	३७६-९
भणवि	(भणित्वा)	३८३-१

भणिअ (भणिता) ३३०-३
भणियउ (भणितः) ४०२
भणु (भण) ४०१-४
भत्ताउ (भक्ताः) ४४२-९
भद्दवउ (भाद्रपदः) ३५७-२
भमंति (भ्रमन्ति) ४२२-३
भमेज्ज (भ्रमेत्) ४१८-४
भमर (भ्रमर) ३६८,३९७
भमरा (भ्रमर) ३८७-२
भमरु, भम्वरु (भ्रमरः) ३९७
भमर-उल-तुलिअ (भ्रमरकुलतुलिताः) ३८२
°भमिरु (=भ्रमणशील.) ४२२-१३
°भएण (=भयेन) ४४४-२
°भयंकरु (°भयकरः) ३३१
भरु (भारम्) ३४०-२
°भरु (°भरः) ३७१,४२१-१
भरिअइ (भरिते) ३८३-२
°भरिउ (°भृतः) ४४४-३
भलि (=निर्बंधः) ३५३
भल्ला (भद्रम्) ३५१
भल्लि (भल्लिः) ३३०-३
भम्वइ (भ्रमति) ४०१-२
भसणउ (भषिता) ४४३
भसलु (भ्रमर) ४४४-४
भाईरहि (भागीरथी) ३४७-१
भारइ (भारती) ३४७
भारह—खंभि (भारतस्कम्भे) ३९९
भावइ (भावयति) ४२०-२
भिच्च (भृत्याः) ३४१-२
°भिच्चु (भृत्यम्) ३३४-१
भुअ-जुअलु (भुजयुगलम्) ४१४-१
भुंजंति (भुञ्जन्ति) ३३५
भुंजणहं,भुंजणहिं(भोक्तुम्) ४४१-१
भुंहडी (भूमिः) ३९५-६
भुवणे (भुवने) ४४१-२
भुवण-भयंकरु (भुवनभयंकरः) ३३१
भोग (भोगान्) ३८९-१
भंतडी (भ्रान्तिः) ४१४-२
भ्रंत्रि (भ्रान्तिः) ३६०-१
म (मा) ३४६,३६५-२, ३६८,३८४-१, ३८७-१,३८८, ४२०-१,४४२-१
मइं (माम्) ४०१-४
मइ (मयि) ३७०-३
मइं (मया) ३३०-२,३४६,३५६, ३७७,३९६-३,४०२, ४१८-१,४२१-१, ४२२-१,४२३-१
मउलिअहिं (मुकुलन्ति) ३६५-१
मं (मा) ३८५-१
मा (मा) ४१८-४
मंजिट्ठए (मञ्जिष्ठया) ४३८-२
°मंडल (°मण्डल) ३४९-१
°मंडलि (°मण्डले) ३७२-१
मक्कड-घुग्घिउ (=मर्कटचेष्टाम्) ४२३-३
मग्गहु (मार्गयत) ३८४-१
मग्गणु (मार्गणः) ४०२
मग्गसिरु (मार्गशीर्षः) ३५७-२
मच्छु (मत्स्यः) ३७०-२
मच्छें (मत्स्येन) ३७०-२

°मच्छर	(°मत्सर)	४४४-३
मज्जंति	(मज्जन्ति)	३३९
मज्झु	(मम)	३६७,३७९-२
°मज्झहे	(मध्यायाः)	३६०-१
मज्झि	(मध्ये)	४४४-४
मज्झे	(मध्ये)	४०६-३
मणि	(मनसि)	४२२-१३
मणु	(मनः)	३५०-१,४०१-४, ४२२-८,४४१-१
मणाउं	(मनाक्)	४१८-६,४२६-१
मणिअडा,मणियडा	(मणीन्, मणयः)	४१४-२,४२३-४
मणोरह	(मनोरथाः, मनोरथान्)	३८८,४०१-१
मणोरहइं	(मनोरथान्)	४१४-४
मणोरह-ठाणु	(मनोरथस्थानम्)	३६२
°मत्तहं	(°मत्तानाम्)	३४६,३८३-३
मदि	(मतिम्)	३७२-१
मब्भीसडी	(='मा भैषी' इति)	४२२-१६
मयगलहं	(मदकलानाम्)	४०६-१
मयंकु	(मृगाङ्कम्)	३९६-१
मयणु	(मदनः)	३९७
मयरद्धय-दडवडउ	(=मकरध्वजावस्कन्दः)	४२२-१४
मयरहरु	(मकरधरः)	४२२-७
मरइ	(म्रियते)	४२०-३
मरहि	(म्रियसे)	३६८
मराहुं	(म्रियामहे)	४३९-१
मरिएव्वउं	(मर्तव्यम्)	४३८-१
मारि	(मारयित्वा)	४३९-१
मरगयकंतिए	(मरकतकान्त्या)	३४९-२
मरट्टु	(=गर्वः)	४२२-६
मरणु	(मरणम्)	४१८-३
मल्ल-जुज्झु	(मल्लयुद्धम्)	३८२
महंति	(=काङ्क्षन्ति)	३५३
महद्दुम	(महाद्रुमाः)	४४५-३
महद्दुमु	(महाद्रुमः)	३३६-१
महव्वय	(महाव्रतानि)	४४०
°महादहहो	(°महाह्रदस्य)	४४४-२
महारउ	(मदीयः)	३५८-१
महारा	(मदीयः)	३५१
महा-रिसि	(महर्षिः)	३९९-१
महिहिं	(मह्याम्)	३५२
महिअल-सत्थरि	(महीतलस्रस्तरे)	३५७-२
महिमंडलि	(महीमण्डले)	३७२-१
महु	(मम)	३३३,३७०-२,४, ३७९-१,३८३-१, ३९५-५,४१६-१, ४१८-२,६,४२३-२, ४३८-१
महु	(मत्, मत्त)	३७९
महुमहणु	(मधुमथनः)	३८४-१
मा	(मा)	३३०-२,३,४१८-४, ४२२-९
माणिअइ	(मान्यताम्)	३८८
माणु	(मानम्)	३३०-२,३८७-१
माणु	(मान-)	३९६-२,४१८-२
°माणुस	(°मनुष्य)	३९६-१
माणुसहं	(मानुषाणाम्)	३४१-१
मायहं	(मातृणाम्)	३९९-१

मारइ	(मारयति)	३३०-३
मारि	(मारयित्वा)	४३९-१
मारेइ	(मारयति)	३३७
मारणउ	(मारयिता)	४४३
मारिअडेण	(मारितेन)	३७९-२
मारिआ	(मारितः)	३५१
मालइ	(मालती)	३६८
माहउ	(माघः)	३६७-२
मिअकु, मियकु	(मृगाङ्क)	३७७-१ ४०१-२
मित्तडा	(मित्र)	४२२-१
मिलइ	(मिलति)	३३२-१
मिलिअ	(मिलित्वा)	३८२
मिलिउ	(मिलितम्)	३३२-२
मिलिज्जइ	(मिल्यते)	४३४-१
मुअ	(मृताः)	४१९-३
मुअउ	(म्रियते)	४४२-२
मुआ	(मृताः)	४४२-१
मुइअ	(मृता)	४१०-३
मुएण	(मृतेन)	३९५-६
मुंज	(मुञ्ज)	४३९-३
°मुजालु	(मुञ्जवत्)	४३९-२
मुंडमालिए	(मुण्डमालिकायाम्)	४४६
मुंडिअउं	(मुण्डितम्)	३८९-१
मुकाहं	(मुक्तानाम्)	३७०-१
मुग्गडा	(मुद्गाः)	४०९
मुणालिअहे	(मृणालिकायाः)	४४४-१
मुणि	(मुनयः)	३४१-२
मुणिहं	(मुनीनाम्)	४१४-२
मुणिउ	(=ज्ञातम्)	३४६
मुणीसिम	(मनुष्यत्वम्)	३३०-४
मुद्द	(मुद्रा)	४०१-३
मुद्ध	(मुग्धा)	३४९-१
मुद्धए	(मुग्धया)	४२३-४
मुद्धडहे, मुद्धहे	(मुग्धायाः)	३५०-१,३५७-२
मुद्धि	(मुग्धे)	३७६-१,३९५-२
मुद्ध-सहाव	(मुग्धस्वभाव)	४२२-१७
°मुह	(°मुख)	३४९-१,४०१-२
मुहहुं	(मुखेभ्यः)	४२२-१५
मुहु	(मुखम्)	३६७-१, ४४४-३
मुह-कवरिबन्ध	(मुखकवरीबन्धौ)	३८२
मुहकमलि	(मुखकमलेन)	३९५-१
मुह-कमलु	(मुखकमलम्)	३३२-२, ४१४-१
मुह-पंकइ	(मुखपङ्कजे)	३५७-२
मूलि	(मूले)	४२७-१
मेलवि	(मिलित्वा)	४२९-१
मेल्लइ	(मुञ्चति)	४३०-१
मेल्लंतिहे	(मुञ्चन्त्याः)	३७०-४
मेल्लवि	(मुक्त्वा)	३५३
मेल्लि	(मुञ्च)	३८७-१
मेल्लेप्पिणु	(मुक्तवा)	३४१-१
मेह	(मेघ)	३६७-४,४१८-५
मेह	(मेघाः)	४१९-४
मेहु	(मेघः)	३९५-४,४२२-७
मोकलडेण	(मुक्तेन)	३६६-१
मोडंति	(मोटयन्ति)	४४५-३
°य	(°च)	३९६-३
रइवस-भमिरु	(रतिवशभ्रमणशीलः)	४२२-१३
रक्खइ	(रक्षति)	४३९-२
रक्खेज्जहु	(रक्षत)	३५०-२

लहहु	(लभामहे)	३८६-१
लहुईहूआ	(लघुकीभूतः)	३८४-१
लाइवि	(लगित्वा,लागयित्वा)	३३१, ३७६-२
लायण्ण	(लावण्य)	४१४ १
°लालसउ	(°लालसः)	४०१-१
लाहु	(लाभः)	३९०
लिंबडइ	(निम्बे)	३८७-२
लिह	(लेखा)	३२९
लिहिआ	(लिखितानि)	३३५
लीह	(लेखा)	३२९
लुक्कु	(निलीनः)	४०१-२
लेप्पिणु	(लात्वा,=गृहीत्वा)	३७०-३
लेवि	(लात्वा)	३९५-१, ४४०
लेविणु	(लातुम्)	४४१-२
लेहिं	(लान्ति)	३८७-३
लेखडउ	(लेखः)	४२२-६
लेह	(लेखा)	३२९
लोइ	(लोके)	४३८-२
लोउ	(लोकः)	३६६-१,४२०-२, ४२२-१६,४४३
लोउ	(लोकम्)	४४२-२
लोअहो	(लोकाः)	३५०-२
लोअहो	(लोकस्य)	३६५-१
लोअडी	(लोमपटी)	४२३-४
लोअण	(लोचने)	४१४-१
लोअणइं	(लोचनानि)	३६५-१
लोअणहं	(लोचनयोः)	३४४-१
लोअणेहिं	(लोचनाभ्याम्)	३५६
लोणु	(लवणम्)	४१८
°लोणु	(°लावण्यम्)	४४४-३
लोहें	(लोहेन)	४२२-१७
ल्हसिउं	(=स्रस्तम्)	४४५-२
व	(इव)	४३६
वंका	(वक्राः)	४१२-१
वंकिहि	(वक्राभ्याम्)	३५६
वंकी	(वक्राम्)	३३०-२
वंकिम	(वक्रिमाणम्)	३४४-२
वंकुडउ	(वक्रः)	४१८-६
वंचयर	(वञ्चकतराः)	४१२-२
वंदेइ	(वन्दते)	४२३-३
°वंसहं	(°वंशानाम्)	४१९-१
वक्कलु	(वल्कलम्)	३४१-२
वग्ग	(वल्गाम्)	३३०-४
वच्छहु, वच्छहे	(वृक्षात्)	३३६
वज्जइ	(वाद्यते)	४०६-१
वज्जेइ	(वर्जयति)	३३६-१
वज्जणउ	(वादयिता)	४४३
वज्जम्वा	(वज्रमयौ)	३९५-५
वडवानल	(वडवानलः)	४१९-४
वडवानलस्स	(वडवानलस्य)	३६५-२
वड्डत्तणउ	(=महत्त्वम्)	३८४
वड्डत्तणहो	(=महत्त्वस्य)	३६६
वड्डत्तणु	(=महत्त्वम्)	३६७-२
वड्डप्पणु	(=महत्त्वम्)	३६६
वड्डाइं	(=बृहन्ति)	३६४
वढ	(मूर्ख)	३६२,४०२, ४२२-४,१०
वण्णिअइ	(वर्ण्यते)	३४५
वणि	(वने)	३४०-१,३५७-२
°वणेहि	(°वनैः)	४२२-१०

°वणु (°व्रणः) ४०१-३
वण-वासु (वनवासम्) ३९६-५
°वण्णी (°वर्णा) ३३०-१
वत्तडी (वार्ता) ४३२
वद्दलि (=अभ्रे) ४०१-२
°वम्मह (°मन्मथ) ३५०-१
वम्महु (मन्मथः) ३४४-१
वयंसिअहु (वयस्याभ्यः,वयस्यानाम्) ३५१
°वयण (°वदन) ३९६-५
°वयणाइं (°वचनानि) ३४०-१
°वयणु (°वचनम्) ३५०-१, ३६७-१
वर-त (वरतरा) ३७०-१
वरि (वरम्) ३४०-१
वरिससएण (वर्षशतेन) ३३२-१
वरिस-सयाइं (वर्षशतानि) ४१८-३
वलाहुं (वलामहे) ३८६-१
वलणाइं (वलनानि) ४२२-२
वलया (वलयानि) ३५२
वलयावलि-निवडण-भएण (वलयावलि-निपतन-भयेन) ४४४-२
वल्लहइ (वल्लभे) ३८३-१
वल्लहउं (वल्लभकम्, वल्लभम्) ३५८-२, ४२६-१
वल्लह-विरह-महादहहो (वल्लभविरहमहाह्रदस्य) ४४४-२
ववसाउ (व्यवसायः) ३८५-१
वसंति (वसन्ति) ३३९
°वसेण (°वशेन) ३९०
वसि करहु (वशीकुरुत) ४२७-१
वहइ (वहति) ४०१-१
वहिल्लउ (=शीघ्रम्) ४२२-१
°वहु (°वधू) ४०१-१
वाणारसिहिं (वाराणस्याम्) ४४२-१
वाएं (वातेन) ३४३-१
वायसु (वायसम्) ३५२
वार (वारम्) ३५६, ४२२-११
वार इ वार (वारंवारम्) ३८३-२
वारिआ (वारितः, वारितम्) ३३०-२, ४३८-३
वालइ (वालयति) ३३०-४
वासेण (व्यासेन) ३९९
°वासु (°वासम्) ३९६-५,४३०-१
वासारत्ति (वर्षारात्रे,वर्षायाम्) ३९५-४
वाहिउ (वाहितम्) ३६५-३
वि (अपि) ३३०-४,३३२-१, ३३४-१,३३५, ३३६-१,३३७, ३३९,३४०-१, ३४१-१, ३४३-२, ३४९-१, ३५३, ३५६, ३५८-१, ३६५-२, ३६६, ३६७-५, ३७०, ३७६-२, ३७७-१, ३८३-१, ३८७-२, ३९५-१, ४०२, ४०४-१, ४१४-२, ४१९-४, ४२२-१, ४२३-४, ४४१-२, ४४५-२, ३.
विआलि (विकाले) ३७७-१, ४२४

विइण्णु	(वितीर्णः)	४४४-१
विओइ	(वियोगे)	३६८
विओएं	(वियोगेन)	४१९-३
विगुत्ताइं	(=विनाटिताः)	४२१-१
विच्चि	(=वर्त्मनि)	३५०-१
°विच्छोह	(°विक्षोभ)	३९६-१
विछोडवि	(विमोच्य)	४३९-४
विट्टालु	(=अस्पृश्यसंसर्गः)	४२२-३
विढत्तउं	(=अर्जितम्)	४२२-४
विणट्ठइ	(विनष्टे)	४२७-१
विणासहो	(विनाशस्य)	४२४
विणिज्जिअउ	(विनिर्जितः)	३९६-५,
विणिम्मविदु	(विनिर्मापितः)	४४६
विणु	(विना)	३५७-३,
		३८६-१,
		४२१-१,४४१-२
वित्थारु	(विस्तारः)	३९५-७
विद्दवइ	(विद्रवति)	४१९-१
विनडउ	(विनटतु)	३८५-१
विनडिज्जइ	(विनाट्यते)	३७०-२
विन्नासिआ	(विनाशिते)	४१८-१
विप्पियनाव	(विप्रियनौ.)	४२३-१
विप्पिअ आरउ	(विप्रियकारकः)	३४३-२
विमलजलि	(विमलजलेन)	३८३-२
विम्हइ	(विस्मये)	४२०-२
विरला	(विरलाः)	४१२
विरल-पहाउ	(विरलप्रभावः)	३४१-३
°विरह	(विरह)	४४४-२
विरहहो	(विरहस्य)	४३२
विरहु	(विरहः)	४२३-३

विरहाणल-जाल-करालिअउ		
(विरहानलज्वालाकरालितकः)		४१५-१,
		४२९-१
°विरहिअहं	(°विरहितानाम्)	३७७-१
विलम्बु	(विलम्बस्व)	३८७-२
विलग्गी	(विलग्नम्)	४४५-२
विलासिणीओ	(विलासिनीः)	३४८
विलिज्जइ	(विलीयते)	४१८-५
विवइ	(विपद्)	४००
विवरीरी	(विपरीता)	४२४
विसंठुल	(विसंष्ठुला)	४३६
विस-गंठि	(विषग्रन्थिः)	४२०-३
विसम	(विषमौ)	३५०-२
विसमा	(विषमम्)	३९५-४
विसमी	(विषमा)	४०६-३
विस-हारिणी	(विषहारिणी)	४३९-२
विसाउ	(विषादम्)	३८५-१
°विसाहिउ	(विसाधितम्)	३८६-१
विसिट्ठु	(विशिष्टः)	३५८-२
विसूरइ	(विषीदति)	३४०-२
विसूरहि	(खिद्यसे)	४२२-२
विहलिअ-जण-अब्भुद्धरणु		
(विह्वलितजनाभ्युद्धरणम्)		३६४
विहवि	(विभवे)	४१८-६
विहवे	(विभवे)	४२२-६
विहसंति	(विकसन्ति)	३६५-१
विहाणु	(विभानकम्)	३३०-२,३६२
विहि	(विधिः)	३८५-१,४१४-१
विहिदु	(विहितम्)	४४६
विहि-वसिण	(विधिवशेन)	३८७-१

वीण	(वीणा)	३२९
वीस	(विंशतिः)	४२३-४
वीसुरइ	(विस्मर्यते)	४२६-१
वुव्वइ	(=व्रजति)	३९२
वुव्वेप्पि-वुव्वेप्पिणु	(=व्रजित्वा)	३९२
वुत्तउ	(उक्तम्)	४२१-१
वुन्नउ	(विषण्ण.)	४२१-१
वेउ	(वेदः)	४३८-३
वेग्गला	(=दूरस्थः)	३७०-४
वेच्चइ	(=व्ययति)	४१९-१
वेण	(वीणा)	३२९
वेरिअ	(वैरिणः)	४३९-१
वेस	(वेश्याम्)	३८५-१
वोड्डिअ	(see वोड्डिअ)	३३५
व्रतु	(व्रतम्)	३९४
व्रासु	(व्यासः)	३९९-१
°व्वय	(°व्रतानि)	४४०
सइं	(स्वयम्)	३३९, ४०२
सउणाहं	(शकुनीनाम्)	४४५-३
सउणि	(शकुनिः)	३९१
सउणिहं	(शकुनीनाम्)	३०४-१
संकडु	(सङ्कटम)	३९५-४
सकण्णी	(सकर्णा)	३३०-३
°संकरु	(°शंकरः)	३३१
संखह	(शङ्खानाम्)	४२२-३
संगहो	(? गाय)	४३४-१
संगमि	(सङ्गमे)	४१८-१
संगर-सएहि	(सङ्गरशतैः)	३४५
संचि	(संचिनु)	४२२-४
संता	(संतः)	३८९-१
संति	(शान्तिना)	४४१-२
संदेसड़ा	(संदेशान्)	४१९-३
संदेसें	(संदेशेन)	४३४-१
°संधिहिं	(°सन्धौ)	४३०-१
संपइ	(संपदम्)	३७२-१, ३८५-१
संपइ	(संपद्)	४००
संपडिय	(संघटिता)	४२३-१
संपय	(संपद्)	३३५, ४००
संपेसिआ	(संप्रेषितौ)	४१४-३
°संसवहो	(°समवस्य)	३९५-३
समुह	(संमुखे, संमुखम्)	३९५-५, ४१४-३
संवरेवि	(संवरीतुम्)	४२२-५
संवलिअं	(संवलितम्)	३४९-२
संसित्तउ	(संसिक्तः)	३९५-२
सकण्णी	(सकर्णा)	३३०-३
सकइ	(शक्नोति)	४२२-५, ४४१-२
सज्जणु	(सज्जनः)	४२२-१६
सज्जणहं	(सज्जनानाम्)	४२२-७
सज्झु	(साध्यः)	३७०-४
सत्थिहिं	(शस्त्रैः)	३५८-१
°सत्थु	(शास्त्रम्)	३९९-१
°सत्थरि	(°स्रस्तरे)	३५७-२
सत्थावत्थहं	(स्वस्थावस्थानाम्)	४२२-१६
सत्थावत्थेहिं	(स्वस्थावस्थैः)	३९६-२
सदोसु	(सदोषः)	४०१-४
सबधु	(शपथम्)	३९६-३
सभलउं	(सफलम्)	३९६-३
°समु	(°समे)	३५८-३
समत्तहं	(समस्तानाम्)	४०१-६

समत्तु	(समाप्तम्)	३३२-२
समप्पइ	(समाप्यते)	४२२-४
समप्पउ	(समाप्यताम्)	४०१-१
समरंगणइ	(समराङ्गणे)	३९५-५
समर-भरु	(समरभरः)	३७१
समाउलेण	(समाकुलेन)	४४४-१
समाणु	(समम्)	४१८-२,४३८-३
सम्माणेइ	(संमानयति)	३३४-१
°सयाइं	(°शतानि)	३५७-३,४१८-३
°सएण	(°शतेन)	३३२-१
सयल	(सकलाम्)	४४१-२
सय-वार	(शतवारम्)	३५६,४२२-११
सर	(शरान् शरौ	३४४-१,४१४-३
सरिण	(शरेण)	३५७-१
सरु	(शरः)	३५७-१
सरेहिं	(सरोभिः)	४२२-१०
सरउ	(शरद्)	३५७-२
सरला	(सरलान्)	३८७-१
सरवरेहिं	(सरोवरैः)	४२२-१०
सरावि	(शरावे)	३९६-४
सरिहिं	(सरिद्भिः)	४२२-१०
सरिसिम	(सदृशताम्)	३९५-१
सरोसु	(सरोषः)	४३९-३
सलज्जु	(सलज्जम्)	४३०-१
°सलिल	(°सलिल)	३९५-२
°सलोणु	(°सलावण्यम्)	४४४-३
सल्लइउ	(सल्लकीः)	३८७-१
सल्लइहिं	(सल्लक्याम्)	४२२-८
सव्वु	(सर्वः, सर्वम्)	३६६,४३८-२
सव्वहिं	(सर्वै)	४२९-१
°सव्वंगाओ	(°सर्वाङ्गीः)	३४८-१
सव्वंगें	(सर्वाङ्गेण)	३९६-४
सव्वंग-छइल्ल	(=सर्वाङ्गच्छेकाः)	४१२-१
सव्वायरेण	(सर्वादरेण)	४२२-५
सव्वासण-रिउ-संभवहो	(सर्वाशनरिपुसंभवस्य)	३९५-३
ससहरु	(शशधरः)	४२२-७
ससि	(शशी)	३९५-१,४१८-६
ससि-मंडल-चंदिमए	(शशिमण्डलचन्द्रिकया)	३४९-१
ससि-राहु	(शशिराहू)	३८२
ससि-रेह	(शशिरेखा)	३५४-१
सहहि	(शोभन्ते)	३८२
सहेव्वउं	(सोढव्यम)	४३८-२
सहेसइ	(सहिष्यन्ते)	४२२-१७
सह	(सह)	३३९
सहस त्ति	(सहसा इति)	३५२
°सहाव	(°स्वभाव)	४२२-१७
सहि	(सखि)	३३२-१,३७९-२,३९०,४०१-४,४१४-३,४४४-४
सहिए	(सखिके)	३५८-१,३६७-१
सहुं	(सह)	३५६,४१९-३
°सामन्नु	(°सामान्यः)	४१८-६
सामला	(श्यामलः)	३३० १
सामि	(स्वामी)	३३४-१
सामिअ	(स्वामिन्)	४२२-९
सामिअहो	(स्वामिनः)	३४०-२
सामिउ	(स्वामी)	४०९
सामिहुं	(स्वामिभ्यः)	३४१-२
सामि-पसाउ	(स्वामिप्रसादम्)	४३०-१

सायरहो (सागरस्य) ३९५-७,४१९-४
सायरि (सागरे) ३८३-२
सायरु (सागर:) ३३४-१
°सार (°सार) ४२२-११
°सारु (°सार:) ३९५-७
सारु (सारम) ३६५-३
सारस (सारस) ३७०-४
सारिक्खु (सादृश्यम) ४०४-१
सावणु (श्रावण:) ३५७-२
साव-सलोणी (सर्वसलावण्या) ४२०-३
साम्वलि (श्यामला) ३४४-१
सास (श्वासान्) ३८७-१
सासानल-जाल-झलक्किअउ
(श्वासानलज्वालाज्वलित:) ३९५-२
साहु (सर्व.) ३६६-१,४२२-१६
°सिंगहुं (°शृङ्गभ्य.) ३३७
सिक्खति (शिक्षन्ते) ३७२-१
सिक्खेइ (शिक्षते ३४४-१
सिक्खु (शिक्षाम) ४०४-१
सिद्धत्था (सिद्धार्थान्) ४२३-३
सिम्भो (श्लेष्म) ४१२
सिरि (शिरसि) ४२३-४,४४५-३
सिरु (शिर:) ४४५-२
सिरेण (शिरसा) ३६७-३
°सिरि (°श्रियम्) ३७०-३
सिरि-आणंद (श्रीआनन्द) ४०१-३
सिल (शिला) ३३७
सिलायलु (शिलातलम्) ३४१-१
सिवु (शिवम्) ४४०
सिवतित्थ (शिवतीर्थम्) ४४२-२
सिसिरकालि (शिशिरकाले) ४१५-१
सिसिरु (शिशिर:) ३५७-२
सिहि-कहणु (शिखिकथनम्) ४३८-२
सीअला (शीतल:) ३४३-१
सीअलु (शीतलम्) ३४३-१
सीअल-जलहु (शीतलजलान्) ४१५-१
सीमा-संधिहि (सीमासन्धौ) ४३०-१
सील-कलंकिअहं (शीलकलङ्कितानाम्) ४२८
सीलि (शीर्षे) ४४६
सीसु (शिर्षम्) ३८९-१
सीहहो (सिंहेन) ४१८-२
सीह-चवेड-चडक्क (=सिंहचपेटाप्रहार:) ४०६-१
सुअहिं (स्वपन्ति) ३७६-२
सुअ (श्रुता) ४३२
सुअणस्सु (सुजनाय) ३३८
सुअणु (सुजन:) ३३६-१,४०६-३
सुअणेहिं (सुजनै.) ४२२-१०
सुइणंतरि (स्वप्नान्तरे) ४३४-१
सुइ-सत्थु (श्रुतिशास्त्रम्) ३९९-१
सुंदर-सव्वंगाओ (सुन्दरसर्वाङ्गी:) ३४८-१
सुकिओ (सुकृतम्) ३२९
सुकिदु (सुकृतम्) ३२९
सुकृदु (सुकृतम्) ३२९
सुक्कहिं (=शुष्काणि भवन्ति) ४२७-१
सुक्खु (सौख्यम्) ३४०-१
सुघें (सुखेन) ३९६-२
सुण्हु (सुष्ठु) ४२२-५
सुणहउ (श्वा) ४४३

सुपुरिस	(सुपुरुष.,सुपुरुषाः)	३६७-३, ४२२-२
सुभिच्चु	(सुभृत्यम्)	३३४-१
सुमरिज्जइ	(स्मर्यते)	४२६-१
सुम्वरि	(स्मर)	३८७-१
सुमरणु	(स्मरणम्)	४२६-१
सुरउ	(सुरतम)	३३२-२
सुवंसहं	(सुवंशानाम्)	४१९-१
सुवण्ण–रेह	(सुवर्णरेखा)	३३०-१
सुहु	(सुखम्)	३७०-३, ४४१-१
सुहच्छडी	(सुखासिका)	४२३-२
सुहच्छिअहिं	(सुखासिकायाम्)	३७६-२
सुहच्छी-तिलवणि	(सुखासिकातिलवने)	३५७-२
सुहय–जणस्सु	(सुभगजनस्य)	४१९-३
सुहासिउ	(सुभाषितम्)	३९१
सेवइ	(सेवते)	३९६-५
सेसहो	(शेषस्य)	४०१-३
°सेसु	(°शेषम्)	४४०-१
सेहरु	(शेखरः)	४४६
सो	(सः)	३३२-१
सोएवा	(स्वपितव्यम्)	४३८-३
सोक्खहं	(सौख्यानाम्)	३३९-१
सोम–ग्गहणु	(सोमग्रहणम्)	३९६-१
सोहइ	(शोभते)	४४४-४
सोसउ	(शुष्यतु)	३६५-२
हउं	(अहम्)	३३८,३४०-२, ३७०-२,३७१, ३९१,४१४-४,
	(सर्वँ)	

हउ	(भवतु)	४३९-३
हणइ	(हन्ति)	४१८-२
हत्थडउ	(हस्तः)	४४५-२
हत्थडा	(हस्तौ)	४३९-१
हत्थिहिं	(हस्ताभ्याम्)	३५८-१
हत्थु	(हस्तम्)	४२२-८
हत्थे	(हस्तेन)	३६६
हत्थि	(हस्ती)	४४३
हय–विहि	(हतविधिः)	३५७-३
हयास	(हताश)	३८३-१
हराविआ	(हारिताः)	४०९
हरि	(हरिः)	३९१-१,४२०-२, ४२२-५
हरिणाइं	(हरिणाः)	४२२-१५
हलि	(=हे सखि, हले)	३३२-२, ३५८-१
हलोहलेग	(=प्रेमाकुलतया)	३९६-८
हसंतु	(हसन्)	३८३-३
हसिउं	(हसितम्)	३९६-१
°हारिणी	(°हारिणी)	४३९-२
°हासहे	(°हासायाः)	३५०-१
हिअइ	(हृदये)	३३०-३, ३९५-४, ४२०-१
हिअउं	(हृदयम्)	३७०-२
हिअडउं	(हृदयम्)	३५०-२
हिअडा,हियडा	(हृदय)	३५७-३,४२२-११, ४२२-१७, ४३९-१
हिआ	(हृदय)	४२२-२
हिअय–ट्ठिउ	(हृदयस्थितः)	४३९-३

°हु	(=खलु)	३९०
हुआ	(भूतम्)	३५१
हुंकारडएं	(हुङ्कारेण)	४२२-१५
हुहुरुत्ति	[हुहुरु इति(शब्देन)]	४२३-१
हेल्लि	(=हे सखि)	३७९-१
होइ	(भवति)	३३०-२,३४३-१, ३६२,३६७-१, ३७७-१,४०१-१, ४०२,४२२-७, ४२३-२,४२४, ४३८-२
होउ	(भवतु)	४२०-२
होज्ज	(भवेत्)	३७०-२
होन्ति	(भवन्ति)	४०६-२,४२२-१०
होसइ	(भविष्यति)	३८८
होसहिं	(भविष्यन्ति)	४१८-३
होन्तउ	(भवान्)	३५५,३७३, ३७९,३८०